

de Cadernos
Lingua
2006

28
núm.

REAL ACADEMIA
GALEGA

CADERNOS DE LINGUA

ANO 2006

28

**R E A L
ACADEMIA
GALEGA**

Director: Manuel González González
Coordinador: Xosé Luís Regueira
Secretaria: María do Carme Pazos Balado

Consello de redacción:

Carlos Díaz Abreira, Xermán García Cancela, Antón López Dobao,
Miguel Pérez Pereira, Modesto A. Rodríguez Neira

Comité científico:

R. Álvarez Blanco (Un. Santiago), J.A. Argente Giralt (Un. Aut. Barcelona), Takekazu Asaka (Un. Azabu), Michel Contini (Un. Stendhal de Grenoble), F. Fernández Rei (Un. Santiago), P. García Mouton (CSIC Madrid), Taina Hämäläinen (Un. Helsinki), Johannes Kabatek (Un. Freiburg), R. Lorenzo Vázquez (Un. Santiago), C. de Azevedo Maia (Un. Coímbra), David Mackenzie (Un. Corcaigh), Lorenzo Massobrio (Un. Torino), Michael Metzeltin (Un. Viena), Boris Narumov (Un. San Petersburgo), A. Santamarina Fernández (Un. Santiago), M. Santos Rego (Un. Santiago)

Colaboracións e correspondencia:

Xosé Luís Regueira Fernández
Paseo da Quinta, 23
15897 Santiago de Compostela

Subscripción e intercambio: Dirixirse a

Editorial Galaxia, S. A.
r/. Reconquista, 1 - 36201 Vigo

©, Real Academia Galega
A Coruña, 2007

Edita: Real Academia Galega
r/. Tabernas, 11 - 15001 A Coruña

I.S.S.N.: 1130-5924

Título clave: Cadernos de Lingua
Título abreviado: Cad. Ling.

Depósito Legal: C-1.642-1992

Deseño: Sinmás Comunicación Visual S.L.
Imprime: Galigraf Galicia S.L.

ÍNDICE

ARTIGOS

X. FERRO RUIBAL, A primeira tradución do <i>magnificat</i> ó galego	5
X. M ^a DOBARRO PAZ, I. SEOANE SÁNCHEZ, Lugo e a lexicografía	25
B. MÁIZ BAR, Tendencias nos usos lingüísticos	57
A. S. ALONSO NÚÑEZ, Topónimos compostos de Campobecerros	121
S. DOMÍNGUEZ PORTELA, <i>Pois</i> : dende a conxunción ó marcador discursivo	145

RECENSIONÍS

<i>Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa? I Jornada de l'Associació d'amics del professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004), J. VENY (X. A. Álvarez Pérez)</i>	175
<i>Simposio sobre Antonio Couceiro Freijomil. Actas do congreso realizado pola Dirección Xeral de Creación e Difusión Cultural. Santiago de Compostela, o día 13 de maio de 2005, C. FERREIRO e I. PENA (D. Suárez Vázquez)</i>	183
<i>Encontro Ramón Piñeiro. C. FERREIRO e I. PENA (Mª D. Villanueva Gesteira).....</i>	187
<i>Informe lingüístico sobre a nosa terra Eo-Navia (Occidente de Asturias). ASOCIACIÓN ABERTAL DEL EO-NAVIA (X. L. Regueira)</i>	191

A PRIMEIRA TRADUCIÓN DO *MAGNIFICAT* Ó GALEGO

XESÚS FERRO RUIBAL¹

A Luís Sánchez de Toca e M. Carmen Silva,
que me puxeron no rastro deste texto

1. *Ocasión desta tradución*

En 1887 houbo no Vaticano unha exposición internacional en homenaxe ó papa León XIII que nese ano facía as vodas de ouro sacerdotais. Para esa Exposición Vaticana moitas dioceses, ordes relixiosas, reis, nobres ou simples cidadáns privados, pero tamén cidades e países, rivalizaron en agasalla-lo papa León XIII con obxectos do máximo valor artístico. Entre os agasallos que o papa estimou máis, ata o punto de retelo na súa cámara oito días antes de expoñelo, figura un *Magnificat in XL linguas versum et propriis characteribus redditum et expressum* ofrecido polo Abade dos Cistercienses de Lérins, un dos mosteiros máis antigos de Europa, situado nunha illa fronte a Cannes. Trátase dun libro do que se fixeron moi poucos exemplares no que o *Magnificat* aparece traducido en realidade a 171 linguas e cos seus propios caracteres ou ideogramas.

A amabilidade eficaz e discreta do actual Abade e de fr. Bartomeu M. permitíume acceder a ese texto, que resulta ser, hoxe por hoxe, a máis antiga versión galega do *Magnificat* que coñecemos. Agradezo estas facilidades dadas para facer chegar

¹ Agradezo á Abadía de Lérins, ó P. Abade e mais a fr. Bartomeu M. a amable, xenerosa e rápida remisión do texto que agora se publica en Galicia. Agradezo tamén ó cóengo arquivista de Valladolid, D. Jonás Castro Toledo, a información verbo do chantre Ferreiroa.

hoxe ós galegos, cristiáns ou filólogos ou as dúas cousas, un texto precioso pola súa rareza.

2. *Importancia da multitradución*

Un agasallo non vale o que custa senón o afecto e mailo esforzo con que se escolle e prepara. E verdadeiramente a abadía de Lérins preparou un agasallo moi ben pensado e, dende logo, de moi complexa elaboración. Comparando o traballo que nos deu na Fundación dos Premios da Crítica edita-lo poema *Irmaus* de Celso Emilio Ferreiro en 23 dos idiomas hoxe falados polos inmigrantes en Galicia (FPC: 2003)², e aínda descontando que algúns nos chegaron por correo electrónico en formato PDF, eu fago idea do traballo que ós frades de Lérins lles debeu dar reunir nada menos que 171 versións do Magnificat e, por parte, caligrafalas manualmente nun precioso manuscrito cos seus propios caracteres. Non me estraña que ó papa León XIII lle gustase telo con el.

Este agasallo fala da apertura mental dos monxes de Lérins, situada nunha Francia que mantén unha decidida política monolingüe: apertura que presaxia a actual apertura lingüística da Unión Europea. A apertura é tanto máis chamativa, canto que o Magnificat cantábase en latín en todo o mundo, só en latín, porque a aceptación das linguas vivas na liturxia católica non se producirá ata 1964 cando o Concilio Vaticano II aprobe a Constitución *De Sacra Liturgia*. Este agasallo é, polo tanto, un luxo lingüístico.

Pero este luxo pode ter -e supoño que ten- unha explicación teolóxica que o lector pode comprender. Certas relixións son monolingües, porque consideran que a lingua dos seus libros sagrados é tamén sagrada: é o caso do xudaísmo (hebreo) e do islam (árabe). O cristianismo, non; o cristianismo non ten lin-

² A máis do orixinal galego están as versións en alemán, árabe, bretón, catalán, checo, chinés, castelán, éuscaro, ewondo, francés, gaélico-irlandés, grego, inglés, italiano, letón, polaco, portugués, quechua, romanés, ruso, sueco, xaponés e ucraíno.

gua sagrada. Na Palestina tetralingüe do século I Xesús falaba e rezaba na lingua máis proletaria (o arameo) a pesar de que a diglosia prescribía o rezo en hebreo, e, por parte, escolleu discípulos que falaban o grego coma Felipe. E, cando el faltou, os apóstolos recibiron un sinal indiscutible: o domingo da Pentecoste perderon o medo a falaren en público de Xesús en Xerusalén e produciuse unha milagrosa tradución simultánea: *partos, medas, elamitas, xente da Mesopotamia, Xudea, Capadocia, Ponto, Asia, Frixia e Panfilia, do Exipto e da parte de Libia, contra Cirene, forasteiros romanos tanto xudeus coma prosélitos, cretenses e árabes*, sentían falar en cadansúa lingua das grandezas de Deus (Feitos 1, 9-11). O milagre é un signo que lles marca unha ruta. En coherencia con iso, o cristianismo non só vehiculou dende o principio a súa doutrina nas linguas dos países nos que entraba senón que normalizou moitas delas: en Exipto, Siria e Mesopotamia deu nova vida ó exipcio e ó arameo que deixaran de ser linguas de cultura en tempos de Alexandre Magno; provocou unha expansión da literatura e o ensino en copto e siríaco; eleva outras ó rango de linguas escritas o etíope (Frumencio IV-V), o armenio e o xeorxio (Mesrob), o huno (Qardusat d'Arran), o gótico (Úlfilas), as linguas eslavas (Cirilo e Metodio, alfabeto cirílico) ou crean o estándar, coma no caso do alemán (Lutero). A historia do latín na Igrexa é complexa e na Igrexa Católica non desapareceu en 1563 porque se perdeu unha votación no Concilio de Trento, por unha razón marxinal: indirectamente podía parecer que se aceptaba a doutrina de Lutero de que os sacramentos non producen a graza. Habería que esperar, como dixeran, catrocentos anos máis para que os católicos recuperásemos-la tradición multilingüe do cristianismo. Pero non cómpre que reitere aquí o que xa expliquei noutra ocasión (Ferro:1987).

Neste contexto, 1886, oitenta anos antes da Constitución *De Sacra Liturgia*, a Abadía de Lérins revélase como avanzada da catolicidade, que é o nome relixioso do multilingüismo. Porque ¿que funcionalidade podía ter esta multitradsución nunha época en que o *Magnificat* se recita ou canta en latín en tódolos mosteiros e catedrais do mundo no canto de vésperas? Probablemente non moita; pero non me parece que fose unha intención filolóxi-

ca -como foran a de Hervás y Panduro (Hervás: 1787) e a de Louis Lucien Bonaparte (Alonso: 1962 e 1963; Kabatek: 1992)- a que puxo en marcha o enorme esforzo dos frades de Lérins senón a intención de enalteceren santa María e tamén de chamaren a atención de toda a Igrexa sobre a catolicidade lingüística do cristianismo. Lérins con este agasallo é unha vangarda no catolicismo. E o feito de que León XIII quixese ter este agasallo no seu despacho oito días antes de espoñelo, proba que houbo de entende-la mensaxe.

3. *Importancia do Magnificat*

O Magnificat é un dos treitos máis coñecidos da Biblia. Aparece unicamente no evanxeo de Lucas (1,46-55) e case tódolos manuscritos o poñen na boca de María³ e de feito tamén se lle chamou metaforicamente *o Evanxeo de María*. Probablemente é de Lucas ou xa circulaba entre os cristiáns máis pobres e Lucas axeitouno a esta situación alegre na que nacen Xoán, o Bautista, e Xesús. O Magnificat é un dos tres himnos evanxélicos: os outros son o *Benedictus* de Zacarías, cando lle nace o inesperado fillo Xoán o Bautista e el recupera a fala (Lc 1,68-79), e o *Nunc dimittis* de Simeón, cando reconece o Salvador no neno Xesús que lle presentan no templo (Lc. 2,29-32).

Para comprende-la importancia do Magnificat, chega con lembrar que, como dixeran, non só se canta acotío en mosteiros e catedrais e se reza no oficio divino dos eclesiásticos seculares⁴, senón que é unha das escenas máis presentes na pintura (Botticelli, por citar unha de sona) e na música: dende a gregoriana á actual, poucos músicos haberá que non compuxesen un ou varios Magnificat: Palestrina compuxo dous acompañamentos

³ É certo que hai tres manuscritos latinos antigos, aínda que non moi fiables, que llo atribúen a Isabel: pero non ten sentido que, sendo en boa parte unha paráfrase do canto de Ana, a estéril, omitise a parte que mellor se lle aplicaba a Isabel (*A maníña pare sete veces, a de moitos fillos seca*).

⁴ Hoxe é a lectura evanxélica da festa da Presentación da Virxe (31 de maio).

para cada un dos oito modos; Orlando di Lasso, uns cincuenta; e son sonados os Magnificat de Monteverdi, Vivaldi ou Bach.

O Magnificat é mesmo unha das bandeiras da teoloxía da liberación, polo seu contido político-social (*Bota dos seus tronos os poderosos e fai medra-los probes. Enche de fartura os que pasan fame e os ricos despáchaos sen nada*) e mesmo se dixo que era unha especie de Marsellesa *ante litteram*. E, se cadra, este contido subversivo é o que explica o feito sorprendente de que nas *Cantigas de Santa María* do rei Afonso X haxa moi escasas referencias a este omnipresente texto mariano: a máis directa son os vv. 55-61 da cantiga 20⁵

*Aos soberviosos
d'alto vas decendo,
e os homildosos
en onra crecendo
e enadendo
e provezendo
tas santas grãadeces*

Obsérvese que estes versos evocan os vv. 51-52 do Magnificat pero omitindo a referencia ó trono e atribuíndolle a intervención niveladora non a Deus, coma no Magnificat, senón a María⁶. Este mesmo fragmento, segundo detecta o TILG, aparece como cita no mesmo ano desta tradución nun poema do *Album de la Caridad* (Album:1862,326) "*Di un libro que hai na casa: Aos soberbios lle confunde, I ós humildes exalta; Pescador era San Pedro, Según a Historia sagrada: Pois plantoulle na cabeza, De Pontífice a Tiara', Dixen eu para o meu coleteo, 'Esta nena, qué ben fala: Leve o diaño, si non tén Estudiantes de pousada'*. E no ano seguinte (1887) o irónico Lamas Carvajal desconstrúeo coa súa proverbial retranca cando escribe *beata que sai da misa pra ir levar e tragner contos; xuez que se rube ós probes e se baixa ós poderosos; militar que deixa*

⁵ Agradezo á profesora Elvira Fidalgo esta cita na que eu non reparara.

⁶ A cantiga 210 canta a Anunciación e nos vv. 13-14 séntese o eco do v. 48 do Magnificat cando di *que Deus ome sería pola grand'omildade / que ouv'a Virgen sigo*. Tamén a cantiga 330 canta a Anunciación, con outro eco nos vv. 16-17 en *qual per sa omildade, /s'enserrou a triñdade*.

as armas pra se meter en nagocios; inda que outra cousa falen, en dar-lles creto non podo, nin van no meu carro á misa, nin son dos meus ¡qué demoro! (Lamas: 1888).

O *Magnificat* está ligado, mesmo, a feitos de certa transcendencia, coma a conversión de Paul Claudel en Notre Dame de Paris o 25 de decembro de 1886, cando os nenos de coro vestidos de branco e mailos alumnos do seminario de Saint-Nicholas-du-Cardonet estaban cantando o *Magnificat*. Claudel estaba de pé entre a xente, arrimado ó segundo piar á entrada do coro, á dereita do lado da sancristía e aquel momento cambiou a súa vida. Para un galego é inevitable lembrar que nesa mesma igrexa o noso Castelao tamén se emocionou ata chorar: foi o 14 de febreiro de 1921: o rianxeiro só di que el estaba *nun curruncho* e que a música era *un hino* pero pola hora⁷ ben puido se-lo *Magnificat* o que lle arrincase estas emocionadas palabras

Nun curruncho escoitei o órgano, que me fixo estremecer e logo moitas, moitas voces de homes erguéronse valentes e solenes para cantar un hino relixioso. Eu non agardaba aquilo e rompín a chorar coma se fose un neno. Deixei-me impresionar sen forzas para resistir aquela tristura consoladora. Lémbrome de que cando escoitei unha marcha militar na recepción do presidente de Polonia na Sorbonne sentín carraxe pola miña emoción e maldecín a música e sentín vergonza da miña flaqueza

⁷ Nese día empeza escribindo: Hoxe, luns, farteime de dormir e de pensar deitado na cama. Tiven carta da miña dona i estou contento e triste ó mesmo tempo. [...] Sería cousa de contar que eu viñese a París para que en min rexurdise aquela fe relixiosa que eu tiña cando era rapaz. Sempre fun ¡iso si! fondamente relixioso porque sempre coidei que a eistencia de Deus era necesaria..., mais agora, eiquí en París, adequirín a seguridade de que Deus eisiste e, o que é aínda máis grave, que tamén eisiste o demo. / Eu ¿porqué non decilo se é verdade? vou a Notre Dame ¿por qué? Pois porque dame gosto estar na Irexa á beira de xente que teña fé de verdade. Alá os que van á misa están mirando ás botas por se lle deron bastante lustre e lle brilan moito, e moven o corpo cheo de formiguillo cando o crego non remata axiña. Eiquí os que van á misa son crêntes de certo e meten respecto pola súa unción relixiosa. / Eu ¿porqué non decilo se é verdade? vou á Notre Dame sempre, e naquela escuridade morna que fai mais brillante a harmonía dos côres dos ventanals, penso na miña Terra e canto teño querido nela, penso e choro sen saber a razón... (Castelao 1921, 5455)

de home. En Nôtre Dame eu sintome dino de sere home e choro (Castelao 1921,55).

O Magnificat parece un mosaico de citas, porque parafrasea todo o canto de felicidade de Ana (I Sam 1-10), a muller estéril que conseguiu ter un fillo (Samuel). Pero ten outras citas: o v. 47 evoca Hab. 3,18; o v. 48, concretamente I, Sam 1,11; o v. 50, Salmo 111,9; o v. 52, Eclo. 10,14; o v. 53, o Salmo 107,9; o v. 54, o Salmo 98,3 e Isaías 41,8-9; e o v. 55 2Sam 22,51 e Miq 7,20. Pero hai aínda máis ecos.

O feito de que este himno teña tantos ecos (ou intertextemas, como se di hoxe), non impide que sexa un texto propio de María. É certo que para nós hoxe, que vivimos nunha sociedade laica, o Antigo Testamento é esencialmente un libro, algo que coñecemos escrito. Pero para María, unha muller coma tódalas mulleres hebreas do seu tempo, ese Antigo Testamento era unha rica tradición oral que tiña na cabeza e que lle viña á boca, cando oraba. De xeito que con eses fragmentos bíblicos (se se quere, *discurso repetido*) construían o seu discurso libre, talmente coma se fosen palabras: con todo iso formaban un texto novo e persoal, coma cando nós hoxe inserimos refráns; pero moito máis intenso porque daquela vivíase na oralidade.

O Magnificat componse de dez versículos, nos que a maioría dos verbos están en pasado (en grego en aoristo), feito que destaca máis o presente dos versos 46 e 50 e o futuro do 48b e 55b. E é que María intepreta o que a ela lle acontece á luz do que Deus fixo en favor do pobo xudeu: un continuo cumprir promesas que El fixera a Abrahán.

Pero este texto, coma calquera texto que consegue circular masivamente na sociedade, adquire vida propia. E os versos 51-53 convertéronse historicamente na voz reivindicativa dos pobres e dos excluídos, como o serán, no mundo cristián as benzoíns do sermón do monte (Mt 5,1-12) e Lc 6,20-26); canto de guerra e de esperanza dos oprimidos do mundo enteiro, porque falan dun Deus que derruba os poderosos e enxalza os humildes.

Que isto corre así, demóstrao o feito de que o actual papa Bieito XVI, sendo cardeal Ratzinger, escribiu criticando que os teólogos da liberación puxesen este canto en liña co libro do Éxodo que canta a liberación da escravitude política, simplificando de maneira que a loita política fose a dimensión principal e exclusiva da mensaxe bíblica e, en concreto, do Magnificat (Ratzinger 1984). Non é este o lugar de analizar este asunto pero sirva para comprender que o *Magnificat* non é un texto banal nin anódino.

4. O Magnificat no texto grego de Lucas e na versión da Vulgata

46	Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον	Magnificat anima mea Dominum
47	καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτήρῳ μου,	Et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo.
48	ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί.	Quia respexit humilitatem ancillae suae: ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.
49	ὅτι ἐποίησέ μοι μεγάλα ὁ δυνατός καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ,	Quia fecit mihi magna qui potens est, et sanctum nomen eius.
50	καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.	Et misericordia eius a progenie in progenies timentibus eum.
51	Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ, διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν.	Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos mente cordis sui.
52	καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων καὶ ὕψωσε ταπεινούς,	Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles.
53	πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.	Esurientes implevit bonis et divites dimisit inanes,
54	ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους,	Suscepit Israel puerum suum recordatus misericordiae suae,
55	καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα.	Sicut locutus est ad patres nostros, Abraham et semini eius in saecula.

5. O Magnificat galego de 1886

6. O Magnificat galego de 1886 e os posteriores de 1965, 1968 e 1989

Magnificat de Lucas 1,46-55					
	Versión ⁸ de Urbano Ferreiroa 1886	Versión ⁹ de Xosé Morente Torres 1965	Versión ¹⁰ dos Irmandiños 1968	Versión ¹¹ de Rodríguez Pampín e Torres Queiruga 1989	Versión ¹² do Leccionario 2001
46	A miña alma glorifica o Señor:	A miña alma engrandece ao Señor,	Quero festexar a grandeza do meu Señor	A miña alma proclama a grandeza do Señor,	Proclama a miña alma a grandeza do Señor,
47	Ío meu ispritu salton d´alegria en Dios miña salvacion.	e o meu espírito alégrase en Deus, meu Salvador,	i estóu entusiasmada co Deus que me salva,	e alégrase o meu espírito en Deus, o meu Salvador,	e alégraseme o espírito en Deus, o meu Salvador,
48	Porque puxo os seus ollos na pobreza d´a súa nena: é por eso desd´agora mesmo todas as xentes chamaránme dichosa.	porque puxo os ollos na humildanza da súa escrava; por eso desde agora hanme chamar venturosa tódalas xeracións.	porque reparóu na pobreza desta súa escrava, e de agora endiante hame felicitar todo o mundo,	porque reparou na súa humilde escravía. Velaí: desde agora tódalas xeracións me van felicitar.	porque reparou na humillación da súa escrava. Desde agora chamaránme ditosa tódalas xeracións,
49	Porque fixo en min cousas grandes quen pode, y´o seu nome é santo.	Fixo en min grandes cousas o Poderoso. Santo é o seu nome;	porque por min fixo grandes cousas o Poderoso. O nome del é santo;	¡Marabillas o Poderoso fixo en min! O seu nome é santo;	porque fixo marabillas en min o Poderoso; o seu nome é santo,

⁸ (Lérins: 1886: s.p.). Nunha edición posterior o mosteiro de Lérins glosou cada unha das traducións; a glosa referida ó texto galego está na páxina 106 e, despois de dicir que a nosa fala é da familia indoeuroa, grupo latino, glosa a iluminación ou contorno gráfico que rodea o texto galego (Marie-Bernard 1890:106).

⁹ (Morente:1965).

¹⁰ Inserta nunha ficha musical para a liturxia en galego da que Miguel Alonso é autor da música e Os Irmandiños preparámo-la letra: parte do texto é o canto do Magnificat. Está datada en Roma no 28.2.1968 e impresa en Salamanca (Irmandiños:1968).

¹¹ (Rodríguez: 1989,1448).

¹² (Leccionario: 2001, 97-98).

50	Y'a sua misericordia chega d'os fillos a os fillos que lle tén medo,	e a súa misericordia esténdese de xeración en xeración sobre os que o temen.	e entre os que o sirven espalla a cotío a sua misericordia.	a súa misericordia chega xeración tras xeración a tódolos que o temen.	e a súa misericordia chega, xeración tras xeración, a tódolos que o temen.
51	Mostron forza co'a sua mau: botou abaixo os castélos qu'os soberbios finxiron no seu curazon,	Fixo forza co seu brazo e desbaratou aos soberbios nos pensamentos dos seus corazóns.	Desprega a forza do seu brazo e desbarata ós inflados de soberbia.	Manifesta o poder do seu brazo, desbaratando os plans dos soberbios.	Manifestou o poder do seu brazo, dispersou os soberbios de corazón;
52	Quitonlle á silla os valentes, é puxo n'ela os pequiniños.	Lanzou dos tronos aos poderosos e elevou aos humildes.	Bota dos seus tronos os poderosos e fai medrar os probes.	Derruba do seu trono ós poderosos e fai subilos humildes;	derrubou os poderosos dos seus tronos e elevou os humildes;
53	Encheu de cousas boas os probiños, y'os ricos mandounos lonxe de si cheos de vento.	Aos famentos encheunos de béns, e aos ricos despideunos valeiros.	Enche de fartura ós que pasan fame e ós ricos despáchaos sin nada.	ós famentos éncheos de bens, e ós ricos despídeos baleiros.	os famentos encheunos de bens, e os ricos despiediunos baleiros.
54	O seu neno Esraél acolleuno ond'á si porque non se esqueceu d'a sua misericordia.	Acolléu ao seu fillo Israel, lembrándose da súa misericordia,	E, levado da sua misericordia, ten da sua man a Israel, o seu criado,	Ampara a Israel, o seu Servidor, lembrándose da súa misericordia,	Amparou a Israel, o seu servo, lembrándose da súa misericordia,
55	Según ó que falára os nosos páis, á Abrán y'a sua parentéla que non morrerá namentres axa mundo.	según lles dixera a nosos pais, a Abrahán e á súa descendencia para sempre.	tal como ós nosos devanceiros lles prometera facer sempre con Abrahán e mais ca sua descendencia.	conforme prometera a nosos pais, en favor de Abraham e da súa descendencia para sempre.	conforme o prometera ós nosos pais, a Abraham e á súa descendencia para sempre.

7. Análise lingüística do *Magnificat* galego de 1886

Este breve texto presenta características gramaticais e ortográficas que cadran co estado da lingua galega en 1886 e que mesmo levan a situa-lo autor no cadrante SE de Galicia.

7.1. Unha lingua sen estandarizar

En 1886 o autor ten sen resolver -se non son fallos imputables ós impresores- algunhas cuestións de coherencia ortográfica, o que significa que probablemente non ten á man a *Gramática gallega* de Saco y Arce (1868).

<i>na</i> 48	<i>n'ó</i> 51, <i>n'ela</i> 52 <i>d'a</i> 47, 48, 54; <i>d'os</i> 50
<i>I'ó</i> 47	<i>y'ó</i> 49; <i>y'a</i> 50, 55; <i>y'os</i> 53
<i>os</i> (contracto con prep.) 52, 55	<i>a os</i> 50
<i>á</i> (preposición) 55	<i>a os</i> 50
<i>ó</i> (artigo sen contracción) 55	<i>o</i> (artigo sen contracción) 49
<i>á</i> (artigo sen contracción) 52	<i>a</i> (artigo sen contracción) 50 <i>as</i> (artigo sen contracción) 48
o til indica vocal pechada: <i>ó</i> (artigo) 55;	o til indica vocal aberta: <i>tén</i> (50), <i>castélos</i> (51), <i>parentela</i> (55); <i>é</i> (conx.) (48, 52) (vbo.) (49)

7.2. Cuestións de fonética sintáctica

Coma a maior parte dos que daquela escribían en galego utilizaba con certa profusión o apóstrofo para resolve-las cuestións de fonética sintáctica. A ortografía actual practicamente prescindiu do apóstrofo, resolvendo unhas poucas con aglutinación (*d'a* > *da*; *d'os* > *dos*; *n'o* > *no*; *n'ela* > *nela*; *ond'a* > *onda* (54); *co'a* > *coa* (51)) pero outras non, que, en cambio, o tradutor reflexa: *desd'agora* (48), *q'os* (51).

Un dos trazos mellor definidos é o uso, tipicamente ourensán, da conxunción copulativa coa distribución *e* ante consoante (*é por* (48); *é puxo* (52)) e *i* semiconsoante ante vogal (*i'ó* (47); *y'ó* (49); *y'a* (50, 55); *y'os* (53)).

7.3. Cuestións de morfoloxía

Un trazo sorprendente é a aparición de tres formas estrañas: *salton* (46), *Mostron* (51) e *Quitonlle* (52), hoxe descoñecidas en toda a dialectoloxía galega e das que non hai traza tampouco

nos textos escritos do XIX. É certo que nos extremos oriental e occidental de Galicia esporadicamente aparecen *estón*, quizais por analaxía con *son* (<*sum*) e tamén nalgunhas áreas *cantén*; pero, segundo me aseguran Manuel González González e Francisco Fernández Rei, non hai traza de formas en *-on* para a 3ª p. do perfecto nin na actualidade nin, segundo Carme Hermida, nos textos do XIX. E, por parte, no mesmo texto encontramos *botou* (51) e mais *mandounos* (53), que son regulares e que son da mesma conjugación cós anteriores. Polo tanto, temos que supoñer que esas tres formas estrañas débense a unha mala interpretación dos impresores franceses do manuscrito remitido polo tradutor dende Valladolid, que posiblemente, como nos acontece a moitos, escribía por veces igual o ene e mailo u.

A forma *tén* (3ª pl) (50) fronte á maioritaria *teñen*, hoxe chega ata Pereiro de Aguiar e observo, polo que direi, que hoxe non chega ó concello próximo de San Amaro. Con todo, a grafía *todas as* (48), sen segunda forma do artigo, a forma *mau* (51), *co'a* (51) e *esqueceu* (54), unhas con outras, encamiñannos á parte occidental da provincia de Ourense.

7.4 Outras cuestións

Coido que as modificacións do vocalismo átono en *curazón* (51)¹³ e *pequiniños* (52)¹⁴, as metáteses en *probeza* (48)¹⁵ e *probiños* (53)¹⁶, a forma *grorífica* (46)¹⁷, e os castelanismos *dichosa* (48)¹⁸

¹³ Esta forma era a dominante nos escritos do XIX: dende os colaboradores do Álbum de la Caridad, García Mosquera, Lamas Carvajal, o Tio Marcos d'a Portela (profusamente), Saco y Arce, O Galiciano, etc.

¹⁴ Utilizan esta forma Pintos, o Tio Marcos d'a Portela, O Galiciano.

¹⁵ É forma dominante no XIX sobre a tamén usaba *pobreza*.

¹⁶ É a forma usual na escrita, sendo *pobriño* forma residual ata 1983 en que se fai normativa.

¹⁷ É a forma que utilizan O Tio Marcos d'a Portela e mais A Monteiro. A forma *glorífica* parece ser do último terzo do XX.

¹⁸ *Dichosa* é a forma case exclusiva. Antes de 1910 o TILG de Antón Santamarina só rexistra dous casos de *dítosa*, deles un de 1612.

e *Dios* (47)¹⁹ son propios de tódolos escritos da época. Un pouco máis raras son a forma *ispritu* (47), posible errata por *espritu*²⁰; *Esrael* por *Israel* (54) é unha probable errata e, dende logo, *axa* por *haxa* é unha errata segura, xa que un tradutor do latín ou do grego non podía ter dúbida da etimoloxía (<*habeat*) e, por parte, en galego existe o verbo *axar* que non lle acae para nada a este contexto.

En calquera caso, o autor desta tradución debía estar ó tanto, polo menos, das publicacións periódicas ourensás, dado que utiliza certas formas que neles eran maioritarias.

8. Análise da tradución de 1886

Máis aló destas catro irrelevantes observacións lingüísticas, cómpre repararmos nos valores da tradución en si: porque sería petulante situármonos por riba do texto mesmo, que un precursor realizou con menos comodidades das que nós hoxe gozamos. Estou convencido, e quero dicilo de maneira explícita, que as grallas lingüísticas que analizamos non son exclusivamente imputables ó tradutor senón tamén, e sobre todo, ó poder político contemporáneo que, sen dúbida, impediu que os galegos tivesen acceso natural á *Gramática gallega* que o sacerdote ourensán, Juan Antonio Saco y Arce (1835-1881) publicara en 1868 creando así un principio de estándar. Foi unha política xacobina a que fixo que os galegos, en xeral, fosen analfabetos na súa lingua materna ata tempos moi recentes.

¹⁹ O TILGA de Antón Santamarina só rexistra dous casos de *Deus* no século XVII (Martín Torrado e Feixoo de Araúxo) e xa despois no XIX 18 casos antes de 1886 (Fernández Neira, Pintos, A. de la Iglesia, Lamas e Saco e algunha cantiga popular). Pola contra, a forma *Dios* aparece no XVIII (7 casos) e xa dende principios do XIX é a forma maioritaria (máis de 2.500 ocorrencias contra 54 de *Deus*), ata que no último terzo do séc. XX se recupera normativamente a primitiva forma *Deus*. Hoxe *Deus* é forma asentada na escrita e na fala normativa pero aínda moi minoritaria, case irrelevante, na fala espontánea. Nótase máis a recuperación entre os máis novos que xa foron criados con ensino en galego.

²⁰ Coexistía *espritu* con *esprito*, sendo esta maioritaria con moita diferenza.

Cales son, logo, os méritos da tradución?

En primeiro lugar a de utilizar un galego común e transparente. Por baixo das deficiencias do traxe ortográfico, hai un modelo de lingua non excesivamente dialectal que calquera galego, de Ribadeo a Tui e de Fisterra a Lubián, podería e pode sentir como seu. Cadra isto co movemento social espontáneo de ir confluíndo cara un estándar, visible xa nesta época dende Rosalía a Pondal e Curros.

En segundo lugar, o acerto dalgunhas opcións. Traducir *fixo en min cousas grandes quen pode* (v. 49) no canto do adxectivo substantivado *Poderoso* está moito máis preto dese falar implícito, tan do gusto da xente galega: lémbrense os refráns *Quen pode, pode. Manda quen pode. Quen pode, ó muiño vai e moe. Así fai quen pode e non quen quer*.

En terceiro lugar, a tradución por Y'a sua misericordia chega d'os fillos a os fillos que lle tén medo (v. 50) axeita moi ben ó xenio galego o semitismo de xeración en xeración.

En cuarto lugar (v. 51), *botou abaixo os castélos qu'os soberbios finxiron no seu curazon*. O significado desta segunda parte, que ten debaixo expresións semíticas, é moi discutido entre os esexetas. A opción do tradutor non perde na comparanza coas alternativas que se idearon posteriormente e estou seguro que hoxe lle gustaría a Raztinger – Bieito XVI esta versión, que fala, si, de esbarronca-las inxustas propiedades dos poderosos pero tamén de esbarronca-la propia soberbia, raíz verdadeira da opresión.

En quinto lugar (v. 52) opón *valentes a pequeniños* mentres os posteriores opoñen *poderosos a humildes* ou *poderosos a pobres*. Ben, a palabra *pequeno* co matiz afectivo *-iño* é previsiblemente máis comprensible para a xente: *ser de casa pequena* en galego significa “ser pobre”; *Honra os grandes e non te mofes dos pequenos* -dí o refran.

O verso 53 é o que máis me gusta. Non só pola reiteración conmisericordiosa do sufixo *-iño* para falar dos famentos (identificados por metonimia cos pobres) senón polo oxímoron *cheos de vento* que os galegos comprendemos como irónico, é dicir, “ba-

leiros, sen nada”²¹. Paréceme moi expresiva, case humorística, no auténtico humorismo de face-la risa dos poderosos.

E, para rematar, gústame no verso 55 a tradución do semitismo εἰς τὸν αἰῶνα, que tantas veces nos aparece na Biblia e tanto dá que facer, por *namentres (h)axa mundo*. Paréceme moi plástico e comprensible para a xente común a quen en definitiva se dirixe a Biblia.

9. O tradutor do Magnificat en 1886

Dixen que a lectura do texto nos fai ventar que o tradutor tiña que ser ourensán e quizais da parte occidental desta provincia. Neste caso, por sorte, a preciosa edición (Lérins 1886) ó pé da tradución galega di *Rev. Praeceptor Eccles. Vallisoletanae*. Iso significa que quen fixo chegar o texto a Lérins foi o cóengo chantre da catedral de Valladolid. O dato confírmalo Marie-Bernard (1890:106) cando di *Envoi du Rev. Préchantre de l'Église de Valladolid*.

Con este dato dirixinme a don Jonás Castro Toledo, actual cóengo arquivista de Valladolid, castelán de antigas raíces, amante das cousas de Galicia e home de amabilidade extraordinaria. El informoume de que nesa data o chantre de Valladolid era Urbano Ferreiroa Millán e deume a data e parroquia de nacemento: era ourensán, de San Fiz de Navío.

A partir de aí só precisaba consulta-la *Gran Enciclopedia Gallega*, na que Alberto Vilanova Rodríguez ofrece unha documentada biobibliografía de Urbano Ferreiroa. Vouna resumir. Nace (30.9.1845) e morre (20.2.1901) en San Fiz de Navío (concello ourensán de San Amaro, que estrema cos de Maside, Punxín, Cenlle, Leiro e O Carballiño). Fai os estudos medios no Instituto de Ourense e despois filosofía e teoloxía no seminario desa cidade. Doutórase noutros centros e gradúase en Roma, onde pa-

²¹ É certo que esta locución ten un segundo valor, común co portugués, de “vaidoso, que se ten por importante”, pero calquera galego sabe que non é o que portaría neste contexto.

rece que acopia datos para posteriores investigacións. Alberto Vilanova di que dominaba o latín, grego, italiano, francés e inglés e mais que era brillante orador. Volve a Ourense e funda con Celedonio Osorio Lafuente e Venancio Moreno Pablos o tri-semanario *La nacionalidad* (1870) de carácter católico e carlista. Foi chantre en Valladolid e posteriormente en Valencia, onde fundou a revista *Soluciones católicas*. E colaboraría en revistas como *El siglo futuro* e *La Ilustración Católica*. Publicou sucesivamente *Tierra Santa. La cuestión de Oriente* (1877); *León XIII y la situación del Pontificado* (1878); *Transformación de la Roma pagana estudiada en la Roma actual* (Barcelona 1881); *Historia apologetica de los papas desde San Pedro a León XII* (10 vols.; Valladolid 1886); *Nerón. Escenas del primer siglo del cristianismo* (novela histórica; Madrid 1895). Foi abreviador na Nunciatura de Madrid e académico correspondente da Real Academia de la Historia (1884), da Academia San Tommaso de Bologna e da A. degli Arcadi de Roma.

Polo tanto, este eclesiástico ourensán, de ideas conservadoras, viviu 56 anos intensos. Cadra esta biografía cos datos que podemos extraer da propia tradución? Coido que si.

Pero por que os frades de Lérins piden unha tradución do Magnificat ó galego a Valladolid e non buscan entre os cistercienses dispersos por Galicia? Por que os de Lérins coidan que Ferreiroa era a persoa axeitada, se nada escribira en galego, que nós saibamos? A hipótese máis verosímil é que algúns dos frades de Lérins estudase en Roma con Ferreiroa e este, coma tódolos galegos fóra da nosa terra, fixese reiteradas referencias a Galicia e á súa peculiaridade lingüística entre os compañeiros de estudos. E, se cadra, nun home que tanto escribiu, esta tradución do Magnificat non foi a única páxina escrita en galego. Cumpría pescudar. En calquera caso, neste sacerdote de tendencias conservadoras, e que vive fóra de Galicia, a lingua galega está viva, cousa que contradí a opinión dominante que vincula o interese polo galego no XIX unicamente ó sector liberal.

10. Significación sociolingüística e pastoral desta tradución

O feito de que os frades de Lérins en 1986 tivesen en conta o galego entre as linguas hispánicas significa que en Francia xente ilustrada tiña noticia da nosa lingua, coma unha máis entre o castelán, catalán, valenciano, asturiano, vasco de España e portugués, que tamén teñen nesa obra cadansúa tradución. No libro de 1890, en cambio, chámalle dialecto, dentro da familia aria, e clase itálico (*Dialecte Gallécien, Famille Aryenne, classe Italique*)²².

Con anterioridade fixéranse algunhas traducións parciais das que xa falei noutra ocasión (Ferro: 2000). Non me consta que ningunha delas chegase a ter utilización litúrxica ou paralitúrxica. E esta tampouco tivo máis sorte. Próbaos o feito de que hoxe sexa novidade.

Se hoxe saco este texto á luz aquí non é por facer unha nota erudita, que en nada me enche, senón como homenaxe a quen a fixo, ó mosteiro que a encargou e a incluíu nese precioso libro, a cantos soñaron unha lingua soberana na súa terra natal, a cantos sentiron e senten a necesidade dun cristianismo enraizado neste tempo e nesta terra que teña a lingua do lar como lingua do altar. Pero tamén ó público como chamada cordial pero intensa a cantos, eclesiásticos ou leigos, aínda non acabaron de comprende-la orixinalidade da Pentecoste e da catolicidade.

²² Falando disto, fr. Bartomeu M. escribeme en carta de 19.12.2006 que “En France aussi bien qu’en Espagne les langues autres que la langue officielle de l’État étaient appelées dialectes, ce qui philologiquement n’a pas de sens. De nos jours ces langues appelées parfois minoritaires, mais qui ne le sont absolument pas là où elles son parlées, retrouvent leur reconnaissance, ce en quoi l’Espagne va bien au devant de la France. Et, comme vous le laissez comprendre, ce n’est pas la moindre chose que ces langues soient devenues des langues liturgiques”. Este texto é unha nova proba de que os frades de Lérins seguen estando hoxe moi á la page nestas materias de sociolingüística.

11. Bibliografía

- A.C. (1862): “Á Consagración do Ilustrísimo Señor D. Fr. Manuel García, Dignísimo Obispo de Badajoz Dous labradores gallegos, dedican o seguinte diálogo romance, no que en fala do país, significan os sentimentos de tod’os seus paisanos” en *Album de la Caridad. Juegos Florales Ed. costeada por J. Pascual López Cortón. Ed. de Antonio de la Iglesia de la Coruña en 1861 seguido de un mosaico de nuestros vates gallegos contemporáneos*. Imprenta del Hospicio Prov., Coruña. 316. Existe unha reedición preparada por Carlos Martínez-Barbeito (1989): *Album de caridad. Juegos Florales de La Coruña en 1861*. Ediciones Giner, Madrid e, nesta, o texto que se cita está na p. 492.
- Alonso Montero, Jesús (1962): “El Príncipe Luis Luciano Bonaparte en la lingüística gallega” en *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Lugo* 7,57-58,1962; 124-128. [Reed.] en Xesús Alonso Montero (1997): *Lingua, Literatura e sociedade en Galicia: 25 anos de Filoloxía Galega: 1951-1976*. Akal, Madrid; 89-97.
- (1963) “El Evangelio de San Mateo. Estudio lingüístico de la traducción gallega de José Sánchez Santamaría (1861)” en *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Lugo* 7,59-60,1963; 210-214.
- Bonaparte, Luís Luciano (ed.) (1861): El evangelio de San Mateo traducido al dialecto gallego de la versión castellana de don Félix Torres Amat, por don José Sánchez de Santa María precedido de algunas observaciones comparativas sobre la pronunciación gallega, asturiana, castellana y portuguesa, por el príncipe Luís Luciano Bonaparte. Londres.
- Castelao (1921): Diario 1921. Francia. Bélxica. Alemaña. Limiar, sinopsis e rexistro de artistas de Xosé Filgueira Valverde, Director do Museo. Museo de Pontevedra. Editorial Galaxia, Vigo 1977.
- Morente Torres, Xosé e Espiña Gamallo, Manuel (1965): A palabra de Deus. Evanxelos. Traducción do orixinal

- grego por... Canónegos da R.E I. Colexiata da Cruña. Editorial SEPT, Santiago.
- Ferro Ruibal, Xesús (1987): *A igrexa e a lingua galega. Ensaio*. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela.
- (2000): “Algúns textos relixiosos galegos anteriores á admisión do galego como lingua litúrxica” en López Muñoz, Daniel e Ferro Ruibal, Xesús (2000): *A palabra fai camiño*. Asociación Irimia, Colección Angueira. II Época; 1, Santiago de Compostela.
- FPC (2003) = Fundación Premios da Crítica-Galicia (2003): *O poema ‘Irmaus’ de Celso Emilio Ferreiro nas linguas dos que vivimos en Galicia*. Fundación Premios da Crítica-Galicia, Vigo (32 pp).
- Hervás y Panduro, Lorenzo (1787,1991): I. Vocabulario poligloto (1787) II. Saggio pratico delle lingue (1787). Estudio introductorio y edición facsímil de Manuel Breva-Claramonte y Ramón Sarmiento. Sociedad General Española de la Librería, Madrid.
- Irmandiños, Os²³e Alonso, Miguel (1968): *Aparecéu no ceo*. Edicións SEPT, A Coruña.
- Kabatek, Johannes (1992): “O príncipe Louis Lucien Bonaparte, precursor da lingüística galega” en *Cadernos de Lingua* 6,1992,5-26.
- Lamas Carvajal, Valentín (1887, 1998): *Poesía galega [A Musa etc.]*. Ed. crítica de P. García Negro. O Castro, Sada 1998.
- Leccionario (2001): Leccionario III: lecturas do Propio dos Santos. Reformado segundo os decretos do Concilio Vaticano II, aprobado polos bispos das dióceses de lingua galega e confirmado pola Congregación do Culto Divino e da Disciplina dos Sacramentos. Edición Típica 2ª. Provincia Eclesiástica de Santiago, Santiago de Compostela.
- Lérins (1886): *Magnificat in CL linguas versum et propriis Characteribus redditum et expressum*. Nostra-Domina de Lerina, ty-

²³ Os Irmandiños foi un nome colectivo con que entre 1965 e 1969 asinamos en Roma algúns traballíños un fato de estudantes galegos, entre os que estabamos Xosé Martiño Montero Santalla, Francisco Ramil Acebo, Ramón Soneira Lema, Xohán Trillo Pérez, Pedro Varela Gesto e mais quen isto escribe.

pis L. Bernardi. [O exemplar que consultamos ten unha dedicatoria á Virxe que asina *Maria Bernardus abbas Lerinensis* coas seguintes palabras *Immaculata Virgo Maria intra cordis tui sacrarium suscipe hoc opus suum quod tibi Matri amantissimae, Coeli terraeque Reginae, ad decus et ornamentum gloriae tuae jubilante spiritu offert indignus filius tuus s.m.f. Maria Bernardus Abbas Lerinensis Vic. Gen. S.o.c. Die VIII Decembris, anno MDCCCLXXXVI*].

Marie Bernard, R.P.D. (1890): Explication et description du splendide volume renfermant le Magnificat en 150 langues (ou mieux en 171) offert á S.S. León XIII á l'occasion de son jubilé sacerdotal de l'an 1888 par le R.P.D. Marie-Bernard, Abbé de N.-D. de Lérins, Vic. Gén. de la Congregation Cistercienne de Sénanque. N.-D. de Lérins.

Ratzinger (1984): *Libertatis nuntius. Istruzione su alcuni aspetti della 'Teologia della Liberazione'*. S. Congregazione per la Dottrina della Fede, Roma 6.8.1984.

Rodríguez Pampín, Xosé M. e Torres Queiruga, Andrés en Fernández Lago, Xosé e Torres Queiruga, Andrés (coords.) (1989): *A Biblia. Traducción ó galego das linguas orixinais*. SEPT, Vigo.

Santamarina, Antón: *TILGA. Tesouro informatizado da lingua galega*. [<http://www.ti.usc.es/TILG/> (16/02/2007)].

LUGRÍS E A LEXICOGRAFÍA¹

XOSÉ Mª DOBARRO PAZ
ISABEL SEOANE SÁNCHEZ
Universidade da Coruña

Introdución

Polas datas en que se estaba a constituír a Academia Galega, o semanario bonaerense *El Eco de Galicia* (502, 20-IX-1905), probablemente tirado de *El Regional* lucense (21-VIII-1905) ou doutro xornal galego, insería na súa sección “Noticias de Galicia. La Coruña” unha nota dando conta da publicación, no prazo duns poucos meses, dun dicionario galego-castelán, para ampliar o publicado por Marcial Valladares en 1884, realizado polos señores Salvador Golpe, Manuel Lugrís Freire, Francisco Tettamancy e Florencio Vaamonde.

En breve comenzarán á publicar un dicionario gallego-castellano, como ampliación al de Marcial Valladares, los señores Golpe (don Salvador), Lugrís, Tettamancy y Vaamonde², habiendo acopiado multitud de voces de que carecía el publicado por aquel distinguido escritor.

La obra quizá se imprima en los primeros meses del año entrante.

¹ Este traballo foi realizado dentro do proxecto HUM2005-07473/FILO, da Universidade da Coruña, financiado polo Ministerio de Educación e Ciencia e fondos FEDER.

² Entendemos que se refire a Florencio, aínda que o interese de ambos irmáns Vaamonde pola lexicografía foi evidente, xa que tanto un como o outro intentaron realizar os seus propios dicionarios.

Todos eles eran destacados membros da *Liga Gallega*, fundada na Coruña en outubro de 1897³. E malia que esta non tiña como obxectivo fundamental a conformación dun dicionario galego, moitos dos seus membros tiñan preocupacións idiomáticas de vello. Nesa altura o dicionario de Marcial Valladares era o referente fundamental da lexicografía galega, e así seguiría a ser ata bastantes anos despois. Segundo a opinión de quen consideramos máxima autoridade nesta materia, Antón Santamarina (2000: 39), esta recolleita, tanto cuantitativa como cualitativamente, era diferente da que con anterioridade fixeran Francisco Javier Rodríguez ou Juan Cuveiro Piñol⁴. Consonte a súa autorizada opinión, non se trataba unicamente dunha cuestión de habilidade senón de que tivera acceso a moita literatura, tanto culta como popular, descoñecida polos anteriores (Santamarina 2000: 41)

O dicionario de Valladares é xa unha obra na que hai moito traballo e ben feito. [...] Ata Valladares viñamos tendo un dicionario galego cada dez anos (1863-1876-1884). Despois de Valladares hai unha seca de 30 anos ata chegar ó ano 1913, en que aparece o 1º fascículo do dicionario da Real Academia Galega.

Cando en 1900 apareceu a edición da *Crónica Troyana*, realizada por Andrés Martínez Salazar, acompañada do seu vocabulario, organizado alfabeticamente por Manuel R. Rodríguez, as cuestións idiomáticas cobraron un valor especial. Tanto Lugrís como

³ Precisamente sería Manuel Lugrís o encargado de facer a presentación da nova sociedade aludindo á necesidade de crear unha asociación para defender os intereses políticos e económicos de Galicia. Así mesmo foi o encargado de poñer en galego, xunto con Salvador Golpe e Manuel Banet, o regulamento societario, editado en bilingüe. Ademais a súa propia casa da rúa Santa Catalina, 34, 2º foi sede oficial da asociación a partir de xullo de 1898, cando Eugenio Carré –propietario da librería da coruñesa rúa Real na que se reunían– presentou a súa renuncia como vocal da directiva da Liga.

⁴ Con anterioridade Carballo Calero (1974: 37) indicaba “[...] la obra de Valladares supera con mucho los ensayos anteriores. [...] Este diccionario fue la base de todos los posteriores, [...]”. Os ensaios anteriores eran o *Diccionario gallego-castellano*, (La Coruña, 1863) de Francisco Javier Rodríguez e o *Diccionario gallego-castellano*, (Barcelona, 1876) de Juan Cuveiro Piñol.

outros escritores do seu ámbito descubriron a importancia que o léxico medieval podería ter para enriquecer a lexicografía do idioma galego. A significación desta obra foi tal que na primeira das follas do mecanocristo que estamos a editar se fai constar a procedencia das entradas tomadas dela: “Las voces que llevan (CT) son tomadas de la CRÓNICA TROYANA”. E tamén se pon de manifesto nun artigo de recoñecemento que Florencio Vaamonde⁵ dedica a Martínez Salazar con motivo do banquete literario⁶ que se lle ofreceu pola publicación desta obra.

A constitución na Habana da Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega debeu aconsellar a dilación deste proxecto de reedición ampliada do dicionario do señor de Vilancosta, pois na carta que recibiu Manuel M. Murguía, para crear a Academia, en xullo de 1905 (BRAG 1, 20-IV-1906), indicábase que se establecía como prioridade fundamental a elaboración dun dicionario da lingua galega⁷

[...] ha sido designado por dicha Asociación para proceder con el concurso de los Sres. don José Pérez Ballesteros y D. Andrés Martínez Salazar, de la Coruña, don Indalecio Varela Lenzano y D. Jesús Rodríguez López, de Lugo; don Arturo Vázquez y D. Benito Fernández Alonso, de Orense; D. Casto Sampedro y D. Víctor Said Armesto, de Pontevedra y D. Angel Amor Ruibal y D. Juan Barcia Caballero, de Santiago, a la creación y constitución, conforme a los Estatutos que Vds. crean mejores, de la

⁵ “Galicia debe a Martínez Salazar el haber llegado á la época más gloriosa de su renacimiento literario. Todos los que de buenos gallegos se precian y todos los que aman las bellas letras, reconocen la meritísima labor de aquél hombre extraordinario, su actividad, su constancia y su desvelos para llevar á cabo la colosal empresa en honor de su patria adoptiva.

Para mí es una satisfacción, lo confieso ingenuamente, el poder unir, aun dada mi insignificancia, el más sincero aplauso al que, espontáneamente, se le tributa en estos momentos por un pueblo agradecido” (*Revista Gallega* 326, 16-VI-1901)

⁶ O banquete, organizado por Ramón Bernárdez, Ramón Pérez Costales, José Pérez Ballesteros e Salvador Golpe, celebrouse en *Los Viveros* o 16 de xuño. En cada prato colocouse un número da *Revista Gallega* co retrato de Martínez Salazar e pensamentos de varios escritores, obsequio de Galo Salinas ós comensais. Asistiron unhas setenta persoas (*Revista Gallega* 327, 23-VI-1901).

⁷ Información detallada sobre este tema pode verse en (Seoane 1999).

ACADEMIA GALLEGA que ha de formar el Diccionario y Gramática de nuestra lengua [...]

tafeza que, así mesmo, aparecía tamén recollida no artigo 2º do *Regulamento* da mencionada asociación nos seguintes termos (*BRAG 2, 20-VI-1906*):

La Asociación tendrá por objeto:

1.º Constituir en el punto que mejor convenga de Galicia una Academia Gallega ajena a toda idea política y religiosa sin más carácter que el de dar unidad al idioma gallego por medio de la publicación de una Gramática y un Diccionario.

Isto provocou que algúns dos materiais deste proxecto de dicionario preacadémico, xunto con outras achegas variadas, pasasen a formar parte da nova institución (*BRAG 1, 20-IV-1906*)

En medio del trabajo inherente a la organización de la Academia, [...] la Junta de Gobierno no descuidó la obtención de material léxico, y hoy puede decirse que cuenta, entre otros, con el Diccionario inédito del ilustre Sr. D. Juan M. Pintos, galantemente cedido a la Academia por el Sr. D. Ramón Pintos, de Pontevedra. Dicho Diccionario, que se creía perdido, cuenta de 12 a 14.000 voces.

Las papeletas recogidas por el Sr. Murguía, que serán otras 12 o 14.000 y el Vocabulario del dialecto de Padrón recopilado por el señor Paisal, a principios del siglo XIX, y las entregadas por los Sres. D. Manuel LUGRÍS, D. Eugenio Carré, que lo hizo de las recogidas por su malogrado hijo José, y las de otros varios.

Por Secretaría se trabaja por el buen orden y colocación de estas papeletas, y hoy puede decirse que están ya arregladas unas 18 o 20.000.

e que, así mesmo, os autores dese dicionario, xunto con algúns outros, conformasen as comisións encargadas de elaborar o traballo lexicográfico institucional. O escritor sadense foi secretario da comisión ortográfica -na que tamén estaba Salvador Golpementres que Francisco Tettamancy e Florencio Vaamonde foron

asignados á comisión de clasificación de papeletas (*BRAG* 10, 20-II-1907).

Aparecía unha nova realidade. Xa non se trataba de esforzos simplemente individuais, ou minimamente colectivos, senón dun traballo estruturado como pon de manifesto a aparición, no boletín académico (*BRAG* 15, 20-X-1907), do seguinte escrito.

Que el Diccionario se haría como debe hacerse y no como algunos (no pertenecientes a la Academia), con desconocimiento de lo que son estas cosas, se permiten aconsejar. Que tampoco será obra exclusiva de la Academia y que, aun cuando así lo fuera, nunca merecería las censuras que, creyéndolo así, le han dirigido anticipadamente los que ensalzan en cambio la meritisima obra unipersonal de los Rodríguez, Cubeiro y Valladares, y juzgan sin valor la que pudieran hacer juntos todos los señores Académicos; pero no será así. La obra ha de ser colectiva y de toda la región para lo que en breve continuará el envío de papeletas [...]

Dise que todos os académicos, tanto numerarios, como correspondentes ou adxuntos, colaboraron na tarefa de repartir papeletas para a elaboración do dicionario –e a maiores moitos particulares fixeron achegamentos dun valor incalculable. Entre eles Francisco Porto Rey, de Vilagarcía, que doou un voluminoso manuscrito, especie de dicionario galego case completo, do que era autor; ou Luís Tobío que entregou unha grande cantidade de papeletas (*BRAG* 19, 20-IX-1908). Segundo indicaba a prensa galega na Habana

Para la obra facilitó Murguía más de 30.000 papeletas de voces [...] Martínez Salazar, Cabeza León, Losada, Pondal, Vaamonde, Tettamancy, Lugrís, Marcelo Macías, Fernández Alonso, Pérez Ballesteros, Meilán, Carré Aldao, Ulloa, Arana, Gastañaduy, Bannet Fontenla, Oviedo Arce, Costanti, Ballesteros, Leiras, Noriega,

Tapia, Cabanillas y otros aportaron también un caudal “enxebre” y preciadísimo⁸.

A comisión de clasificación de papeletas- constituída por Martínez Murguía, Pérez Ballesteros, Tettamancy Gastón e Vaamonde Lores- solicitou que se precisasen os aspectos ortográficos imprescindibles para poder comezar a redacción do dicionario: tales como se a ortografía había de ser etimolóxica ou non, que signos ortográficos se empregarían e se se ía realizar un dicionario bilingüe galego-castelán ou monolingüe (*BRAG* 21, 20-XII-1908). Esta solicitude foi enviada á comisión ortográfica para o seu informe que, cinco meses despois, determinou que a ortografía sería etimolóxica, facendo constar, ademais:

“Esta Corporación estará en el deber de aconsejar á los escritores regionales que se dignen emplear en su trabajos dicha ortografía”-; que a redacción do dicionario sería en castelán, baseándose en que “su uso no ha de ser exclusivo de los gallegos”

á parte de indicar as pautas ortográficas requiridas:

Letras

Serán las mismas que para el castellano [...]

La x deberá de emplearse en sustitución de la g y j en las voces que en su origen no las tengan.

Signos auxiliares

Deberán utilizarse todos los usados hoy en día, restringiendo todo lo posible el empleo del *apóstrofe* y del *guión* de enlace.

Acentos

Podrán diferenciarse las vocales abiertas de las cerradas, tan comunes en gallego, poniendo sobre estas el acento grave.

Se emplearán, además, en la escritura los acentos agudo y circunflejo: el primero para marcar la mayor inflexión de voz que corresponda a una sílaba, y el segundo para señalar la elisión de una vocal cuando deba de escribirse doble, ó cuando aquélla sea larga.

⁸ *Diario Español*, (La Habana), 31, 31-I-1917. O apelido Vaamonde refírese a Florencio, pois de César fala máis abaixo dicindo que doou 60.000 voces extraídas de obras antigas e modernas.

[...]

Tal es la manera de pensar de esta Comisión: sin embargo, la Real Academia determinará lo que crea más acertado. Coruña, 15 de Abril de 1909.

Asinado: Andrés Martínez Salazar, Salvador Golpe, Rafael Pérez Barreiro, Euxenio Carré. (BRAG 26, 20-V-1909).

Lugrís Freire, malia estar na comisión ortográfica, non asinou este informe, se cadra porque non compartía estes criterios. Así parece desprenderse dalgúns artigos publicados na revista *Galicia Moderna*, en 1886 e 1887, onde propoñía o uso da grafía fonética, isto é, o uso do *x*.

E o vocabulario que aquí presentamos así o demostra. Só usa a grafía etimolóxica en escasísimas entradas: *franger*, *lage*, *gentiña*, *geonllos*, *agionllar*⁹. A maiores acompañadas, nalgún caso, da versión con *x*: “Franxer ou franger” ou da explicación: “Agionllar- lo mismo que axionllar”.

Trátase dun mecanoscrito¹⁰ con tinta azul-morada, en papel de tamaño folio, de 40 páxinas indicadas na marxe superior dereita entre guións, con algún erro de numeración que se indica en nota. Está escrito, ademais, coa mesma máquina coa que se escribiron importantes pezas da literatura galega, como *Os Eoas* ou os poemas, himnos a Galicia, que Eugenio Carré, Francisco Tettamancy, Florencio Vaamonde e o propio Manuel Lugrís enviaron á Habana para que formasen parte dun *Album literario* que a Asociación Iniciadora e Protectora tiña previsto editar en 1907 coa finalidade de achegar fondos para as actividades da Academia (Dobarro 2001).

Segundo o cómputo que realiza unha man anónima, ó final de cada letra e nalgún caso ó final de páxina, consta de 682 palabras. Mais trátase dun erro, porque se repite algunha e non contabiliza as que van escritas á man.

⁹ A fricativa prepalatal sonora *j* non ten entradas.

¹⁰ Tivemos ocasión de consultalo hai xa uns cantos anos nun arquivo privado.

Prendida no primeiro folio leva unha pequena ficha manuscrita na que se di: “Copiadas las letras A, B y C”. Pola grafía, cremos que o autor é César Vaamonde e que tal vez faga referencia ás letras revisadas para incluír no dicionario da Academia¹¹.

As entradas van a dobre espazo ordenadas alfabeticamente, aínda que con algún erro e repetición, a unha soa columna e con escasas abreviaturas ou indicacións: (ant., ad., adición, anticuado).

Xeralmente as definicións son moi simples ou realízanse a través de sinónimos. Incluso hai voces que non levan ningún tipo de explicación definitoria. Só se indica a fonte de procedencia cando as voces están tomadas da *Crónica Troyana*. Cando remite a variantes, estas non aparecen recollidas (p.e.: AFINCAR. Lo mismo que FINCAR, ARRENDEAR. Lo mismo que RENDEAR, etc.). Estas formas tampouco aparecen no dicionario de Valladares.

Reproducimos o mecanoscrito tal cal. Non sinalamos as carencias de acentos, nin o uso incorrecto do mesmo ou de b/v ou s/x. Facemos constar [sic] cando a forma grafada pode interpretarse como un erro.

En canto á data do mecanoscrito, cremos que non debe estar moi lonxe da de publicación da nota de prensa en que se anuncia a saída do dicionario. E non pode ser anterior a 1900, ano no que se publicou a *Crónica Troyana*.

O dicionario de Valladares xa tivera dous suplementos. O primeiro deles aínda permanece inédito¹². O segundo, *Nuevo suplemento al diccionario gallego-castellano publicado en 1884 por M(arcial) V(alladares) N(úñez)...*, realizado por el mesmo entre 1896 e 1902, editouno Maricarme García Ares en 1992 e imaxinamos que era totalmente descoñecido para Manuel LUGRÍS e os seus compañeiros de tarefa.

¹¹ Ver (Seoane 2001).

¹² Somos posuidores dunha fotocopia do manuscrito.

Referencias bibliográficas

Boletín de la Real Academia Gallega (BRAG).

El Eco de Galicia

El Regional

Galicia Moderna

Revista Gallega

Dobarro, Xosé María (ed.) (2001): *Album Literario 1907. Da Asociación Iniciadora e Protectora da Real Academia da Habana, A Coruña, Universidade da Coruña.*

Santamarina, Antón (ed.) (2000): *Diccionario de diccionarios, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.*

— (2001): “Eladio Rodríguez e o primeiro diccionario da Real Academia Galega”, *Boletín da Real Academia Galega* 362: 97-133, A Coruña, Real Academia Galega.

Seoane Sánchez, I. (1999): “O primeiro diccionario da Real Academia Galega”, *Cadernos de Lingua* 19, 65-84, A Coruña, Real Academia Galega.

Valladares, Marcial (1992): *Nuevo suplemento al diccionario gallego-castellano publicado en 1884 por Dn. M(arcial) V(alladares) N(úñez) autor de uno y otro, confesando que, entre los vocablos de este suplemento, 250 son debidos a la amabilidad del señor D. Manuel Leiras Pulpeiro y 30 a la de los señores Dn. Amador Montenegro e Dn. Manuel Pardo Becerra.* Edición de Maricarme García Ares. *Cadernos de Lingua. Anexo IV.* Real Academia Galega.

Palabras no comprendidas en el DICCIONARIO
GALLEGO-CASTELLANO de Marcial Valladares,

Anotadas por

M. LUGRÍS FREIRE.

Las voces que llevan (CT) son tomadas de la CRÓNICA
TROYANA

A

ABALAR. Agitar, mover (C.T.)¹³

ABALADA. Orientacion de la casa que se levantó

ABANDALLARSE. Volverse un *bandallo*.

ABANDEIRAR. Abanderar

ABARCAMENTO. Accion y efecto de abarcar.

ABASTIMENTO. Accion y efecto de abastecer

ABASTO. Provision de *bastimentos* necesarios.

ABISPADO. Desconfiado, prudente, listo.

ABOLICION. Accion y efecto de abolir.

ABONDAMENTO. Abundancia (C.T.)

ABORRECER. Odiar.

ABORRIR. Odiar.

ABORRIMENTO. Aborrecimiento

ABOTOAR. Abotonar.

ÁBREGO. Viento entre el medio dia y el poniente. Relámpago no
acompañado de trueno¹⁴

¹³ As siglas de *Crónica Troyana* aparecen de diferentes maneiras: (C.T.), (C T), (CT). Mantéñense tal e como figuran no mecanoscrito manexado, salvo os espazos entre as parénteses e as letras que se eliminan.

¹⁴ A segunda acepción está escrita a lapis.

ABUNDANZA. Abundancia.
ABUNDOSO. Abundante.
ABSTÊR. Abstener.
ABSTÊRSE. Abstenerse.
ABURACAR. Agujerear.
ACABAR. Terminar.
ACABAMENTO. Fin, término. (C.T)
ACANTONAR.
ACANTONAMIENTO.
ACEITAR. Aceptar.
ACENO. Señal que se hace con la cabeza ó manos para indicar que se entendió lo que se escucha¹⁵.
ACEÑA. Molino de agua.
ACIDUME. Sabor ácido, desabrimiento, aspereza.
ACORDAR. Recordarse, hacer memoria, volver del sueño.
ACOMPAÑAR.
ACOMPAÑAMIENTO.
ACUCIAR. Deseo vehemente
ADAXE. Suerte.
ADORADOIRO. Adoratorio.
ADORMECIMIENTO. Adormecimiento.
ADOUDAR. Enloquecer.
ADUBAR. Arreglar, adornar.
AFAGADOR. Alhagador.
AFAGAMENTO. Accion de alhagar.
AFEICION. Afeccion.
AFINCAR. Lo mismo que fincar.
AFORRADOR. Ahorrador.
AFORRON. Ahorrador en sentido despreciativo.
AGIONLLAR. Lo mismo que *axionllar*.
AGRILLOADO. Encadenado.
AI-DA-PUXA. ¡Fuera!
ALAGADO. Anegado.
ALBEXAR. Blanquear.
ALBEIRAR. Lo mismo que BLANQUEAR.
ALBEREXAR. La primera luz del sol
ALCABALA. ó ALCABELA. Tributo, contribucion.
ALEN. De la otra parte¹⁶.

¹⁵ Fin da primeira páxina.

¹⁶ Fin da segunda páxina.

ALENMAR. Ultramar. (C.T.).
ALEVANTAR. Lo mismo que ERGUER
ALGUEIREIRO ó ARGUEITEIRO. Minucioso, subtilizador, alborotador
ALIFANTE. Elefante. (C T)
ALEIXANDRE. Alejandro. (C T.)
ALOXAMENTO. Alojamiento.
ALOXAR. Alojarse.
ALOMBAR.
ALOMBAMENTO.
ALTANEIRO. Que se remonta mucho. Altanero.
AMOURISCADO. A manera de moro.
ANEIRO. Se dice de un árbol que da fruto un año sí y otro no, “Estas mazàs son aneiras”.
ANORTEAR. Volverse al norte.
ANORDESTEAR.
AÑOIRAR. Extrañar la falta de una persona.
APERTADOIRO. Cinto.
APOSTO. Gentil, gallardo. (C T)
APOLAINADO. Calzado con polainas.
AQUEIXAR. Dar prisa, trabajo, tormento.
AQUESTE. Este.
AQUIÑOAR. Partir en partes iguales.
ARDIDO. Quemado.
ARDENTIA. Ola muy crecida.
ARDIGON. Seco. “Tempo ardigon”
ARILLO. (ant.) Tegumento particular de las simientes.
ARNELA. Raigon. Raiz de los molares¹⁷.
ARPEXAR. Tocar el arpa.
ARRAN. Rana.
ARRANDEAR. Lo mismo que REnDEAR.
ARREDONDA. Alrededor.
ARRIPIAR. Horrorizar
ARRIPIADO.
ARROUBAR. Robar. (C T)
ARROUBO. Robo. (C T)
ARRULAR. Lo mismo que ARROLAR.
ASALLOSA. Alegre, hermosa.
ASINALAR. Señalar. (C T)
ASTROSO. Miserable, repugante [sic]. (C T)

¹⁷ Fin da terceira páxina.

ASOANTE. Asonante.
ASPEITO. Aspecto.
ATAREFADO. Atareado.
ATAREFAR. Atarear.
ATINGUIR. Lo que interesa á todos.
ATRAPALLAR. Vestir de trapos, desordenar, perturbar.
ATRAPALLANTE.
ATRAPALLADOR.
AVELLENTAR.
AVELLENTADO
AVIÑADO.
AVIVADO. Sagaz, diligente, listo.
AZOLARSE. Ajarse, destruirse¹⁸.

B

BADALEIRA. Argolla de la campana de que pende el badajo.
BADAMECO. Pasta de estudiante. Un nadie. Cosa que nada importa.
BAFO. Vapor del bofe. Sopro blando.
BAIJAMAR ó BAIXAMAR. BAjamar.
BAIXELA. Bajilla.
BALSEIRO. Sitio donde hay balsas. Apellido.
BALTAR. Ceba.
BARAFUNDA. Igual á baraúnda¹⁹.
BARBEITO. Barbecho.
Barrento. Lo que tiene exceso de barro.
BARULLEIRO. El que *barulla*.
BECHE. Matarife ó cortador. (V. de Betanzos) del francés *Boucher*
BETUMAR. Embetumar.
BETUME. Betun. (C T)
BICHEIRO. Instrumento para atracar y desatracar las embarcaciones menores.
BOAMENTE. Buenamente.
BODEGUEIRO. Bodeguero.
BONECA. Muñeca.
BOUGA. Rumor hablado.

¹⁸ Fin da cuarta páxina. Ó final de cada letra –ou mesmo, nalgún caso posterior, só de páxina- figura a lapis e rodeado dunha circunferencia o número global de entradas. Neste caso indica 103.

¹⁹ *Baraúnda* aparece escrito a lapis. Despois dun riscado sobre barafunda.

BRINCADEIRA. Holganza, diversion.
BUGALLO. Nuez de galla, excrecencia de las hojas del roble.
BUSCAPÉ. Cohete rastrero²⁰.

C

CABAZO. (adicion:) Hórreo²¹.
CABISBAIXO. Cabizbajo.
CABISCAIDO. Abatido por la desgracia.
CALDEIRADA. Guiso de peces en los barcos.
CALDEIREIRO. El que hace ó compone calderos.
CALE. Calle. (C T)
CALVEXAR. Calvear.
CAMBADO. Torcido, piernas torcidas.
CAMIÑEIRO. Lo mismo que LEGOEIRO. Peon caminero.
CAMPÁ. Sepultura, piedra sepulcral.
CANASTEIRO.
CANCIONEIRO. Libro de canciones, y otras poesias.
CARANTOÑA. Cara fea, máscara.
CAROLO.
CARREGAR. Lo mismo que carrexar. (C T)
CARRÍS. Rieles.
CASADOIRO. En edad de casarse. Núbil.
CASTELETE. Diminutivo de CASTELO. (C T)
CAXATAS. Muletas.
CELEIRO. Lugar donde se guradab [sic] los granos. Troje.
CENTILAR. Lo mismo que ESCENTILAR.
CEREIXAL. Lugar donde hay cerezos.
CEREIXEIROS.
CERUME. La cera del oido.
CERZO. Cierzo (C T)
CIDRE. Isidro.
CIDADAO. Ciudadano. (C T)
CLARENCIA. Claridad²².
COBRAR. Recobrar, obtener, ganar. (C T)
COBRAMENTO. Recobro, recuperacion, aprovechamiento. (C T)
COELLEIRA. Conejera.
COHERDEIRO. Coheredero.

²⁰ Fin da quinta páxina.

²¹ Falta a indicación de que comeza a letra C.

²² Fin da sexta páxina.

COIMAR. Robar con agudeza, timar.
 COLOMBO. Colon
 CÓMARO. Tierra levantada.
 COMBANCA. Foso.
 COMEDIMENTO. Comedimiento.
 COMENENTE. Conveniente.
 CONCERNENTE. Concerniente.
 CONCHEGO. La persona á que nos aproximamos.
 CONGOXA.
 CONQUERIR. Conquistar²³.
 CONQUERIDOR. Conquistador.
 CONSELLEIRO. Consejero.
 CONSOGRO. Consuegro.
 CONTEIRA. Contera.
 CONTENTAMENTO.
 CONTESTAR. Lindar.
 CONTRATEMPO.
 CÔR (O) Corazon del arbol.
 CORTADURIA. Carniceria.
 COSEITA. Cosecha.
 COTIFAR ó CUTIFAR. (Provincia de Lugo:) Dar con el codo al que está á nuestro lado.
 COUREL. La parte mas alta del costado de una lancha.
 COVANCA. Lo mismo que COMBANCA.
 COBILETE. Pequeño puchero de barro²⁴.
 CUEIRO. Paño para enfajar los niños [sic].
 CUSPIDEIRA. Escupidera.
 CUTRUEIRA. Pescadora que en la bajamar se introduce en el agua con una red especial.
 CHAFALLON. Lo mismo que CHAFULLEIRO.

²³ Na marxe dereita aparecen unha serie de palabras coa letra e a sinatura de E. Pondal:

Coruscante. Brillante
Corusar. Brillar, relucir, relampear.
Corusco. Destello, brillo.
 “Na roca salvaxe
 Do golfo apoyada
 Da sua frente graciosa d’ondina
 Mil bellos e ardentes *coruscos* irradia”
 E. Pondal (rubricado)

²⁴ Fin da oitava páxina.

CHANCA. El tiempo que la sardina permanece en los pilos para la salazon. “Esta sardiña tèn moita chanca”²⁵.

CH

CHAFALLON. Lo mismo que chafullero.

CHANCA. El tiempo que la sardina está en los pilos para su salazon.

“Esta sardiña tèn moita chanca”²⁶.

CHICOTE. Pedazo de cuerda.

CHILRO. Voz aguda de los pájaros. Silvido²⁷ de las culebras²⁸.

D

DADIVOSO. Liberal, propenso á dar.

DEBRUZAR. Acostar de bruces.

DECES. Sabor que recuerda el de otro manjar.

DECRESCENTE.

DECRESCER

DECRESCIMENTO

DGOLADOIRO²⁹. Lugar donde se deguella.

DEGREDO. (adicion:). DESTtierro.

DERREAMENTO. Quebradura del espinazo.

DESABRIMENTO. Desabrimiento.

DESAFOGO. Desahogo.

DESAUGADEIRO, DESAUGADOIRO, ó DESAGUADEIRO.

DESAUGAR.

DESAPROVEITO

DESAPROVEITAR.

DESCOMPÔR. Descomponer.

DESEMPENAR. Enderezar.

²⁵ Fin da novena páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 184.

²⁶ Esta palabra e a anterior están repetidas tal cal, porque xa aparecían nas entradas da letra C.

²⁷ A lapis leva por riba *b* no canto de *v*.

²⁸ Despois desta entrada, escrito á man e con pluma, engádese:

Ché. Muchacho de mar, en las Mariñas de Betanzos. (De origen valenciano). A aclaración parentética está escrita a lapis.

Fin da novena páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 188.

²⁹ O *e* vai por riba a lapis e minúsculo.

DESEMPENADO. Enderezado.
DESENCAMIÑADO
DESENFEXAR. Deshacer un haz.
DESENGAZAR. Desenganchar, deshacer, desenliar.
DESENTALAR. Desentumecer.
DESETOAR³⁰. Desentonar.
DESENTOLLAR. Lo mismo que *desentullar*
DESEFIAR.
DESEFIADURA³¹.
DESFOLLA.
DESFOLLADOR.
DESGUELLEDOIRO. ó desguedellado.³²
DESGRILLOADO.
DESGRILLOAR. Desencadenado³³.
DESJUNGUIR ó DESXUNGUIR. DEsenyugar.
DESLEMBRANZA. Lo contrario de *lembranza*.
DESLEMBRAR. Olvidar.
DESLOUBAR.
DESLOUBOR.
DESMEDRANZA. Falta de crecimiento.
DESMEDRAR. Disminuir la riqueza, ir á menos á peor.
DESMIOLAR. Lo mismo que *esmiolar*.
DESMILLORADOR. Lo mismo que *demellorador*.
DESORELLADO. Desorejado.
DESTEMPERO. Intemperie, despropósito.
DÍJOMEDÍJOME ó DÍXOME-DÍXOME. Parlanchin sin sentido.
DOITO. Costumbre, uso.
DONOSO. AGRACIADO, galante.
DOOR. ò DÔR. Dolor.
DRUIDAS. Antiguos sacerdotes de los galos.
DRUIDESA. Sacerdotisa de los druidas.
DOUDO. Falto de juicio, loco³⁴.

³⁰ O *N* vai marcado por riba a lapis.

³¹ Fin da décima páxina.

³² A presunta variante aparece escrita a lapis.

³³ O sufixo -ado aparece riscado e por riba un *r* a lapis.

³⁴ Fin da décima primeira páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 237.

E

ELIFANTE. Elefante. (C T)
EMBAIXADA. Embajada.
EMBARCADOIRO. Lo mismo que EMBARCADEIRO.
Embarcamento. Accion de embarcar.
Emborrallar. Cubrir con *borrala*³⁵
EMPARELLAR. Lo mismo que *aparallar*.
ENCETAR. Empezar una cosa que se come.
ENCETADO. Empezado á comer.
ENCOMENDAR.
ENCOMENDEIRO
ENDEREITAR. Enderezar.
ENDIREITAR. Lo mismo que ENDEREITAR.
ENDOUDECER. Perder el juicio.
ENFEIXAR. Atar haces.
ENFESTA. ALTO. asomada.
ENFORCAR. Ahorcar. (C T)
ENGAZAR. Enliar, enganchar.
ENGORDE. Despacio.
ENGORDIÑO. Poquito á poco.
ENGRAXAR. Engrasar.
ENGRAXAMENTO.
ENMENDA.
ENMOLECER. Ablandar.
ENOJAR. Enojar (C T)
ENROLAR. Envolver circularmente.
ENROUPAR Arropar.
ENTOAR. Entonar³⁶.
ENTRELIÑA. Interlínea.
ENTRELIÑAR. Interlinear.
DESCADRILLAR. Quebrar los lomos. Lo mismo que DESCADREIRAR³⁷.
ESCENTILAR. Reflejo y brillo radiante de las estrellas.
ESCUARSE. Desangrarse³⁸.
ESCUDELA. Escudilla. (C T)

³⁵ Engádense a lapis os segundos eles para convertelas en *emborrallar* e *borralla*.

³⁶ Fin da décimo segunda páxina.

³⁷ Esta entrada debería aparecer na letra D.

³⁸ Á marxe dereita a pluma: *Escismar*-Pensar mudo en una cosa.

ESCUITAR. Lo mismo que ESCOITAR
ESCUMOSO. Espumoso.
ESGALLADO.
ESMAYAR. Desmayar.
ESMOLEIRO. Limosnero.
ESPALLADOR³⁹. Nombre verbal del verbo Espallar⁴⁰.
ESPEITADO. Despechado. (C T)
ESPERNEAR. Lo mismo que ESPERNEJAR.
ESPICHO. Instrumento de *espicher* [sic]⁴¹.
ESPIOLLAR. Quitar los piojos.
ESPIR. Desnudar.
ESTADULLO. Pedazo de palo por el estilo del *fungueiro*.
ESTORMENTO. Instrumento. (C T)
ESTOURONA. Tuna.
ESTRADA. Calle. Camino ancho y recto.
ESTRANÍA. Estrañeza.
ESTREITEZA. ESTRECHEZA
ESTRELANTE. Ornado de estrellas; que luce como ellas
ESTREMECIMENTO.
ESVAÍMENTO. Desmayo, desvanecimiento.
ESVAÍDO.
ESVAÍR. EVAPORADO; desmayar⁴²

F

FADADO. Encantado.
FAÍSCAR. Lanzar *faiscas*.
FALCON. Halcon. (C. T)
FALSIA. Falsedad.
FAMENTO. Hambriento.
FARELO.
FARFALLAR. Hablar mucho locamente.
FARFALLA. Estruendo, motin.
FARIÑOSO. Harinoso.

³⁹ Figura máis á dereita porque inicialmente aparecía, por erro, ESPADOR que está riscado.

⁴⁰ Espallar aparece riscado.

⁴¹ Espicher está riscado.

⁴² Fin da décimo terceira páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 292.

FARRAPENTO. Harrapiento [sic].
FARTADELA. Efecto de hartarse comiendo mucho.
FAZAÑA. Hazaña.
FAÑASO⁴³. Memorable, extraordinario, enorme.
FEITÍO. Cosas de un mismo estilo, y personas de iguales hechos y costumbres.
FEITOR. Hacedor, factor⁴⁴
FERIDOR. El que hiere.
FERVENZA. Efervescencia. Cascada de agua.
FIANDON. Conjunto de hilanderas.
FIARA. Taza de madera para achicar los barcos pequeños.
FIGUEIRAL. Arboleda de higueras.
FIGUEIREDO. Lo mismo que figueiral.
FINCAR. (adición:) Remar con el remo tocando el fondo.
FISGA. Garfio de puntas arpadas del pescador.
FITAR. FIJAR, clavar. (C T)⁴⁵
FIZ. Félix.
FONDAL. Parte baja de los terrenos labrados.
FORMENTO o FERMENTO. Levadura.
FRANXER ó FRANGER. Quebrar.
FRANXENTE. Quebrable.
FRANXIDO. Roto.
FREIRE. (ant.) Fraile, hermano, caballero de una orden militar.
FRIEIRA. (adición) herida originada por el frío.
FRIOLEIRA. Friolera.
FRITIDO. Frito.
FUMARADA. Humarada⁴⁶.

G

GABADOR. Lisonjeador, adulator. (C T)
GABO. Elogio. encomio.
GARGALLADA. Risa fuerte.
GARGALLAR. Reirse con fuerza.
GASALLAR. Lo mismo que AGASALLAR.

⁴³ Aparece riscado e por riba a pluma pon "Fazañoso".

⁴⁴ Esta segunda acepción vai escrita a lapis.

⁴⁵ Fin da décimo cuarta páxina.

⁴⁶ Fin da décimo quinta páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 327.

GASALLO. Lo mismo que AGASALLO.
GASALLOSO. Lo mismo que AGASALLOSO.
GASALLEIRO. El que AGASALLA.
GEONLLOS. Rodillas (C T)⁴⁷
GENTIÑA. Dim. de GENTE. Personas de baja estofa.
GRAVAME. Peso, vejamen.
GREGO. Griego. (C T.)
GRELAR. Brotar las plantas.
GUME. Corte ó filo de las hoces ó facas.
GURGULLAR. Salir á borbotones⁴⁸.

H

HIRTO. Cabello erizado, áspero, duro.
HOMILDOSAMENTE. Humildemente. (C T)⁴⁹

I

IMPAROLABRE. Lo que no se puede hablar. Inefable.
INCOMPOSTO. Incompuesto.
INDA QUE. Auncuando [sic], aunque.
INDOUTO. Indocto.
INNEDIA. Abstinencia de comer.
INFEICION. Infeccion.
INFRANXENTE. Inquebrantable.
INFRANXIR. ó INFRANXER. Quebrar.
IMPERFEICION. Imperfeccion⁵⁰.
IMPERFEITO. Imperfecto.
IMPÔR. Imponer.
INSANO. ENFERMO.
INSANIA.
INSUA. (adicion) Islote formado por un rio.
INQUIRIR.

⁴⁷ As siglas están a lapis.

⁴⁸ Despois desta entrada aparece a pluma a voz *Gorecho*.- Gregorio.
Fin da décimo sexta páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 345.

⁴⁹ Fin da décimo oitava páxina.

⁵⁰ Entre esta e a seguinte entrada, na marxe dereita, aparecen escritas a man outras dúas:

Imprentar. Imprimir

Imprentado. Impreso

INQUIRIDOR.
INQUIRIMENTO.
INTEIREZA. Entereza.
INTERPÔR. Interponer.
INTERPOSTO. Interpuesto.
INTIMIDADE. ó INTIMIDÁ
INVEXA. (ant.) Envidia.
INVERNADOIRO. Invernadero
INVITE. Envite.
INXIRIR. Ingertar.
ISCA!. Interjeccion para espantar las gallinas⁵¹.

L

LACEIRA. Desgracia, calamidad, miseria.
LAGA. Pequena anchura del rio que forma un remanso que sirve para remojarse el lino.
LAGE. ou LAXA. Piedra delgada, losa de piedra lisa por encima.
LAMEIRO. Igual á LAMAZAL
LAPICEIRO. Porta-lápiz.
LARDO. Tocino.
LASTIMEIRO. Lastimoso, lastimero.
LATOEIRO. Lo mismo que LATONEIRO.
LAVADEIRO. El que lava.
LAVADOIRO. Sitio donde se lava.
LEALDADE. Lealtad. (C T)
LEGUME. Legumbre.
LEIGAR. Legar, dejar herencia.
LEIGADO. Legado
LEITOSO. Lechoso
LENTEXOULO. Lentejuelas.
LEONEIRA. Leonera.
LEVADOR. Llevador.
LIBERTÁ ó LIBERTADE. Libertad.
LIBREIRÍA. Librería.⁵²
LIDE. Lid, pelea. (C T)
LÍNGOA. lo mismo que *lingua*.

⁵¹ Fin da páxina décimo nona. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 373.

⁵² O acento na palabra galega está a pluma.

LÒGRO. Lucro, ganancia.
LOGREIRO. Usurero.
LOITOSO. Luctuoso⁵³.
LUFIAADA. Bofetada, ráfaga de viento.
LUFADA. Lo mismo que LUFIAADA.
LUGRUMANTE. Habitante de las nubes.
LUSBEL. Lufifer [sic]⁵⁴

M

MADRIGUEIRA. Madriguera.
MALENCONIA ó MELANCONIA. Melancolia.
MALFERIDO. Apenado, condolido
MAMADEIRA. Mamadera.
MANDADEIRO. Mandadero, mensajero.
MANDAMENTO. Mandamiento.
MANIDO. Tierno, blando, manoseado.
MANIFICENCIA.
MANÍFICO.
MANTEIGUENTO. Mantecoso.
MANTEIGUEIRA. Mantequera.
MAREXADA. Marejada, mar fuerte.
MAREIRA. Tempestad en el mar.
MARIDAR. Tomar marido, cumplir los deberes conyugales, casarse
MARIÑA. (adicion) Territorio próximo al mar, fértil.⁵⁵
MARISQUEIRO. El que coge mariscos.
MAS. Conjuncion adversativa.
MATADOIRO. Lo mismo que MATADEIRO.
MATAMOUROS. Valenton jactancioso.
MATASETE. Fanfarron.
MATERNIDADE.
MAURO. (anticuado) Noro [sic].
MECHEIRO. Mechero.
MEDIDEIRA. La mujer que mide.
MEDOÑO. Horrendo, terrible⁵⁶.

⁵³ Fin da vixésima páxina.

⁵⁴ Fin da vixésimo primeira páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 404.

⁵⁵ O til de *fértil* está marcado a pluma.

⁵⁶ Fin da vixésimo segunda páxina.

MEIGUICE. Brujería.
 MELLORADO. Mejorado.
 MELLORADOR. Mejorador.
 MENTIREIRO. Embustero.
 MERDIRO⁵⁷. Cochino, sucio, desaseado.
 MESMEIDADE. Identidad.
 MESQUIÑO. Mezquino. (C T)
 MESQUINDADE.
 MESQUINÉS. Mezquindad.
 MESTEROSO. Menestero, necesitado.
 MESTRIA. Maestria.
 MEXARIQUEIRO ó MIXIRIQUEIRO. Enredador, engañador con mimos y agasajos.
 MEXIRICOS. Mimos engañadores.
 MILAGREIRO. Milagroso.
 MINEIRO. Minero.
 MINIA. Herminia.
 MIÑO. Rio de este nombre.
 MIÑOTO. Habitante de los pueblos próximos al Miño.
 MIOLEIRA. Cabeza.
 MIRAMENTO. Miramiento.
 MISTEIROSO. Misterioso.
 MISTURAR. Juntar cosas diversas; confundir.
 MISTURANZA. Mescolanza.
 MODORRENTO. El que tiene modorra.
 MOENDA. molienda⁵⁸.
 MOIMENTO. Monumento. (C T)⁵⁹
 MONDADENTES. Mondadientes.
 MOQUEIRO. Pañuelo del bolsillo.
 MÒRCA. Residuos de la grasa de la sardina prensada.
 MOSTEIRON. Monasterio grande. Nombre de una parroquia de Sada.
 MULIEBRE. Mujeril. (E. Pondal⁶⁰. Palabra portuguesa.)
 MURCHO. Mustio⁶¹.

⁵⁷ O *e* do sufixo aparece, en minúscula, inserido a pluma.

⁵⁸ Fin da vixésimo terceira páxina.

⁵⁹ Despois desta entrada aparece na marxe dereita e a pluma:

Molime = Blandura

(ad.)

-Yerba seca del monte

⁶⁰ O *l* do apelido vai a pluma.

N

NAMORADOR. Enamorado.
NAMORAMENTO. Enamoramiento.
NATURANZA (ant) Naturaleza
NEGRUME. Negrura.
NOMEADOR. Nombrador.
NORDESTEAR. Dirigirse al Nordeste.
NOSCO. Variacion del plural del pronomvre [sic] *eu*⁶²

O

OBRADEIRA. Hierro para hacer hostias.
OBTÊR ú OUTÊR. Obtener.
ORNAR. Adornar.
OSTREIRA. Parque donde se crian las ostras.
OUH! Lo mismo que OH!
OUTRORA. Otros tiempos.
OUVEAR. Lo mismo que OUBEAR⁶³.

P

PCHORRENTO⁶⁴. El que tiene *pachorra*⁶⁵.
PALMEIRAL. Lugar donde hay palmeras.
PALRAMENTO. Conversacion extensa é ingeniosa entre dos.
PAMPEIRO. Orgullosa, elegante.
PAMPILLAR ó PAMPIÑAL. Lugar donde se da el pampillo.
PANDEIREIRO. El que hace panderos.
PANDULLO. Vientre, las tripas.
PARADEIRO (ad.) Estacion de ferrocarril.
PARELLA. Pareja.
PARENTELA.
PARAPEITO. Parapeto.

⁶¹ Fin da vixésimo cuarta páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 461.

⁶² Fin da vixésimo quinta páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 468.

⁶³ Fin da vixésimo sexta páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 475.

⁶⁴ A esta entrada fátalle o *a*, que aparece enriba a pluma e con maiúscula.

⁶⁵ O subliñado está a pluma.

PEAXE. Derecho que se paga al pasar un puente.
PEDIGOÑO. Pedigüeño.
PEDREGAL. Sitio donde hay muchas piedras.
PEIDORREAR.
PEIXEIRO. Persona que vende Peixe.
PELAME. Curtido.
PELICO (en) Desnudo.
PERDOADOR.
PERDOAR.
PEREIRAL. Lugar donde hay perales.
PERSINAR. Persignar.
PERTO. Cerca.
PÉRTIGO. Mango del mallo.
PÉRTIGA. Vara.
PERTIGUEIRO. El que porta la vara⁶⁶.
PICUEIRAS. Pequeñeces.
PÍCERE. Aprendiz de un oficio. Niño.
PILOS. Depósitos de las fábricas de salazon para salar la sardina.
PINGOSO. Pringoso.
PIOLLETO.
PIOLLOSO.
PIQUER (O) El caso...
PONCHEIRA. Basija en que se hace el ponche.
PRACENTE Apacible.
PRANTEAR. Llorar.
PRECATAR. Lo mismo que DECATAR
PRECATADO. Avisado, listo.
PRECATO. Precaucion.
PREDICA. Predicacion.
PREDICAMENTO. Crédito, estimacion [sic]
PRELO. Prensa de imprimir libros.
Procatarse⁶⁷. lo mismo que *decatarse*.
PROEIRO. Marinero que cuida de la proa.
PROLONGAR.
PROLONGAMENTO. Prolongacion.
PRONOME. Pronombre.

⁶⁶ Fin da vixésimo sétima páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 501.

⁶⁷ Por non ir coas correspondentes maiúsculas aparece subliñado con pluma.

PRONUNCIA. Pronunciacion.
PROTERVIA. Accion mala, infernal.
PROPÔR. Proponer.
PROPOSTA. Propuesta.
PROPOSTO⁶⁸.
PROTEXER. Proteger.
PROVA⁶⁹. Prueba.
PROVANZA.
PUCHA.
PULGUEIRA. Yerba, lugar donde hay pulgas.
PUNXENTE. Picante, agudo.
PUNXIR. Picar.
PUTARIA. Prostitucion.
PUTAÑEIRO. Putañoero.
PUTO. El que se prostituye.⁷⁰

Q

QUEIXUME. Quejumbre
QUEIXIDO. Quejido
QUENLLE. Foso sombrío en la cuadra de los montes. Canal.
QUEN QUÊR. Quien quiera⁷¹
QUIÑON. Parte en el reparto de cualquier cosa.
QUIÑOAR. Hacer QUIÑÓS.
QUIZÁIS. Quizàs⁷².

R

RABALEIRA. Soto con castaños á orillas del mar.
RAMEIRA. Meretriz.
RANXER. Ruido. que se hace al frotar dos piedras. Ruido propio de los molinos. Ruido de los dientes.

⁶⁸ Fin da vixésimo oitava páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 528.

⁶⁹ Antes desta entrada, na marxe esquerda, aparece a pluma e subliñado *Proba=*.

⁷⁰ Fin da vixésimo nona páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 538.

⁷¹ O *a* riscado a pluma.

⁷² Fin da trixésima páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 545.

RANXIDO. Sonido áspero del que RANXE.
RASTREIRO. Rastrero.
RASTRELO. Aparato para separar y limpiar el lino ya sin ARESTAS
RECENTAL. Cordero de tres ó cuatro meses.
RECOLTA. Recogida, cosecha.
RECOLLEDOR. Recogedor.
RECOMPÔR. Reconponer.
RECOÑECER. Reconocer.
RECOÑECIMIENTO. Reconocimiento.
RECHEAR. Rellenar.
REITOR. Rector.
REITORADO. Rectorado.
RIXADO. Quemado.
RELAMBER. Relamer.
RELEMBRAR. Recordar.
RELOXEIRO. Relojero.
RENOME. Renombre.
RESCENDER. Lo mismo que RECENDER.
RESENTIMIENTO. Resentimiento.
RESURREICION. Resurreccion [sic]
RESVALADEIRO. Resvaladero.
RESVALADOIRO⁷³.
RETÁBOLO. Retablo.
REVERTER. Derramar.
RIANXAR. Lloriquear pidiendo.
RIDENTE. Risueño.
RIXO. Recto, fuerte, severo.
RISON. Ancla de tres uñas para las embarcaciones menores.
RODELA. Rodillo de paja ó tela en forma de rosca para cargar en la cabeza.
ROUSINOL. Ruisueño.
RUEIRO. Lugar.⁷⁴

S

SABEDOR. Sabio. (CT)
SABICHOSO. El que sabe para embaucar.

⁷³ Fin da trixésimo primeira páxina.

⁷⁴ Fin da trixésimo segunda páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 578.

SALGADEIRA. Saladera.
SALPRESO. Lo que está salado.
SALSEIRO. Golpe de mar que entra en las embarcaciones.
SANCRISTAN. Sacristan.
SANGUENTO. Sangriento.
SARDIÑEIRO. El que se mantiene de⁷⁵ sardinas.
SARILLAR. Trabajar en el *sarillo*.
SATISFEITO. Satisfecho.
SEBE. Campo cubierto de ramas secas. Cercado de ramas secas.
SEGUIMENTO. Lo mismo que SEGUEMENTO.
SEGREDEIRO. El que sabe guardar un secreto.
SEIXAL. Lugar cubierto de piedras de cuarzo.
SEMBRANTE. Semblante.
SENRA. Apellido. Heredad de buena clase. Lugar en San Pedro de Nós
(Coruña)
SENSO. Juicio, sentido.
SERPE. Serpiente.
SÉSEGO. Duro, añejo.
SESTAR. Dormir por el medio del día.
SILBOSO, ó SILVOSO. Lugar lleno⁷⁶ de zarzas.
SINO. Campana.
SINXELO. Sencillo, llano, sin doblez.
SOBERBA. Soberbia⁷⁷.
SOBRENOMEAR. Sobrenombrar.
SOBREPÔR. Sobreponer.
SOBRETEIMA. Obstinacion.
SOLERMIÑA. Mujer muy cariñosa, zalamera.
SOMA. Sombra.
SORRIR. Lo mismo que SONRIR.
SOSPEITA. Sospecha. (CT)
SUCAR. Medir.⁷⁸

⁷⁵ Por riba do *de* riscado aparece a pluma *con*.

⁷⁶ O *o* está engadido a lapis.

⁷⁷ Fin da trixésimo terceira páxina.

⁷⁸ Fin da trixésimo cuarta páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 610.

T

TAFÓ. Olor molesto. atmosfera producida por mucha aglomeración de gente.

TALLAMAR. Tajamar. Roda de proa de las embarcaciones.

TAMBORIL. diminutivo de tambor.

TAPADOIRO. Lo mismo que TAPADEIRO.

TARASCA. Mujer fea. Pelea, lucha en las *fiadas*

TAREFA. Tarea.

TARTARAÑA. Ave de rapiña.

TATÁ. Papáito⁷⁹.

Tataraneto

TECIMENTO. Lo mismo que TECIMENTO

TEIMAR. Porfiar.

TELLAL. Fábrica de tejas.

TEMA. Lo mismo que TEIMA. "Tenme tema", me tiene ojeriza.

TÉMPORAS. Vientos tempestuosos.

TEMPERANZA. Templanza.

TEMPERAR. Lo mismo que ATEMPERAR.

TENDEDEIRA. Tendedera.

TENTAMENTO. Intento

TENTENPÉ. Alimento necesario para prescindir de una comida.

TEPIDUME. Lo que está tupido.

TERIZA. Ictericia.

TESOURA. Tijera.

TESTAMENTEIRO. Testamentario

TESTEMOIA. Testigo (CT)

TESTEMOIO. Testimonino. (CT)

TIMONEIRO. Timonel⁸⁰

TOADA. Tonada, canción.

TOLEMIA. Locura

TOLEIRA. Lo mismo que TOLEMIA

TONAXE. Cosecha de la fruta.

TORCIMENTO. Torcedura.

TOPENEIXAR. Dar cabezadas con el sueño.

TORCIMENTO. Torcedura⁸¹.

TRAFICAR. Comerciar.

⁷⁹ O segundo til vai a pluma.

⁸⁰ Fin da trixésimo quinta páxina.

⁸¹ Entrada repetida.

TRAPEIRO. Trapero.
TREBA. Tiniebla.
TRIADA. Versos de tres sílabas.
TRISTOÑO. Lo que es muy triste.
TURMA. Multitud revoltosa. (Empleada por E. Pondal)⁸²

U

¿ULO? ?ULA? Dónde está ello? Dónde está ella?
UNCIÑO. Raño de madera para recoger algas marinas.
UCHA. Lo mismo que HUCHA.
UNHO Artículo indefinido [sic] *uno*. Es empleado con frecuencia en las Mariñas de Betanzos en lugar de *un* cuando no se une al nombre. En plural lo emplean en todos los casos.
UPAR. Hinchar, subir.
URDA. Lo mismo que URDIDEIRA.⁸³

V

VALEDOIRO⁸⁴. Valido, valedero.
VARELA. Varilla, apellido.
VARADOIRO. Varadero.
VARAPAU. Varapalo.
VARUDO. Alto, fuerte, gentil.
VASQUIÑA. Saya.
VEDRO. (ant.) Viejo.
VELAME. Velamen.
VENELA. Callejon.
VENDEDEIRO. El que vende.
VENDEDOIRO. Lugar donde se vende.
VESTIMENTA.
VILAR, Terreno dedicado á la ~~ven~~ siembra de trigo.
VIRAMENTO. Accion de virar.
VOUGO. Desierto.
VOSCO. Vuestro.⁸⁵

⁸² Fin da trixésimo sexta páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 644.

⁸³ Fin da trixésimo sétima páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 655.

⁸⁴ Antes aparece a voz VALEDORI riscada.

X

XOLDA. Rumba. Andar de diversion.
XEROMO. Gerónimo
XIRÍ. Pájaro pequeno.
XENREIRA. Odio.
XILO. Angel.
XIQUER. Siquiera.
XORXE. JORGE.
XURXO. (ant.) JORGE.
XO! Interjeccion para detener las caballerias.⁸⁶

Z

ZOLEIRO. Lo mismo que CELEIRO.
ZULEIRO. Lo mismo que ZOLEIRO.⁸⁷

⁸⁵ Fin da trixésimo oitava páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 671.

⁸⁶ Fin da trixésimo nona páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 680.

⁸⁷ Fin da cuadraxésima páxina. Ó final do texto, a lapis e na marxe esquerda, figura 682.

TENDENCIAS NOS USOS LINGÜÍSTICOS

BERNARDO MÁIZ BAR¹

Facultade de Socioloxía da UDC e Facultade de Filoloxía da USC

1. Hipóteses e obxectivos da investigación

1.1. Limiar

O meu traballo como sociólogo na concellería de Servizos Sociais do concello de Pontedeume no ano 2006 permitíume elaborar unha investigación cuantitativa que me achegou información sobre a situación sociolingüística do estudantado nesta vila.

A investigación dividiuse en dúas áreas temáticas: *Perfis sociolingüísticos*, e *Tendencias nos usos lingüísticos*, con metodoloxía semellante mais con diferente respaldo teórico. Este artigo non recolle máis que unha pequena parte do traballo sobre as *Tendencias nos usos lingüísticos*, o vindeiro número de *Cadernos de lingua* recollerá parte do traballo sobre *Perfis sociolingüísticos*.

Lingua e estudantado de Pontedeume son o obxecto de estudo desta investigación. Pescudar a interacción entre lingua e estudantado en Pontedeume, estudar as actuais relacións das xeracións máis novas coa lingua, coido pode darnos a chave para entender os usos lingüísticos no futuro. O tema xeral de toda a investigación é : Lingua e usos na poboación a partir de 12 anos, estudante de secundaria en Pontedeume.

¹ O meu agradecemento a Manuel García Docampo, Henrique Monteagudo Romero e Isabel Suárez Fernández polas súas sabias recomendacións.

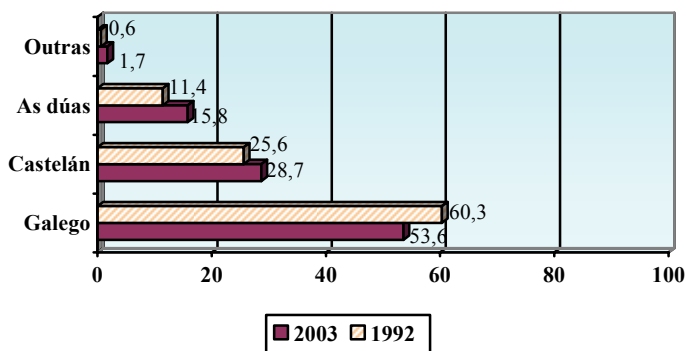
1.2. Hipóteses principais e obxectivos xenéricos

A miña hipótese ten orixe na tendencia inversa aos datos dos estudos cos que contamos e que recollemos a continuación. Como está a acontecer coa maioría das linguas minorizadas, o proceso de substitución lingüística provocaría que actualmente no estudantado eumés sexa moi maioritario o número de castelanfalantes, tanto monolingües como bilingüizados, fronte ao número de galegofalantes. O proceso de substitución lingüística é unha realidade.

Neste senso, estableceremos a relación desta hipótese e o hábitat de residencia e procedencia dos falantes habituais de cada lingua.

Recollemos as tendencias xerais para contextualizar e explicar as hipóteses que parten dos estudos que utilizamos como datos secundarios. Compre salientar que para establecermos unhas comparanzas válidas dos datos do MSG (RAG, 1992) cos da ECVF (IGE, 2003), os datos seleccionados do IGE son os da poboación enquisada de 16 ou máis anos. Podemos observar na seguinte táboa (I) que se produciu un retroceso de 7 puntos porcentuais no uso do galego como lingua inicial.

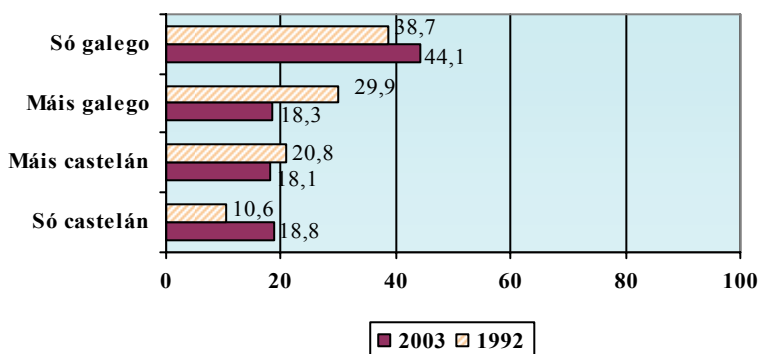
(I): *Evolución da lingua inicial*. Fontes: MSG (RAG, 1992) e ECVF (IGE, 2003. Maiores de 16)

Segundo a evolución da lingua habitual, como reflicte a seguinte táboa (II), a comparanza dos datos da ECVF cos do MSG,

indican que medrou a proporción de falantes monolingües, tanto do galego (pasaron do 38,7% ao 44,1%) como, sobre todo, do castelán (case duplicados, ao pasaren do 10,6% ao 18,8%). Sumando as categorías referidas ao uso exclusivo e preferente de cada unha das linguas, obsérvase que, no conxunto de Galicia retrocedeu o emprego do galego como lingua habitual (o retroceso é de 6 puntos porcentuais).

(II): *Evolución da lingua habitual*. Fontes: MSG (RAG, 1992) e ECVF (IGE, 2003. Maiores de 16 anos)

Xa que logo, segundo os estudos cuantitativos máis recentes MSG (RAG, 1992) e ECVF (IGE, 2003), apréciase unha tendencia cara ao aumento porcentual dos falantes monolingües tanto galegófonos como castelanófonos, ao mesmo tempo que se produce unha redución dos falantes bilingüizados. Se un dos resultados máis destacables do MSG fora a constatación da alta incidencia do bilingüismo en Galicia, no período entre un e outro estudo observamos que a tendencia é inversa (mesmo máis acusada do previsible, o que fai pensar que a tendencia existe, malia que é posible que as diferenzas metodolóxicas esaxeren os contrastes (Sección de lingua do CCG, 2005: 17). Pescudo neste estudo se os datos porcentuais verifican que o aumento de monolingües é importante na medida en que poidamos establecer comparanzas cos resultados destes estudos.

A hipótese creada iría na dirección inversa á tendencia. Isto é, a diferenza dos datos dos estudos cos que contamos, o

proceso de substitución lingüística provocaría que actualmente no estudantado eumés sexa moi maioritario o número de castelanfalantes tanto monolingües como bilingüizados, e decreza o número de galegofalantes, como está a acontecer coa maioría das linguas minorizadas.

Estanse a producir en Galicia, uns desprazamentos, uns fluxos migratorios de individuos de zonas onde a lingua habitual maioritaria é o galego, cara outras zonas (principalmente ás cidades, sobre todo as da costa, e as zonas urbanas e periurbanas) onde a lingua maioritaria é o castelán.

As hipóteses que me propoño manexar, no que se refire á dinámica sociolingüística, partiría de como esa realidade sinalada, usos monolingües e bilingües, é ocasionada pola mobilidade dos individuos. Asemade, en que medida se produce unha exodiglosia, segundo se atopen estes individuos no concello de residencia ou no seu lugar de procedencia, e en que medida estes individuos chegan mesmo a abandonar unha lingua por outra.

1.3. Hipóteses secundarias, obxectivos específicos

1. Albiscar que número hai de rapaces monolingües e bilingües en Pontedeume en relación porcentual comparativa aos datos secundarios cos que contamos.
2. Pescudar, se fose certo o aumento dos monolingües, se é debido a unha redución no cambio de lingua principalmente do galego ao castelán.
3. Esculcar se as diferenzas entre monolingües e bilingües están relacionadas cos hábitats de residencia e de procedencia.

1.4. Indicadores en relación ás hipóteses e aos obxectivos da investigación

Lingua habitual.

Lingua inicial.

Lugar de residencia do enquisado.

Lugar de procedencia do enquisado.

2. Marco descritivo do contorno xeográfico, socioeconómico e poboacional de Pontedeume

2.1. Enfoque sociolingüístico

A lingua é un sistema creado pola sociedade e depende dela para a súa existencia, polo mesmo, non podemos analizar a interacción social coa lingua sen antes coñecer a sociedade na que habita, pois a fala humana é un acto social dentro dun contexto tamén social. Do mesmo xeito que a sociedade crea a linguaxe, a propia sociedade non existiría se non existise a linguaxe.

A relación entre lingua e sociedade foi estudada dende os comezos da sociolingüística² e da socioloxía da linguaxe na obra de autores xa clásicos como Lavob, W. (1966) *The social stratification of English in New York city*, B. Bernstein (1971) "Class, code and control" en *Theoretical studies towards a sociology of language*, e concretada na obra de J. Fishman (1972) *The Sociologie of language*. Estes autores demostran que cómpre a comprensión do entorno para describir a situación ou os cambios dunha lingua.

2.2. O concello de Pontedeume e a súa comarca

2.2.1. Descrición do lugar

O territorio de Pontedeume forma parte do conxunto xeográfico denominado Golfo Ártabro, sector comprendido entre as Rías Altas setentrionais e Bergantiños.

Concello da provincia da Coruña, está situado na marxe esquerda do río Eume, e delimitado polos concellos de Cabanas (norte), Vilarmaior e Miño (sur), Monfero (leste) e a ría de Ares e Betanzos (oeste). Ten unha extensión de 29,5 Km² e unha poboación de 8.698 habitantes (Padrón, 2006), distribuída entre as parroquias de Andrade, Boebre, Bréamo, Nogueirosa, Ombre, Pontedeume e Vilar, o que lle dá unha densidade de 297'84 ha-

² No ano 1952 utilízase por primeira vez o termo sociolingüística por parte de Currie. Fonte: H. Lopez Morales (1989: 7): *Sociolingüística*.

bitantes por Km² (Plan de Urbanismo, 2005), elevada en comparación co conxunto galego.

Pontedeume é o centro da denominada Comarca Eumesa, cabeceira da bisbarra que ten no río Eume o seu aglutinante, reunindo as claves para formar un gran centro comarcal entre Ferrol e A Coruña, non só polas múltiples estradas que o comunican co resto dos concellos da comarca, senón tamén polo interese que esperta a tradición do seu comercio e da súa hostalería, e a importante oferta formativa que presta con catro centros de Ensinanza Secundaria, unha Escola de Formación Profesional de Hostalería, ademais do propio Centro de Formación Municipal para as ensinanzas de formación ocupacional, aspectos que fan crucial o seu futuro desenvolvemento para a vertebración do importante corredor que a ambas as marxes das rías forman os municipios de Ares e Betanzos, e como un referente para o contorno comarcal interior.

Na actualidade Pontedeume, como o resto da bisbarra de Ferrolterra, sitúase nunha zona economicamente deprimida que arrastra os efectos dun proceso de desindustrialización que comezou ao principio da década dos 80, sobre todo no sector naval de Ferrol e Fene, que pasou de dar ocupación a case 12.300 persoas a soamente 3.500³ postos de traballo.

2.2.2. A poboación de Pontedeume e bisbarra

Actualmente, co proceso de reconversión industrial case que rematado, aínda non se atopou un sector económico (ou sectores) que poñan freo á perda de poboación das comarcas do Eume e Ferrolterra. Mesmo nos últimos 8 anos, rematando a década dos noventa e comezando o século XXI, as comarcas de Ferrolterra e do Eume seguen perdendo poboación (máis de 4.000 persoas).

³ Fonte: FORENDES 2005. Gavira, C. Concello de Pontedeume.

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Total	Total	Total	Total	Total	Total	Total	Total
Comarca do Eume							
28.992	28.944	28.976	28.842	28.690	28.256	27.989	27.760
Comarca de Ferrol							
166.592	165.744	164.108	162.261	160.969	164.489	163.853	163.669
(III): <u>Total das dúas comarcas</u>							
195.584	194.688	193.084	191.103	189.659	192.745	191.842	191.429

Fonte: Elaboración propia a partir do Padrón Municipal de Habitantes e do Censo de Poboación e Vivenda. Instituto Galego de Estatística⁴.

Dende un punto de vista demográfico, a poboación diminúe, mais non de forma tan acusada nestas comarcas como nos anos oitenta. Porén, a redución continúa de xeito imparable nos tres últimos anos analizados. Hai que ter en conta que, referíndonos a Pontedeume, atopamos un índice de avellentamento⁵ elevado 120'1 (2005, Padrón Municipal) e no conxunto das dúas comarcas incluso é máis alto (Eume:137'9, Ferrolterra:148'1).

A taxa de avellentamento de Pontedeume e Ferrolterra temos que encadrarla nun contexto global: O avellentamento⁶ da poboación é característico das sociedades da Europa occidental postindustrial. En Galicia, o avellentamento da poboación é especialmente forte. As causas están no incremento da esperanza de vida e no descenso da taxa de natalidade, motivadas, entre outros factores, pola mudanza nos modos de vida (principalmente coa incorporación da muller ao mercado laboral), e o cambio nos valores.

⁴ A partir de aquí, referireime ao Instituto Galego de Estatística coa abreviatura IGE.

⁵ Cantos maiores de 64 anos hai por cada 100 menores desa idade.

⁶ Véxase A. Precedo Ledo (1999: 20 e SS.).

No sentido sinalado, para o concello de Pontedeume a seguinte táboa (III) tamén confirma a diminución duradeira: a perda de poboación é bastante apreciable nos intervalos quinquenais de idades que se atopan na infancia e na adolescencia, polo que podemos intuír que a recuperación demográfica, de se producir nos próximos anos, (apreciable para Pontedeume no ano 2006) será moi lenta, e sen que, analizando a situación actual, poidamos garantir a súa estabilidade.

(IV):Pontedeume	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Total	8.893	8.857	8.936	8.912	8.860	8.746	8.694	8.663	8.698
Poboación segundo intervalos de idades									
0-4	352	324	319	311	306	303	287	293	282
5-9	370	373	375	370	360	366	345	336	338
10-14	495	472	442	412	398	379	378	371	356
15-19	681	619	608	588	539	492	462	436	412
20-24	733	741	753	713	688	657	602	574	572
25-29	749	737	729	733	715	701	714	694	648
30-34	728	733	745	728	713	681	671	661	671
35-39	666	676	673	701	715	706	708	700	697
40-44	628	622	654	642	641	653	670	652	690
45-49	519	527	546	597	620	618	618	647	618
50-54	520	520	519	489	496	524	530	548	617
55-59	449	472	511	522	546	522	523	522	515
60-64	483	479	437	452	416	455	462	505	528
65-69	486	483	481	466	493	469	468	433	429
70-74	302	333	382	425	455	466	455	451	457
75-79	299	310	306	297	299	285	312	356	401
80-84	228	219	232	226	221	238	256	249	230
85 e máis	205	216	224	240	239	231	233	235	237

Fontes: Elaboración propia a partir do Padrón municipal de habitantes. Do IGE para datos de 1998 até 2005, e do Concello de Pontedeume para os do ano 2006.

Para ilustrar este efecto, elaborei unha táboa (V) da distribución da poboación por parroquias no concello, recollendo o número de habitantes no Censo de 2001 e no Padrón de 2005:

(V): Distribución da poboación por Parroquias	Censo 2001	Padrón 2005
Andrade	515	447
Boebre	431	430
Breamo	261	360
Centroña	440	411
Nogueirosa	816	906
Ombre	613	517
Santiago (Pontedeume "Centro")	4.716	4.758
Vilar	904	861

Fontes: Elaboración propia a partir de datos do IGE do Censo 2001 e Padrón 2005.

Podemos apreciar como a redución da poboación afectou a unhas parroquias máis do que a outras. A redución xeral da poboación do concello nos últimos cinco anos foi debida á diminución nas parroquias de Andrade, Boebre, Centroña, Ombre e Vilar. Pontedeume "centro", a parroquia máis poboada, ao igual que Nogueirosa e Breamo, aumentou de poboación.

2.2.3. O tecido socioeconómico

As características máis salientables da ocupación laboral de Pontedeume veñen dadas pola temporalidade, propia das empresas de servizos dunha vila turística, e pola gran cantidade de negocios de corte familiar.

A taxa de paro de Pontedeume é de 15'3% e a de Galicia 10'9% (Censo 2001). De considerarmos a Galicia como un país no que a taxa de paro oficial é elevada, a de Pontedeume é moi alta, cun índice de poboación activa en situación de desemprego que tamén é superior á media provincial (esta de 12'5%). Compre ter en conta que o pleno emprego, situación ideal e desexable, sitúase en cifras entre o 4% e o 5%. Xa que logo, Pontedeume está lonxe desa situación óptima.

(VI): Actividade	Total	Homes	Mulleres
Taxa de actividade	48,2	61,4	36
Taxa de paro	15,3	10,4	23

Fonte: Consellería de Traballo, 2005.

Como podemos apreciar na táboa “Actividade” (VI), a taxa de paro feminino (23%) duplica amplamente a taxa de desemprego masculino (10’4%); isto reflicte unha dependencia notábel da poboación feminina sobre a masculina, superior á media provincial (feminina 16’2% e masculina 9’9%) claro impedimento para a eliminar as desigualdades. A dependencia económica da poboación feminina é sintomática dunha sociedade patriarcal. No entanto, está sen contabilizar a economía “somerxida”, que en Galicia parece ser é bastante elevada e feminizada.

(VII): Poboación ocupada segundo a profesión	Prov. Coruña 1996	Galicia 1996	Galicia 2001	Galicia 2003	Pontevedra 1996	Pontevedra 2001
Totais	342.224 (100%)	825.197 (100%)	1.035.178 (100%)	1.083.828 (100%)	2.455 (100%)	3.039 (100%)
Dirección de empresas e das administracións públicas.	32.734 (9%)	78.322 (9%)	93.305 (9%)	89.234 (8%)	272 (10%)	336 (11%)
Profesións asociadas a titulacións de 1º, 2º e 3º ciclo universitario e afíns.	34.739 (10%)	80.829 (9%)	106.573 (10,2%)	119.192 (11%)	331 (13%)	404 (13,2%)
Técnicos e profesionais de apoio.	20.420 (6%)	45.497 (5%)	98.399 (9,5%)	102.753 (9,4%)	141 (5%)	251 (8,2%)
Empregados de tipo administrativo.	31.854 (9%)	75.900 (9%)	77.369 (7,4%)	72.158 (6,6%)	160 (6%)	218 (7,17%)
Traballadores dos servizos de restauración, servizos persoais, de seguridade, dependentes de comercio.	43.622 (12%)	109.588 (13%)	144.031 (13,9%)	141.274 (13%)	291 (12%)	476 (15,6%)
Traballadores cualificados da agricultura e da pesca.	38.814 (11%)	104.342 (12%)	93.224 (9%)	111.225 (10%)	131 (5%)	94 (3,09%)
Artesáns e traballadores cualificados das industrias manufactureiras, da construción e minería.	66.549 (19%)	154.316 (18%)	196.501 (18,9%)	197.223 (18%)	653 (26%)	673 (22,14%)
Operadores de instalacións industriais, de maquinaria, montadores e ensambladores.	27.932 (8%)	68.821 (8%)	114.163 (11%)	118.196 (11%)	191 (8%)	270 (8,8%)
Traballadores non cualificados.	41.180 (12%)	100.902 (12%)	103.453 (9,9%)	116.876 (10,7%)	239 (9%)	257 (8,4%)
Forzas armadas.	4.380 (1%)	6.680 (1%)	8.160 (0,7%)	6.938 (0,6%)	46 (2%)	60 (1,9%)

Fonte⁷: Elaboración propia a partir de datos do Padrón de 1996, do Censo de 2001 e da Enquisa de Condicións de Vida das Familias de 2003. IGE.

É salientábel o crecente peso que ten o sector servizos⁸ en canto ao número de asalariados/as, como así o reflicten as estatísticas oficiais para Pontevedra. O aumento das persoas que traballan no sector servizos é característico das sociedades

⁷ Os datos do Padrón e da Enquisa de Condicións de Vida das Familias foron recodificados segundo a categorización publicada polo IGE para o Censo de 2001.

⁸ Véxase D. Bell (1976): *El advenimiento de la sociedad post-industrial*.

postindustriais. Tamén é propio deste tipo de sociedades o aumento das traballadoras e traballadores altamente cualificados. É por esta razón que o aumento apréciase principalmente nas profesións asociadas á administración e nos técnicos/as e profesionais de apoio.

2.3. A poboación obxecto de estudo: O estudantado

A redución da poboación da comarca e da propia vila eumesa pode apreciarse na diminución no total de alumnos de primaria e secundaria:

(IX): Número de alumnos dos centros de ensino de Pontedeume.	Curso 03-04	Curso 05-06	Diminución de alumnos
Educación infantil	215	178	-37
Educación primaria	523	499	-24
Educación secundaria obrigatoria	516	513	-3
Educación postobrigatoria	509	147	-41
Totais	1442	1337	-105

Fonte: Elaboración propia a partir de datos dos propios centros.

En Pontedeume hai 564 persoas de 12 a 18 anos segundo o Padrón municipal de 2005. Mais, por outra banda, Pontedeume é a vila cabeceira da comarca do Eume, onde coinciden nos centros de ensino secundario rapazas e rapaces de moi diversa procedencia tanto no que se refire ao seu hábitat como ao seu estrato social en xeral.

Aínda que a idade sexa un parámetro moi utilizado na investigación sociolóxica cómpre introducirmos algúns matices neste particular. Temos que ter en conta que a idea de mocidade é unha construción social⁹, e as grandes mudanzas que moitas veces se atribúen á idade, máis ben son froito dun cambio de centro de estudos, co paso á universidade ou cando se comeza a traballar; non son atribuíbles directamente á idade. Non podemos esquecer as enormes diferenzas na concepción dos límites

⁹ A revisión que realiza M. Foucault (1976: 48 e SS.) sérvenos como fundamentación teórica sobre este punto.

entre a “mocidade” e a “idade adulta” dunhas a outras épocas históricas e entre diferentes culturas. Xa que logo, non é a idade o que inflúe nos usos e nas actitudes, no cambio de lingua, senón que son as formas de vida que a sociedade crea para cada grupo de idade.

O Bacharelato é a educación secundaria postobligatoria, que polo sinalado non recolle todos os perfís sociais como si o fai a educación obrigatoria (ESO). Por outra banda, incluír o Bacharelato, permítenos abranguer una maior franxa de idade (de 12 a 18 ou máis anos), etapa onde, supostamente, se poden crear novos hábitos nos individuos. Mais tamén o feito de que collamos a educación secundaria non obrigatoria reduce os perfís dos enquisados cara a aqueles que decidiron seguir estudando bacharelato. Asemade, hai que ter en conta que hoxe en día está moito menos determinada e influída a procedencia social polo feito de continuar ou non estudando.

Pescudar o estudantado de 12 anos a 16 anos, permítenos coñecer os hábitos dun grupo de idade do que non son moi habituais as investigacións sociolóxicas que se centran máis frecuentemente na poboación de 16 anos en diante. É polo tanto, de 12 a 18 anos un rango de idade escasamente estudado, e ademais, non deixamos de poder establecer comparanzas con outros estudos que sinalan como rango límite até os 16 anos.

3. Metodoloxía¹⁰

3.1. O traballo de campo

Tras establecermos as hipóteses da investigación e partindo delas para o deseño do cuestionario, despois de corrixírmolo unha vez realizadas e analizadas as probas piloto, este pasouse a todo o universo estudado, contando coa axuda dos profesores que amablemente cederon as súas aulas.

¹⁰ Do punto destinado a expoñer a metodoloxía da investigación, neste primerio artigo só recollo o *traballo de campo*.

O traballo de recollida de información por medio do cuestionario non sería posible sen mediadores entre a poboación a estudar e o investigador. Neste caso @s profesoras/es dos centros de ensino en conxunto, e en particular @s dos departamentos de lingua e literatura galegas de cada centro, funcionaron de mediadoras/es entre o alumnado e o investigador. Quero reiterar aquí que o profesorado dos centros foi indispensable, xa que puxeron á miña disposición horas lectivas para explicarlles aos rapaces o cuestionario e que o puideran cubrir con maiores facilidades. Sen esta colaboración sería moito máis dificultoso abranguer un universo tan amplo.

Por outra banda, para traballar co estudantado recollín datos da repartición de alumnos por aulas, que me serviu posteriormente para configurar táboas que me proporcionarían unha idea precisa da poboación diana. Estas táboas foron claves esenciais no traballo de campo.

Como deixei anotado máis atrás, unha das principais dificultades cara a realización do cuestionario foi a idade d@s enquisad@s. Partín da hipótese de que me cumpría ampliar a franxa de idade d@s enquisad@s para asegurarme de acoller a poboación que acabase de chegar ao ensino secundario. O suposto co que traballo é o de que este momento de cambio de nivel educativo e de centro pode resultar crucial para establecer novos hábitos lingüísticos. Así pois, realicei o cuestionario a rapazas e rapaces dende 1º da ESO. Isto achegaba un valor engadido á investigación xa que supostamente o seu paso polas aulas de secundaria aínda non influíra nos seus usos lingüísticos. Mais, por outra banda, traballar con rapaces de 1º da ESO constituía unha dificultade. Os retos eran até que punto poderíamos realizar preguntas complexas no cuestionario de xeito que foran comprendidas pol@s rapazas e rapaces, e até que punto os temas dos futuros grupos de discusión poderían ser asumibles e comprensibles para tod@s @s rapazas e rapaces. Isto requiriu un esforzo á hora de simplificar as preguntas e os temas a estudar antes de poñelos ao colectivo investigado.

Debo lembrar que non toda a poboación que está realizando estudos nos centros de ensino secundario reside en Pon-

tedeume, polo que, complementariamente, obtiven información privilexiada en relación a lingua e hábitat xa que a comarca de Pontedeume e o propio concello teñen zonas rurais (supostamente galegófonas), e zonas “urbanas” moi castelanizadas. Este aspecto será tratado polo miúdo máis adiante.

O traballo de campo consistiu basicamente nun cuestionario aos alumnos dos centros de ensino secundario de Pontedeume, mais tamén realicei entrevistas exploratorias con axentes normalizadores locais previas ao cuestionario. No futuro teño previsto artellar grupos de discusión con alumnos dos centros de ensino secundario do termo municipal do concello de Pontedeume. Esta posibilidade foi considerada dende o principio da investigación.

Nas aulas pasei o cuestionario tras establecermos un contacto co centro de ensino e a cesión dunha hora por clase para a realización do mesmo. A miña presenza nas aulas foi importante para explicar a realización de cada pregunta e garantir na medida do posible a fiabilidade das respostas. Recomendeilles que non copiasen nin falasen entre eles sobre as posibles respostas xa que me interesaba recoller a procedencia (entendida nun sentido amplo) persoal, non a construída grupalmente, posto que esta última poderá ser pescudada máis adiante por medio de grupos de discusión.

Presentándome como sociólogo técnico do concello, expliqueilles @s rapazas/es o obxectivo da investigación e os temas de estudo (lingua, lecer, tempo libre, drogas¹¹ e espazo). Argumentei o interese por coñecer, por parte do concello como institución, a situación da mocidade; incidín na importancia da investigación para mellorar a situación do estudantado mediante o coñecemento da súa realidade e, sobre todo, deixei ben claro a confidencialidade dos datos e o anonimato das respostas. Para tal fin, pedinlles que separasen os seus pupitres e que non comentasen as respostas. As rapazas e rapaces estaban sentados

¹¹ O traballo de campo, utilizámolo para outra investigación da concellería de Servizos Sociais de Pontedeume que leva por título: *Estudiantado, lecer, tempo libre, drogas e espazo*.

ante cadanseu cuestionario e atendendo. Lin en alto cada pregunta e agardei a resposta dos rapaces a cada unha delas en cadanseu cuestionario para pasar á seguinte. Insistín na posibilidade de realizar preguntas. Expliquei cada pregunta, prestándolle moita importancia a non influír nas respostas d@s rapazas/es. Mesmo utilicei o encerado para realizar esquemas explicativos daquelas preguntas que espertaron máis dúbidas.

Nas aulas de 1º e 2º da ESO, facer o cuestionario levou 45 minutos, mesmo houbo aulas nas que collemos parte da seguinte hora para poder rematalo. Nas aulas de 3º, 4º da ESO e 1º e 2º de Bacharelato a duración foi aproximadamente duns 5-10 minutos menos.

A xeito de avaliación da calidade, pedín a varias aulas que valorasen a fiabilidade das contestacións dos seus compañeiros e as respostas, que, malia non ter tratado estes datos estatisticamente, por abraiante maioría foron de “moi” fiábel ou de “bastante” fiábel.

3.2. *Esquema ilustrativo das fontes utilizadas*

3.2.1. *Fontes primarias*

Cualitativas:

- Entrevistas exploratorias con axentes normalizadores locais: Equipos de Normalización Lingüística (ENL) dos centros de ensino, concelleiro de Servizos Sociais do concello de Pontedeume, normalizadora lingüística do concello de Pontedeume (SNL), representantes de asociacións que traballan pola lingua galega e con mozas/eumesas/es alumn@s de secundaria.

Cuantitativas:

- O cuestionario. Pasouse ao universo total, 608 d@s 660 mozas que constitúen a suma total d@s alumn@s de E.S.O. e de Bacharelato de todo Pontedeume (IX). Non chegamos a realizar 660 enquisas xa que excluímos os cuestionarios nulos e faltan tamén o do estudantado que non foi á clase o día da realización do cuestionario. En

total pasouse en 33 aulas, repartidas do seguinte xeito: 7 aulas de 1º da ESO, 7 de 2º da ESO, 7 aulas de 3º da ESO, 5 de 4º da ESO, 4 de 1º de Bacharelato e 3 de 2º de Bacharelato.

(IX): Total de alumn@s en Pontedeume segundos ciclos	Número de alumn@s
Total alumn@s de Educación Infantil	178
Total alumn@s de Educación Primaria	499
Total alumn@s de E.S.O.	513
Total alumn@s de Bacharelato	147
Outr@s alumn@s ¹²	---
Total de alumn@s de Bacharelato e de E.S.O.	660

Fonte: Elaboración propia a partir de datos dos centros de ensino de Pontedeume.

3.2.2. Fontes secundarias:

-Internas: Bases de datos: Instituto Nacional de Estadística (INE), Instituto Galego de Estadística (IGE), Centro de Investigacións Sociolóxicas (CIS), Instituto de la Juventud Español, Mapa Sociolingüístico de Galicia (MSG) RAG, 1992, Enquisa de Condicións de Vida das Familias (ECVF) IGE, 2003.

-Externas: Publicacións, informes e estudos varios recollidos na bibliografía, grupos de investigación da facultade de Socioloxía da Universidade da Coruña, de *Cidadanía. Redes de aplicacións sociais. Sociedade Cooperativa Galega* e do grupo de debate *Acción, poder e linguaxe*.

3.2.3. Ficha técnica do cuestionario

-Ámbito: Centros de ensino secundario do concello de Pontedeume.

-Universo: Alumn@s de secundaria dos centros de ensino de Pontedeume.

¹² Non contamos co dato exacto.

-Tamaño da mostra: Non se realizou unha mostra xa que se pasou o cuestionario a todo o universo estudado. Ficarón 608 enquisas válidas sobre un total de 660 estudantes matriculad@s.

-Erro mostral: Non procede xa que non se fixo unha mostra. Enquisouse todo o universo, toda a poboación obxecto de estudo

-Data de realización: Varios días lectivos do mes de febreiro do ano 2006.

4. Marco teórico

4.1. Introducción

Estes puntos do marco teórico orixinal serven para explicar as pautas da teoría que levaron á creación das hipóteses. Coido fundamentar porque me permito “poñer en dúbida” a continuidade da tendencia á creación de dous bloques monolingües: parto da realidade do galego como lingua minorizada que coma millóns de linguas no mundo están a sufrir a ameaza da desaparición ante as linguas maiorizadas de estado (máis o inglés, que se autolexitima como lingua internacional). É o espazo no que recollo cuestións relativas á investigación que fundamentan e nos sitúan sobre o obxecto de estudo.

O primeiro punto, denominado *A lingua: O enfoque sociolingüístico*, pretende situar a investigación na disciplina na que se encadra este traballo: a sociolingüística e/ou a Socioloxía da Linguaxe. O segundo punto do marco teórico, denominado *Sociolingüística cuantitativa en Galicia contemporánea*, ten como finalidade facer un breve repaso polas principais fontes de datos cuantitativas macrosociolingüísticas. A función deste punto non é outro que situar o traballo sobre a orixe das fontes secundarias e sobre os resultados máis relevantes para o obxectivo da investigación.

4.2. *A lingua: O enfoque sociolingüístico*

Os comezos da sociolingüística veñen marcados pola “Sociolinguistics conference” da Universidade de Los Angeles de California en 1964. No entanto, o termo sociolingüística foi acuñado por H.G. Currie e E.G. Currie no 1949. A sociolingüística nace como unha disciplina intermedia entre a lingüística e a socioloxía, é por iso polo que non podemos dicir que chegara a ter autonomía até os anos sesenta. Durante anos mantívose nos medios académicos a tendencia a cualificar a sociolingüística de disciplina externa á propia ciencia da linguaxe, á lingüística. Tal consideración está hoxe superada.

Que exista unha coincidencia nos intereses de dúas disciplinas non quere dicir que non se distinguan os enfoques cos que abordan un feito, que no caso da sociolingüística ou da socioloxía da linguaxe son os factores sociais que inflúen no uso dunha ou doutra diferenza lingüística ou como as diferenzas lingüísticas teñen repercusións sociais. Neste senso Anxo M. Lorenzo (2000:348) apunta que

Cando se trata de ver cómo as diferenzas sociais inflúen na estrutura das linguas adoita considerarse que estamos no tereiro da sociolingüística, mentres que cando o que se tratan de avaliar son as proxeccións ou as implicacións do uso das linguas nas sociedades, moitos investigadores inclúen estes coñecementos no eido da socioloxía. (...). Pola contra, algúns autores conciben a sociolingüística como unha disciplina con entidade de seu (...).

Porén, clásicos que eu entendo da sociolingüística, como pode ser Joshua Fishman, prefiren denominar o estudo da variación lingüística por motivos sociais, socioloxía da Linguaxe. Fishman (1972: Cap.1) define a socioloxía da linguaxe como a interacción destes dous aspectos da conduta humana: o uso da lingua e a organización social da conduta. Fishman (1972: 33) sinala:

El rango genérico puede corresponder a cualquiera de ellas, siendo frecuente que la Sociología se conciba como subárea entre los lingüistas y que la Sociolingüística se vea como parte de la Sociología del language entre los sociólogos.

Para Fishman (1972: 44-73) a Socioloxía da linguaxe sería o ámbito no que é posible presentar principios xerais explicativos e predictivos sobre o comportamento lingüístico. A socioloxía da linguaxe configúrase como un macronivel mentres que a sociolingüística ocuparía os estadios de micronivel sobre os que se fundamentan aquelas explicacións e predicións. De tal xeito que a Sociolingüística forma parte da Socioloxía da linguaxe.

Persoalmente, non me interesa especialmente o límite entre socioloxía da linguaxe e sociolingüística, coido que é mais importante a xeración de coñecemento pese a que saltemos as barreiras das disciplinas. Neste senso, todas as perspectivas resultan relevantes.

Calquera “entidade” dunha lingua (sexa un conxunto de fonemas, sexa as combinacións sintácticas que admite unha lingua ou o seu léxico) non existen no baleiro, teñen unha finalidade indiscutible e previa a calquera outra consideración: servir aos membros dunha comunidade humana para se “comunicar” entre si. Fóra desta utilidade social as linguas non existirían. Agora ben, a existencia de variedades dentro dunha mesma lingua, explicables a partir das diferenzas sociais na comunidade que a fala, é un fenómeno evidente, distinto, e se cadra, máis en relación directa coa socioloxía que coa lingüística. O primeiro estruturalismo rexistra este tipo de variación baixo a denominación de *dialectoloxía social* ou *diastrática*, e considera cada variante como un dialecto social que acabará por denominarse *sociolecto*.

No entanto, os estudos lingüísticos concentraron a súa atención durante moito tempo na variedade estándar, a forma “neutra” ou “non marcada”. Por suposto, isto non quere dicir que a investigación lingüística non percibise a variación social. Na tradición filolóxica francesa, por exemplo, acuñouse o termo de *patois* para aludir ás “variedades rexionais” que “perderon” o seu estatus orixinal de “linguas” para se converter nun sistema de comunicación de “pouco prestixio social”. Porén, en termos

xerais, o enfoque sociolingüístico remítese á tradición norteamericana e, en concreto, aos traballos de corte cuantitativo de William Labov. Os estudos de W. Labov a finais dos anos sesenta en Nova York ían demostrar que boa parte da variabilidade do inglés estaba reflectindo variacións sociais. Deste xeito, a variación diastrática ía adquirir sistematicidade¹³ cando se puña en relación con certas características dos falantes, xa fosen adscritas (do tipo de sexo, grupo xeracional, raza) ou adquiridas (como o estrato social).

Características da sociedade norteamericana dos anos sesenta poden explicar que a Sociolingüística se convertese nunha disciplina autónoma precisamente nos Estados Unidos. Hai que contar neste sentido con ingredientes como unha sociedade marcadamente heteroxénea, que aglutina unha gran diversidade cultural e lingüística, unha extraordinaria recepción de movementos migratorios, e lugar onde van ter certo protagonismo os movementos de promoción de grupos marxidados do poder: son os anos de reivindicación da igualdade de dereitos para a raza negra ou a época en que o movemento de liberación da muller acadou certo pulo.

Mais tamén poden aducirse, para explicarmos o nacemento da sociolingüística, causas internas á historia do coñecemento. Unha corrente lingüística importante, a Gramática Xenerativa, ao negar explicitamente a dimensión social da linguaxe, foi responsable indirecta en certo sentido do desenvolvemento da Sociolingüística desde finais dos sesenta. N. Chomsky¹⁴ provocou que moitos disidentes das súas teorías se ocupasen desta cuestión.

Ese fenómeno explica, por exemplo, a aparición do concepto de *competencia comunicativa*, a cargo de D. Hymes¹⁵, isto é, o coñecemento das regras abstractas dunha lingua necesario

¹³ O obxecto de estudo da lingüística é a lingua conceptuada como un sistema.

¹⁴ Véxase N. Chomsky (1979): *Reflexiones sobre el lenguaje*.

¹⁵ Véxase D. H. Hymes (1962): "The ethnography of. Speaking" en *Anthropology and Human Behavior*. Tamén en J. A. Fishman (1968: 99-138): *Readings in the sociology of Language*.

para establecer correspondencias entre formas e significados, así como a habilidade de empregar estas correspondencias dun modo social e culturalmente axeitado; a escolla explícase en termos sociais ou ten de remitirse á libre elección do falante. Asemade, estas diferenzas poden contemplarse desde a Socioloxía da linguaxe (“*óptica do sociólogo*”) ou desde a Sociolingüística (“*óptica do lingüista*”). É importante sinalar que utilizamos o termo “Socioloxía da Linguaxe” e non “Socioloxía da lingua” xa que a linguaxe fai referencia ao que é común a todas as linguas humanas; unha capacidade que temos os seres humanos. As linguas son variedades desa facultade, códigos nos que esa facultade se materializa.

Aínda que algúns sociolingüistas de tendencia marxista atenden especialmente ás diferenzas de clase, a maior parte do quefacer na disciplina orientouse cara ao estatus, ao considerar unha escala continua na que os individuos se insiren segundo unha variedade de características persoais como o nivel de educación, ingresos ou ocupación, que implican un grao de prestixio social. Esta óptica é a máis habitual na Sociolingüística, e estes métodos foron introducidos en Lingüística por Labov nun dos seus traballos máis coñecidos (1966, *Social stratification of English in New York City*). Nese traballo Labov establece a estratificación social dos falantes da cidade de Nova York en función da pronunciación do fonema /r/ en posición posvocálica. A realización consonántica deste fonema sería propia das clases “máis altas” e de todas as clases en estilos formais. Mais, se este traballo fixo historia, foi pola revolución que supuña o que este investigador chamou *orde na diversidade*: Desde o punto de vista dunha lingüística non social, estes datos non constituirían máis ca unha alternancia desordenada entre dúas realizacións dunha mesma unidade do sistema. De non ter en conta factores sociais, ningunha regra podería predicir que variante se empregaría en cada caso, e a elección remitiríase á libre vontade do falante, *variación libre*. A investigación de Labov mostra que esta variación é sistemática e que se atopa altamente estruturada, aínda que de forma cuantitativa e probabilística. Labov dálle unha explicación

social a cuestións de variación lingüística, algo até ese momento non considerado.

A sociolingüística tendeu nos últimos anos a un desenvolvemento pluridireccional. Aínda que esta expansión de métodos supoña un certo risco de perda de contornos, a evolución era esperable habida conta das limitacións dos métodos cuantitativos para un obxecto como a linguaxe. Dada a pluralidade de enfoques e a riqueza que posúe hoxe o campo da sociolingüística resulta difícil reunir as referencias básicas. Non hai moito interese da socioloxía (máis por parte da lingüística) por este eido que, por precisar competencias en dúas disciplinas diferentes, non ten sempre a atención que merece.

A listaxe de referencias bibliográficas neste traballo será máis ampla do que se adoita. Precisamente por ser a sociolingüística disciplina autónoma, mais ao mesmo tempo intermedia entre varias disciplinas. Pode acudirse a olladas de conxunto como M. Almeida (1990) ou a clásicos como U. Ammon (1988), R. Wardhaugh (1986), Guy et alii. (1995) ou K. Rotaetxe (1988). Unha reflexión sobre deste eido, con clara exposición de escolas e tendencias, e especial atención ás cuestións metodolóxicas que relacionan Sociolingüística con outras disciplinas atópanse en M. Fernández Pérez (1993). Os traballos de Haugen (1990) e Robins (1991) introduciron na sociolingüística actual a tendencia ecolóxica que tanto interese produce na investigación actual. Finalmente Fishman (1972) e Labov (1966) son clásicos inescusables porque introduciron conceptos sociolóxicos e análises cuantitativas dentro dos estudos lingüísticos.

4.2. Sociolingüística cuantitativa en Galicia contemporánea

4.2.1. Traballos relacionados e de interese para esta investigación

Centrándonos agora na sociolingüística cuantitativa en Galicia contemporánea, aspecto este evidentemente de moito interese para os obxectivos da investigación, farei unha relación das tendencias de maior relevancia nos usos lingüísticos baixo

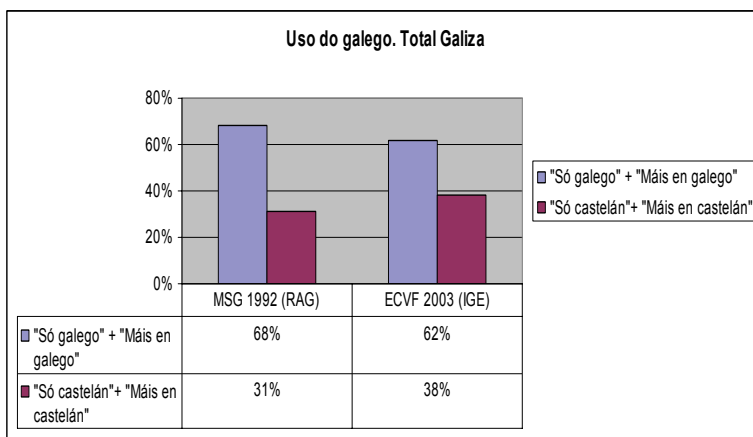
un punto de vista cuantitativo, por ser esta a cuestión de estudo da investigación. Aqueles estudos e resultados de referencia máis importantes como postulados teórico-prácticos no meu marco teórico.

A sociolingüística que se fai en Galicia experimentou un cambio importante coa incorporación de novas técnicas de investigación e de novos enfoques. Dende un punto de vista cuantitativo, en principio de maior interese para resolver as nosas hipóteses, os estudos que coñecemos e que poden darnos unha visión global polo miúdo son o MSG (RAG, 1992) e a ECVF (IGE, 2003), mais non son os únicos datos macrosociolingüísticos cos que contamos en Galicia.

As fontes secundarias coas que traballamos na análise non son os únicos estudos cuantitativos que se teñen feito sobre lingua e sociedade a escala “autonómica”¹⁶, no entanto a ECVF é o último estudo cuantitativo sobre competencias, usos e actitudes e permite establecer comparanzas co MSG realizado unha década atrás xa que se utilizaron os mesmos criterios á hora de elaborar as preguntas. Estes foron os resultados comparativos:

(X): Uso do galego. Total Galicia	MSG 1992 (RAG)	ECVF 2003 (IGE)
Só galego	38'7%	44'1%
Máis en galego	29'9%	18'3%
Máis en castelán	20'8%	18'1%
Só castelán	10'6%	19'7%

¹⁶ Utilizo a expresión “autonómica” xa que a zona galegófona é máis ampla que a xeografía política de Galicia.

Os Censos de poboación e vivenda de 1991 e de 2001 e os estudos do CIS¹⁷ dirixidos polo psicolingüista Miguel Siguán dos anos 1993 e 1998 denominados *Conocimiento y uso de las lenguas en España*, e *Usos de lenguas en comunidades bilingües: Galicia*, son as outras fontes cuantitativas máis importantes a escala autonómica. A utilidade da información recollida sobre lingua nos Censos é evidente xa que a información pódese desagregar a nivel municipal e mesmo inframunicipal, até as entidades singulares de poboación para algúns concellos. No entanto, os resultados do Censo non foron utilizados neste estudo debido a que as categorizacións son só en tres ítems en vez de catro, o que reduciría o abano de posibilidades e non nos permite coñecer se a poboación é bilingüe con predominio do castelán ou con predominio do galego. Esta mesma decisión foi tomada no estudo do ano 2005 *A sociedade galega e o idioma 1992-2003*, da Sección de Lingua do Consello da Cultura Galega.

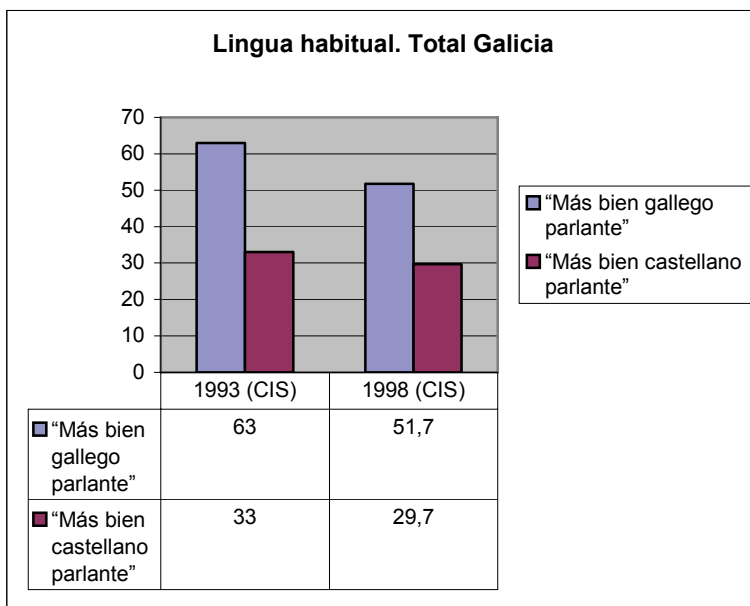
Respecto aos dous estudos do CIS dos anos 1993 e 1998, a primeira gran diferenza é que só contestan a pregunta de usos do galego os que declaran "ser capaces"¹⁸ de falar en galego nas preguntas anteriores sobre competencias. Realiza o CIS unha clasificación tamén ben distinta como posibles respostas á pre-

¹⁷ Centro de Investigaciones Sociológicas.

¹⁸ Véxase M. Siguán, (1994: 19)

gunta sobre lingua habitual: “Y si alguien le preguntara, ¿diría ud. que es más bien castellano parlante o más bien gallego parlante?”, coas contestacións: “Más bien castellano parlante”, “Más bien gallego parlante” ou “Bilingüe”. Evidentemente, hai unha porcentaxe importante de poboación bilingüizada con predominio do galego ou con predominio do castelán, mais non obtemos información sobre usos monolingües.

(XI): Lingua habitual	1993 (CIS)	1998 (CIS)
Más bien gallego parlante	63%	51'7%
Más bien castellano parlante	33%	29'7%
por igual ¹⁹ / Bilingüe ²⁰	2%	18'6%

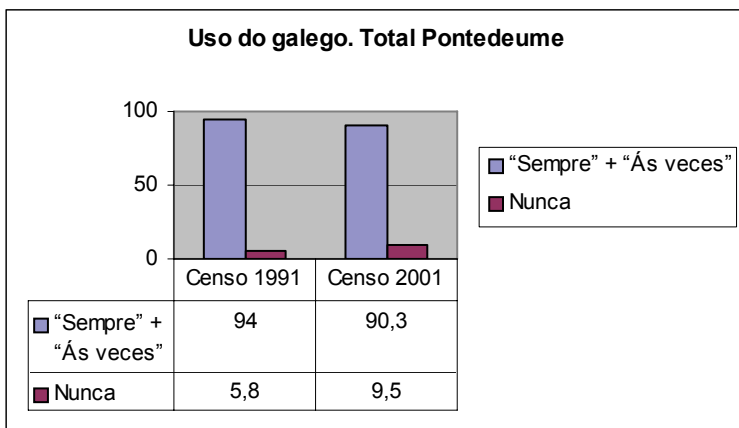
Os Censos do 1991 e de 2001 utilizan para os usos lingüísticos unha categorización excesivamente simplista dividindo as posibles respostas, os ítems de lingua habitual, en 3 categorías: “Sempre”, “Ás veces” e “Nunca” Isto probablemente ocasionou que a poboación que se clasificaría en “máis en gale-

¹⁹ “Por igual”: Nome do ítem no ano 1993.

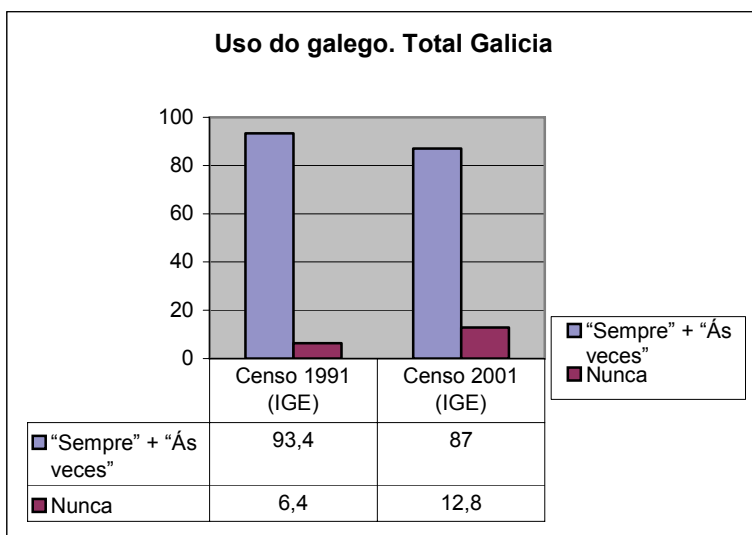
²⁰ “Bilingüe”: Nome do ítem no ano 1998.

go” ou en “máis en castelán” como lingua habitual se situase no valor intermedio (“Ás veces”), impedindo unha comparanza ve-raz e útil entre os datos dos Censos de 1991 e de 2001 cos do MSG e da ECVF que achega unha información máis rica con ca-tro opcións: dúas opcións bilingües e dúas monolingües. Reco-llemos aquí unha táboa comparativa dos datos de 1991 cos de 2001:

(XII): Uso do galego. Pontedeume	Censo 1991 (IGE)	Censo 2001 (IGE)
Sempre	35'3%	40%
Ás veces	58'7%	50'3%
Nunca	5'8%	9'5%

(XIII): Uso do galego. Galicia	Censo 1991 (IGE)	Censo 2001 (IGE)
Sempre	58'1%	56'8%
Ás veces	35'3%	30'2%
Nunca	6'4%	12'8%

Debido a que o MSG e a ECVF utilizan catro categorías distintas e os mesmos criterios nas preguntas e nas respostas, decidín utilizar eses criterios na miña investigación para poder establecer comparanzas con estes dous estudos.

Algo moi importante desta análise dos datos cuantitativos cos que contamos, é a coincidencia de todas as fontes no descenso no uso do galego nos dez últimos anos.

4.2.2. A evolución das tendencias: O MSG 1992 e a ECVF 2003

Nas análises que se teñen feito da realidade sociolingüística galega dende un punto de vista cuantitativo, estudouse o coñecemento, os usos e as actitudes lingüísticas. Quero neste traballo afirmar que en Galicia hai un “dominio” relativo suficientemente xeneralizado do galego como para que non sexa o seu descoñecemento un dos argumentos máis comúns para explicar/xustificar por que a poboación non o utiliza.

Tocante á situación da competencia lingüística no conxunto de Galicia, os datos reflicten a veracidade desta afirmación: hai un nivel elevado nas destrezas orais, pois a proporción de suxeitos que declara entender e falar “bastante” ou “moito” o

galego é do 97,3% e do 90,1% respectivamente. Canto ás destrezas escritas, a capacidade para ler é tamén elevada, cun 85,3% de persoas que escollen estas alternativas, mentres que a capacidade para escribilo “bastante” ou “moito” sitúase á redor da metade da cidadanía, cun 49,8%.

Se os datos referidos á situación da transmisión primaria (lingua inicial) e á dos usos lingüísticos xerais (lingua habitual) informaban dun retroceso da lingua galega respecto dos datos obtidos unha década atrás polo MSG, a comparación da competencia amosa unha mellora xeral de todas as destrezas, que resulta espectacular no caso das escritas. A proporción de persoas que considera que ten “bastante” ou “moita” capacidade para ler e escribir en galego case se duplicou desde principios dos anos noventa. Tocante ás competencias lingüísticas, respecto as cidades galegas, se ben existe unha maior homoxeneidade e uns valores xerais que indican un elevado nivel de competencia en todas as destrezas, agás na capacidade para escribir, porén, as competencias son inferiores á media galega, exercendo máis influencia sobre o número de falantes.

No entanto, o coñecemento e uso dunha lingua, e as actitudes cara a ela, puntos básicos a todas as análises que se están a facer na sociolingüística en Galicia, non se corresponden entre si. Non chega coa competencia lingüística, nin tan sequera coas boas actitudes para garantir o uso (García Conde, 2002: 66), xa que o asunto ten un raizame social de múltiples consecuencias e factores. Isto é importantísimo á hora de establecer unha política de intervención para promocionar o galego.

No tocante aos usos lingüísticos a nivel de toda a comunidade, estudando comparativamente os datos extraídos da análise dos resultados do MSG e os da ECVF, apreciase un aumento do número de monolingües tanto en castelán coma en galego, producíndose consecuentemente unha diminución do número de persoas diglósicas: co tempo, isto pode chegar supostamente a producir unha polarización entre a poboación galegofalante e castelanfalante de consecuencias imprevisibles.

Paradoxalmente, en contradición coa evolución histórica de Galicia, o monolingüismo está a medrar actualmente. Reflic-

tense nas seguintes táboas os usos lingüísticos, onde apreciamos nun dos estudos máis recentes, a ECVF, a forza da poboación monolingüe. Lembremos que estes datos fan referencia a toda Galicia, non exclusivamente á poboación eumesa como obxecto de estudo na nosa investigación:

(XIV): Persoas segundo a lingua na que falan habitualmente. (En porcentaxe). ECVF (IGE, 2003)

	A Coruña	Lugo	Ourense	Pontevedra	Galicia
Só galego	42,69	57,72	51,50	33,47	42,62
Máis galego	15,55	17,77	23,18	20,28	18,38
Máis castelán	19,21	15,77	11,90	21,75	18,72
Só castelán	21,93	8,59	12,33	24,14	19,75
Noutra/s lingua/s	0,62	0,15	1,08	0,36	0,53
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Nota: os datos fan referencia á poboación de 5 ou máis anos.

Na interpretación desas tendencias en comparanza cos resultado da investigación do estudantado en Pontedeume, tómanse en conta aqueles aspectos da estrutura social que poden influír sobre a distribución das variables sociolingüísticas.

Respecto as actitudes, algunhas das cuestións polas que me decidín a non tratalas de momento no meu estudo é porque os resultados do MSG nos ofrecían unha aparente inconsistencia entre o nivel de competencia, as actitudes favorables cara o idioma e os usos deste. Isto fixo sospeitar a varios investigadores que o método empregado para a medición das actitudes non funcionase correctamente. Foi a partir da utilización de métodos cualitativos como o empregado por Ana Iglesias (2002) na súa obra *Falar galego: “No veo porqué”*, e sobre todo coñecendo os resultados do traballo realizado polo Seminario de Sociolingüística de Real Academia Galega (2003), *O Galego segundo a Mocidade*, cando descubrimos que o método para medir as actitudes utilizado para elaborar o MSG non era plenamente efectivo: no traballo realizado polo Seminario de Sociolingüística *O galego Segundo a Mocidade*, decidiron utilizar unha dobre metodoloxía:

Por unha banda realizaron grupos de discusión con alumnos universitarios e de ensino medio, e por outra banda realizaron un cuestionario coa técnica Matched-Guise.

Centrémonos nos erros atopados no MSG para non caer neles na nosa investigación. O primeiro que debemos salienta é que @s enquisad@s podían percibir o obxectivo do mesmo, polo que se podería introducir un primeiro nesgo nas respostas dos suxeitos, pois as respostas obedecen a representacións prototípicas que ten o falante. Ibáñez²¹ (1979: 119) afirma que a propia situación da enquisa pode provocar no entrevistado un estado psicolóxico que o conduza a atopar actitudes concordantes co que considera que debe respostar en relación ao fenómeno estudado.

O que quero expor é que a técnica empregada utilizaba formas de medición que non souberon dar a coñecer as actitudes reais, xa que os individuos respondían ao que consideraban socialmente correcto. Os devanditos estudos permitiron coñecer a verdade sobre a inconsistencia entre competencia e usos. Porén, podemos entender que a realización das preguntas e as posibles respostas recollidas nos deron as claves para deducir a inconsistencia entre as boas actitudes cara ao galego e o seu uso. E foi grazas á utilización de técnicas cualitativas como puidemos coñecer mellor o discurso ideolóxico agochado. En calquera caso, o coñecemento do "socialmente correcto ou desexable" e o peso do "estado de opinión" favorecido desde o poder, pode ser útil na investigación social. Dos datos do MSG (RAG, 1992) sobre actitudes lingüísticas tírase unha conclusión evidente: detectase permisividade social respecto ao galego.

²¹ Véxase J. Ibáñez (1979): *El grupo de discusión: Técnica y crítica*.

5. Análise dos resultados e das cuestións de estudo

5.1. Resposta ás hipóteses principais e obxectivos xenéricos

O que os lingüistas consideran como función eminente da linguaxe (en referencia á comunicación) pode non cumprirse en absoluto sen que por esa razón deixe de cumprirse a función real, social.

Bourdieu, P. (1984: 123). *Questions de Sociologie*.

Unha das hipóteses ás que temos que responder, resolvérase case que simplemente sabendo se o número de falantes bilingüizados diminuíu e se aumentaron os monolingües, como acontece nos últimos resultados dos estudos que vimos analizando. A hipótese que deixamos exposta máis atrás é a seguinte: *Segundo os estudos cuantitativos máis recentes Mapa Sociolingüístico (RAG, 1992) e ECVF (IGE, 2003), apréciase unha tendencia cara ao aumento porcentual dos falantes monolingües, tanto galegofonos como castelanófonos, ao mesmo tempo que se produce unha redución dos falantes bilingüizados. Pescudar se os datos porcentuais verifican o aumento de monolingües. A hipótese iría na dirección inversa: en tendencia inversa cos datos dos estudos cos que contamos, o proceso de substitución lingüística provocaría que actualmente no estudiantado eumés sexa moi maioritario o número de castelanfalantes tanto monolingües como bilingüizados e decreza o número de galegofalantes, como está a acontecer coa maioría das linguas minorizadas. Neste senso, estableceremos a relación desta hipótese e o hábitat de residencia dos falantes habituais de cada lingua.*

Estes son os resultados que obtivemos comparados cos datos secundarios cos que contamos:

Lingua habitual	MSG(1992) Total Galicia	ECVF(2003) Total Galicia	MSG (1992) Pontedeume	ECVF(2003) Mocidade 12 a 19 anos.	Ling-estudent. (2006) Mocidade Pontedeume 12 a 19 anos.
Só galego	38'7	44'4	34'6	32	3'0
Máis galego	29'9	19	24'7	23	15'5
Máis castelán	20'8	18'2	38'3	27	66'0
Só castelán	10'6	18'5	2'5	16	15'1

A hipótese verificábase, xa que o número de rapazas e rapaces que se agrupan en “só galego” diminuíu fortemente, e levemente os que contestaron “só castelán” se collemos como referente da nosa comparanza os datos secundarios cos que contamos, reflectidos na táboa anterior (XV).

Así mesmo, podemos observar como os bilingüizados, “máis castelán”, aumentaron fortemente, chegando a agrupar nada máis e nada menos que ao 66% do total. Mesmo se comparásemos os datos da Educación Secundaria Obrigatoria cos da ECVF para as mesmas idades, supoñendo que son máis comparables que os datos da poboación en xeral (xa que na ESO atopamos a todos os estratos sociais), os resultados serían tamén moi semellantes aos de todos os rapaces:

Lingua habitual	ECVF (2003) “Mocidade” 12 a 16 anos (Idades da ESO)	Ling-Estudantado (2006) “Mocidade” Pontedeume 12 a 16 anos (Só ESO)
Só galego	32'9%	3'6%
Máis galego	16%	15'8%
Máis castelán	23'3%	63'6%
Só castelán	27%	16'3%

Xa que logo, de prestarmos atención a unha posible comparanza cos datos da ECVF (IGE, 2003), podemos observar como o estudantado está agrupado maioritariamente na opción “máis en castelán”, reducíndose no resto de opcións. Diminúe fortemente a porcentaxe que fala sempre ou case sempre en galego, opción “só galego”, e a redución apréciase tamén na opción “só castelán” aínda que de xeito máis feble. A valoración xeral segundo a tendencia que recollimos nas hipótese de partida é exactamente a contraria: Aumentan @s bilingüizados a favor do castelán e diminúen fortemente @s monolingües. Esta interpretación deberá ser acollida con cautela, xa que nesta última táboa estamos a comparar os datos de toda Galicia cos resultados da enquisa de Pontedeume. Non podemos esquecer que Pontedeume está na área costeira entre A Coruña e Ferrol con influencia sobre todo das dúas cidades, unha das zonas máis castelani-zadas de Galicia.

Cabe sinalar certas diferenzas nas tendencias monolingües-bilingües de Pontedeume en comparanza coas medias galegas: Como podemos apreciar na seguinte táboa (VII), os usos monolingües en Pontedeume diminuíron segundo os datos do censo, así mesmo, os datos do MSG de 1992 para Pontedeume xa daban uns uso monolingües moi por debaixo da media galega (37% de Pontedeume fronte ao 49% do total de Galicia). Compre salientar tamén que os datos do Censo apuntan cara un aumento dos usos monolingües para o total de Galicia. Porén, Pontedeume segue unha tendencia inversa e precisamente diminúen os falantes monolingües, pasando de representaren o 41% ao 25% fronte ao aumento do 65% ao 71% para toda a Galicia.

Lingua habitual	Censo Galicia 1991	Censo Galicia 2001	MSG Galicia 1992	MSG Pontedeume 1992	Censo Pontedeume 1991	Censo Pontedeume 2001	ECVF Galicia 2003	Estudantado Pontedeume 2006
Monolingües	65%	71%	49%	37%	41%	25%	62%	18%
Bilingües	35%	28%	51%	63%	58%	50%	37%	81%

Esta tendencia á inversa en relación á media galega que segue Pontedeume no referido aos usos monolingües-bilingües, coido pode explicarse pola aparente gran mobilidade que reflicten os datos do noso estudo, como veremos a continuación. Para profundar nesta cuestión en vindeiras investigacións cabería explotar polo miúdo os datos que nos proporcionan outras fontes secundarias sobre o movemento da poboación.

Cómpre sinalar que, independentemente das tendencias monolingües-bilingües, hai unha dinámica que se repite en todas as fontes: a redución nos usos do galego.

5.1.1. O hábitat

No estudo do estudantado de Pontedeume 2006 o hábitat e lugar de residencia vai dividido por parroquias e concellos. Como notamos unhas claras diferenzas nos usos lingüísticos dependendo do hábitat, decidín agrupalos por medio dun es-

quema²², pois aquí xustifico a división por hábitats, non establezo unha análise do concello no seu conxunto.

A xustificación na división do hábitat en vilego-urbano, rural e mixto, non é necesario en xeral para persoas coñecedoras da comarca, é bastante esperable e non entrei en divisións forzadas, xa que naqueles espazos que puidesen dar lugar a dúbidas optei por clasificalos en “hábitat mixto”. Clasifiquei o hábitat segundo sexan concellos e parroquias da costa e do interior, segundo o tipo de ocupación e a dispersión da poboación. Tamén tiven en conta observacións en visitas realizadas ás distintas parroquias e concellos do estudo.

Para a clasificación das parroquias de Pontedeume, foi consultado o estudo do *Plan de urbanismo* municipal realizado por Consultora Galega S.L. no ano 2005. No caso dos outros concellos desa área de influencia, a clasificación partiu da base de datos do Instituto Galego de Estatística²³, as *fichas municipais* e por *temas*. Para os concellos tamén tiven en conta o número de ocupados por sectores a nivel municipal e a densidade de poboación.

No hábitat rural incluín os concellos e as parroquias que, aínda acollendo núcleos cun grao de agrupamento de certa relevancia, tivesen unha composición xeral e eminentemente rural, poboamento disperso e elevado grao de vinculación entre o espazo agro-gandeiro e o uso residencial.

Pontedeume. Parroquias de hábitat rural:

²² Para información xeral sobre a composición do concello, recoméndase consultar o apartado deste traballo *Marco descritivo do entorno xeográfico, socio-económico e poboacional*

²³ Pode consultarse no enderezo “igexunta.es”.

Nome da Parroquia	Km ²	Número de habitantes	Densidade de Poboación	Pequena caracterización
<i>Andrade</i>	4'60 Km ²	447	97 persoas por Km ²	Composición rural. Naves de uso comercial-industrial.
<i>Breamo</i>	1'99 Km ²	360	180 persoas por Km ²	Composición rural. Orografía que condicionadora do modelo de asentamento. Naves de uso comercial-industrial.
<i>Boebre</i>	2'58 Km ²	318	123 persoas por Km ²	Composición rural. Acolle turismo no verán. Contacto co mar.
<i>Nogueirosa</i>	4'57 Km ²	906	198 persoas por Km ²	Composición rural. Castelo dos Andrade
<i>Ombre</i>	10'9 Km ²	517	47 persoas por Km ²	Composición rural. Dispersión da poboación. Un dos exemplos máis claros do modelo de hábitat tradicional rural.

Concellos de hábitat eminentemente rural:

Concello de Monfero: Densidade de poboación 14'2 persoas por Km². Principais ocupacións por sectores 1º agricultura (444 persoas) e 2º servizos (260 persoas).

Concello da Capela: Densidade de poboación 26'1 persoas por Km². Principais ocupacións 1º servizos (222), 2º agricultura (136).

Concello de Vilarmaior: 44'3 persoas por Km². Principais ocupacións por sectores 1º servizos (200), 2º agricultura (124).

No hábitat mixto inclúo aqueles concellos e parroquias que teñen zonas cun carácter periurbano ou urbano mais con espazos rurais:

Pontedeume. Parroquias de hábitat mixto:

Nome da Parroquia	Km ²	Número de habitantes	Densidade de Poboación	Pequena caracterización
<i>Vilar-Campolongo</i>	1'05 Km ²	861 habitantes	820 persoas por Km ²	Acolle parte do crecemento do núcleo urbano de Pontedeume. Dúas estradas con especial repercusión; a "nacional VI" e a autoestrada "AP-9". Crecemento da parroquia moi vencellado a estas estruturas viarias.
<i>Centroña</i>	1'6 Km ²	411 habitantes	256 persoas por Km ²	Próxima á parroquia urbana de Pontedeume. Asentamento corrido de morfoloxía lineal paralela á costa.

Concellos de hábitat mixto:

Concello de Fene: Densidade de poboación 545'8 persoas por Km². Principais ocupacións por sectores 1º Servizos (2.658 persoas), 2º industria (1.556 persoas).

Concello de Miño: Densidade de poboación 155'4 persoas por Km². Principais ocupacións por sectores 1º servizos (1.038), 2º industria (325).

O hábitat vilego-urbano está formado exclusivamente pola parroquia urbana de Santiago (Pontedeume "centro"). Concentra na súa pequena extensión de 1'80Km² a 4.758 habitantes cunha densidade de poboación de 2.643 persoas por Km². Acolle un grande número de equipamentos e servizos que nutren ás parroquias circundantes e a outros concellos próximos.

A clasificación ficaría do seguinte xeito:

Hábitat vilego-urbano

- Pontedeume "centro".

Hábitat mixto

- Cabanas.

- Fene.

- Miño.

- Parroquias de Pontedeume:

- Centroña.

- Vilar-Campolongo.

Hábitat rural

- Monfero.

- Capela.

- Vilarmaior.

- Parroquias de Pontedeume:

- Ombre.

- Nogueirosa.

- Andrade.

- Boebre.

- Bréamo.

De realizarmos unha visión xeral do conxunto do concello, Pontedeume²⁴ caracterízase por unha superposición do sistema urbano e rural, con actividades relacionadas principalmente con actividades non extractivas, cunha densidade media de poboación de 545'8 persoas por km².

O estudantado enquisado, aplicando a división en hábitats segundo o esquema anterior, quedou repartido do seguinte xeito:

lugar de residencia recodificada

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	Vilego-urbano	258	42,4
	Rural	210	34,5
	Mixto	140	23,0
	Total	608	100,0

Tamén hai que salientar que no cuestionario para a clasificación do hábitat de residencia incluíramos o “lugar”²⁵. Isto converteuse nun problema pola contradición entre este dato e preservar o anonimato dos individuos preguntándolles o grupo, o curso, o centro de estudos e o lugar de residencia. Foi co fin de manter a confidencialidade²⁶ dos datos polo que se lles pediu aos rapaces e rapazas que non cubrisen o lugar exacto de residencia e que non especificaran o grupo/curso coa letra pertinente. É tamén unha cuestión de ética do investigador o compromiso persoal co anonimato da información recollida²⁷.

De establecermos unha relación entre lingua e hábitat, como xeito de estudar como o espazo afecta aos usos da lingua,

²⁴ No apartado do traballo *Marco descriptivo do entorno xeográfico, socio-económico e poboacional* está caracterizada a vila e o concello.

²⁵ Cando o lugar está habitado o INE fala de *Entidades Singulares de Poboación*. Este organismo define as Entidades Singulares como *calquera parte habitada do concello, claramente diferenciadas dentro do mesmo, que se designa por un nome recoñecido. A súa existencia responde á forma natural de atopárense asentados os habitantes sobre todo o territorio municipal (...)*. M. García Docampo (2003: 156).

²⁶ A confidencialidade dos datos dun cuestionario permite aos individuos responder con liberdade ao asegurar que non se coñecerá a súa identidade. Isto aumenta a fiabilidade dos resultados do cuestionario.

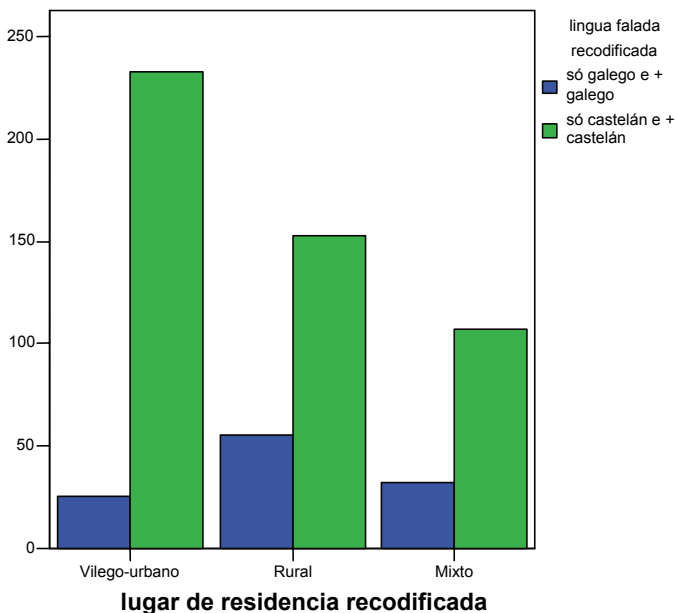
²⁷ Duranti analiza esta cuestión no capítulo “Métodos etnográficos” do seu traballo *Antropoloxía Lingüística* (1997: 25 e ss. Tamén nas páxinas 464 e 465).

podemos ver que os que residen no hábitat rural utilizan moito máis o galego (sexan monolingües ou bilingüizados) que os que utilizan o castelán.

Táboa de continxencia En que lingua falabas cando eras neno * lugar de residencia recodificada

		lugar de residencia recodificada			Total
		Vilego-urb.	Rural	Mixto	
En que lingua falabas cando eras neno	Só galego	10 3,9%	18 8,6%	9 6,4%	37 6,1%
	Só castelán	110 42,6%	55 26,2%	39 27,9%	204 33,6%
	Máis en galego	20 7,8%	31 14,8%	15 10,7%	66 10,9%
	Máis en castelán.	117 45,3%	104 49,5%	75 53,6%	296 48,7%
	Outra lingua	1 ,4%	2 1,0%	0 ,0%	3 ,5%
	Total	258 100,0%	210 100,0%	140 100,0%	608 100,0%

Gráfico de barras

Vemos polo tanto como o hábitat é un factor que ten moita influencia nos usos lingüísticos. Agora analizaremos a relación entre lingua habitual e mobilidade para coñecermos a influencia do hábitat na porcentaxe de poboación bilingüe.

Táboa de continxencia En que lingua falas * Procedencia recodificada en 2 categorías

			Procedencia recodificada en 2 categorías		Total
			Vilego-urbano	Outros	
En que lingua falas	Só galego	Reconto	4	14	18
		% de procedencia recodificada en 2 categorías	,9%	8,0%	3,0%
	Só castelán	Reconto	62	29	91
		% de procedencia recodificada en 2 categorías	14,4%	16,7%	15,1%
Máis en galego	Reconto	57	37	94	
	% de procedencia recodificada en 2 categorías	13,3%	21,3%	15,6%	
Máis en castelán	Reconto	307	94	401	
	% de procedencia recodificada en 2 categorías	71,4%	54,0%	66,4%	
Total		Reconto	430	174	604
		% de procedencia recodificada en 2 categorías	100,0%	100,0%	100,0%

Táboa de continxencia En que lingua falas * Residencia rec en 2 categorías

			Residencia rec en 2 categorías		Total
			Vilego-urbano	Outros	
En que lingua falas	Só galego	Reconto	1	17	18
		% de residencia rec en 2 categorías	,4%	4,9%	3,0%
	Só castelán	Reconto	51	41	92
		% de residencia rec en 2 categorías	19,8%	11,8%	15,2%
Máis en galego	Reconto	24	70	94	
	% de residencia rec en 2 categorías	9,3%	20,2%	15,5%	
Máis en castelán	Reconto	182	219	401	
	% de residencia rec en 2 categorías	70,5%	63,1%	66,3%	
Total		Reconto	258	347	605
		% de residencia rec en 2 categorías	100,0%	100,0%	100,0%

Como podemos ver nas anteriores táboas, unha das causas desta porcentaxe tan elevada de poboación bilingüizada en comparación cos últimos datos da media galega, podemos atopala na alta mobilidade dos rapaces do hábitat urbano ao rural ou ao mixto.

Táboa de continxencia Residencia rec en 2 categorías * Procedencia recodificada en 2 categorías

			Procedencia recodificada en 2 categorías		Total
			Vilego-urbano	Outros	
Residencia rec en 2 categorías	Vilego-urbano	Reconto	219	38	257
		% de residencia rec en 2 categorías	85,2%	14,8%	100,0%
	Outros	Reconto	213	137	350
		% de residencia rec en 2 categorías	60,9%	39,1%	100,0%
Total		Reconto	432	175	607
		% de residencia rec en 2 categorías	71,2%	28,8%	100,0%

Do 100% de rapaces que reside no hábitat urbano, o 14'8% procede do hábitat rural ou mixto. E do 100% de rapaces que reside nun hábitat rural ou mixto, o 60'9% procede do hábitat urbano.

Esta mobilidade, superior do urbano ao rural que do rural ao urbano, é en sentido inverso á tendencia xeral en Galicia, que está levando a un despoboamento do rural e das zonas do interior, e a unha concentración da poboación na costa sobre todo en torno ás cidades. Pode ser que os pais destes rapaces, logo de estabilizar a súa situación laboral, marchen vivir nas zonas próximas a Pontedeume e abandonen a vila como o seu lugar de residencia habitual. Así mesmo, moi probablemente o seu centro de traballo segundo as ocupacións ficará maioritariamente preto de Pontedeume ou da lindeira cidade de Ferrol. Isto explicaría a mobilidade do urbano ao rural.

Esta situación podemos encadrarla dentro da *mobilidade produtiva* teorizada por Bericat, E. (1994: 203-296). Segundo Bericat, a mobilidade produtiva sería o conxunto de desprazamentos

vencellados ás necesidades funcionais da produción de bens e servizos nunha sociedade, é dicir, vinculados ao desenvolvemento laboral dos individuos. Neste ámbito cabe distinguir tres tipos de cambios espaciais: A mobilidade ao traballo, a mobilidade en/ou do traballo e mobilidade por traballo. 1) A mobilidade ao traballo: Refírese aos desprazamentos espaciais que se realizan para ir e volver do traballo ao fogar e do fogar ao traballo (Ex. Vivir nunha parroquia rural de Pontedeume mais traballar en Ferrol); propios da sociedade do sedentarismo nómade; o desprazamento ao traballo non se considera traballo, este custo cárgase sobre a calidade de vida dos traballadores, custes non contabilizados na produción ao igual que os custos ecolóxicos. 2) A mobilidade en ou do traballo: A mobilidade nas horas de traballo, a mobilidade que require o traballo; hai traballos de gabinete e outros que requiren moitos desprazamentos. 3) A mobilidade por traballo: O cambio de residencia.

Realizamos unha análise de correspondencias, ferramenta que nos aclarou un pouco máis a relación entre lingua habitual e hábitat: Dos resultados desta pescuda compre sinalar a maior correlación entre lingua habitual e lugar de residencia que entre lingua habitual e lugar de procedencia, como reflicten as seguintes táboas:

Perfís de columna

língua falada recodificada	Procedencia recodificada en 2 categorías		
	Vilego-urbano	Outros	Masa
só galego e + galego	,142	,293	,185
só castelán e + castelán	,858	,707	,815
Marxe activa	1,000	1,000	

Perfís de columna

língua falada recodificada	Residencia rec en 2 categorías		
	Vilego-urbano	Outros	Masa
só galego e + galego	,097	,251	,185
só castelán e + castelán	,903	,749	,815
Marxe activa	1,000	1,000	

Ou o que ven sendo o mesmo: O lugar de residencia inflúe máis nos usos lingüísticos que o lugar de procedencia.

Polo tanto, de sumarmos os elementos expostos até agora, realizando un camiño á inversa que recompila todos os resultados, podemos concluír que a mobilidade inflúe nos usos lingüísticos, que inflúe máis nos usos lingüísticos o contexto no que se habita que o lugar do que se procede, que a mobilidade inflúe decisivamente nos usos lingüísticos, mais non calquera mobilidade, senón aquela que significa un cambio de hábitat.

Así mesmo, esta mobilidade non explica as causas de que o proceso de substitución lingüística estea tan avanzado na mocidade eumesa: Se é o lugar de residencia o que inflúe nos usos lingüísticos por riba do lugar de procedencia, e a mobilidade é superior do hábitat urbano ao hábitat mixto e ao rural, o lóxico é que sexa elevada a porcentaxe de poboación bilingüizada mais que non se reduciſen os usos do galego. No entanto, os usos do galego están moi por baixo da media galega.

Na seguinte táboa de continxencia cruzamos a lingua inicial coa habitual, isto dámos idea de con que forza está a avanzar o proceso de substitución lingüística na mocidade eumesa:

Táboa de continxencia lingua falada recodificada * lingua inicial recodificada

			lingua inicial recodificada		Total
			máis galego+só galego	máis castelán+ só castelán	
Lingua falada recodificada	máis galego + só galego	Reconto	70	41	111
		% de lingua falada recodificada	63,1%	36,9%	100,0%
		% de lingua neno recodificada	68,0%	8,2%	18,5%
		% del total	11,7%	6,8%	18,5%
	máis castelán + só castelán	Reconto	33	456	489

		% de lingua falada recodificada	6,7%	93,3%	100,0%
		% de lingua neno recodificada	32,0%	91,8%	81,5%
		% del total	5,5%	76,0%	81,5%
Total		Reconto	103	497	600
		% de lingua falada recodificada	17,2%	82,8%	100,0%
		% de lingua neno recodificada	100,0%	100,0%	100,0%
		% del total	17,2%	82,8%	100,0%

Un dos resultados desta táboa vén ser dos que poderíamos entender como dos máis negativos para o futuro do galego, xa que do 100% de individuos que teñen o galego como lingua inicial, o 32% teñen o castelán como lingua habitual, e do 100% que teñen o castelán como lingua inicial, só o 8'2% teñen o galego como lingua habitual. Aqueles individuos que teñen como lingua inicial o castelán e pasan ao galego como lingua habitual é porcentualmente moi inferior (24 puntos) ao daqueles rapaces que teñen como lingua inicial o galego e pasan falar o castelán como lingua habitual.

O cambio de lingua é bastante forte en beneficio do castelán, valoración xeral que nos achega o estudo, dándonos como resposta unha forte substitución lingüística do galego polo castelán, e como consecuencia unha redución da presenza na sociedade do galego.

Comparando cos datos da ECVF, onde en termos xerais o galego sae bastante mellor parado ca no noso estudo, collendo como referencia a lingua na que @s rapazas/es aprenderon a falar, na nosa investigación os resultados do cambio cara ao galego son fortemente negativos:

Cambio de lingua habitual (de primeira lingua a lingua habitual):

	Estudantado Pontedeume (2006)	ECVF (2003)
Do galego ao castelán:	20% (9 casos de 45)	5'5%
Do castelán ao galego:	6'4% (18 casos de 281)	14'5%

Do 100% que teñen como primeira lingua o galego, o 20% pasan ao castelán. E do 100% que teñen como primeira lingua o castelán, o 6'4% pasa ao galego. Por outra banda, observándose na ECVF unha tendencia á estabilidade nos usos lingüísticos moito máis forte d@s galego-falantes que d@s castelán-falantes, é moi probable que a tendencia reflectida na táboa anterior sexa o xeito máis significativo para explicar a tendencia actual á redución d@s falantes de galego por outros factores de socialización fora do seo da familia.

É importante salientar que a tendencia favorable cara ao galego da ECVF contrasta co dato que transcende de cada novo estudo que sae a luz: cada vez son menos os individuos que teñen o galego como lingua inicial. A descrición do fenómeno no que están inmersos os usos lingüísticos do galego segundo a ECVF resumiríase no seguinte: Cada vez son menos os galego-falantes pero é máis elevado o número de individuos que tendo o castelán como lingua inicial e como primeira lingua se pasan ao galego.

5.1.2. Frecuencia de realización de actividades

Poñendo en relación a mobilidade no espazo, o ámbito e a frecuencia de realización de actividades de tempo libre e lecer, *o espazo das posicións sociais e o espazo dos estilos de vida* (Bourdieu, P. 1988: 124-125), elaborei táboas nas que recollemos as frecuencias de realización de actividades. Analizando exclusivamente a lingua habitual, podemos establecer outras lecturas, como a que poderíamos realizar poñendo en relación as actividades de tempo libre e a lingua falada.

A continuación recollemos a relación entre lingua habitual e frecuencia de realización de viaxes:

Táboa de continxencia Viaxar * lingua falada recodificada

			lingua falada recodificada		Total
			só galego e + galego	só castelán e + castelán	
Viaxar	todos os días	Reconto	1	4	5
		% de lingua falada recodificada	,9%	,8%	,8%
	3 ou 4 veces por semana	Reconto	0	5	5
		% de lingua falada recodificada	,0%	1,0%	,8%
	1 ou 2 veces por semana	Reconto	2	10	12
		% de lingua falada recodificada	1,8%	2,1%	2,0%
	1 ou 2 veces ao mes	Reconto	8	43	51
		% de lingua falada recodificada	7,2%	8,8%	8,5%
	máis de 5 veces ao ano	Reconto	20	136	156
% de lingua falada recodificada		18,0%	27,9%	26,1%	
menos de 5 veces ao ano	Reconto	62	243	305	
	% de lingua falada recodificada	55,9%	49,9%	51,0%	
nunca	Reconto	18	46	64	
	% de lingua falada recodificada	16,2%	9,4%	10,7%	
Total		Reconto	111	487	598
		% de lingua falada recodificada	100,0%	100,0%	100,0%

Na táboa podemos observar como hai unha clara relación entre lingua falada e “frecuencia de realización de viaxes”, relación que nos está a dicir que efectúan máis viaxes @s que falan en castelán: realizan viaxes en frecuencias superiores a “máis de 5 veces ao ano”, 40% d@s que falan en castelán fronte a 25% d@s que falan en galego.

Na mesma liña, @s castelanfalantes tamén presentan maior frecuencia de realización de excursións: 30% fronte a 22% d@s galegofalantes, con frecuencias superiores a “1 ou 2 veces ao mes”. Xa que logo, estudamos tamén a frecuencia de asistencia a concertos, e os resultados tamén son reveladores de diferenzas: Nunca asistiron a concertos o 35% d@s castelanfalantes fronte ao 24% d@s galegofalantes. Seguindo coas mesma cuestión de análise, @s castelanfalantes xogan ao ordenador máis que @s galegofalantes: 65% fronte ao 50% en frecuencias superiores a “3 ou 4 veces por semana”.

Táboa de continxencia Xogar consola/internet * lingua falada recodificada

			lingua falada recodificada		Total
			só galego e + galego	só castelán e + castelán	
Xogar consola/internet	todos os días	Reconto	38	200	238
		% de lingua falada recodificada	33,9%	41,2%	39,9%
	3 ou 4 veces por semana	Reconto	21	120	141
		% de lingua falada recodificada	18,8%	24,7%	23,6%
	1 ou 2 veces por semana	Reconto	27	112	139
		% de lingua falada recodificada	24,1%	23,1%	23,3%
	1 ou 2 veces ao mes	Reconto	10	27	37
		% de lingua falada recodificada	8,9%	5,6%	6,2%
máis de 5 veces ao ano	Reconto	3	6	9	
	% de lingua falada recodificada	2,7%	1,2%	1,5%	
menos de 5 veces ao ano	Reconto	3	7	10	
	% de lingua falada recodificada	2,7%	1,4%	1,7%	
nunca	Reconto	10	13	23	
	% de lingua falada recodificada	8,9%	2,7%	3,9%	
Total			112	485	597
			100,0%	100,0%	100,0%

A posesión dun ordenador, máis habitual n@s castelánfalantes como reflicte a seguinte táboa, ten certa influencia nesta cuestión:

Táboa de continxencia. Ordenador propio * lingua falada recodificada

			lingua falada recodificada		Total
			só galego e + galego	só castelán e + castelán	
Ordenador si	Reconto	89	427	516	
	% de lingua falada recodificada	79,5%	86,6%	85,3%	
	non	Reconto	21	51	72
	% de lingua falada recodificada	18,8%	10,3%	11,9%	
	Reconto	2	15	17	
	% de lingua falada recodificada	1,8%	3,0%	2,8%	
Total			112	493	605
			100,0%	100,0%	100,0%

Relacionando esta análise (viaxes e excursións) coa mobilidade consuntiva²⁸ teorizada por Bericat, E. (1994: 206-209) vencellando consumo e mobilidade, podemos entender que os desprazamentos dos castelanfalantes son máis habituais. Sinala Bericat que para o consumo de bens inmóbeles necesariamente ten que trasladarse o propio consumidor, independentemente da súa clase social; o gozo turístico é un deles. Apunta Bericat que a mobilidade consuntiva e propia dos *postos altos da xerarquía social* xa que existe un maior grao de consumo e maior cantidade de movemento. Logo, os estratos sociais con maiores recursos teñen tamén maiores facilidades para afrontar os custos dunha viaxe ou dunha excursión. Con maior frecuencia atopamos castelanfalantes neste grupo de casos que gozan deste tipo de lecer. Esta información estanos a dicir que a relación entre mobilidade no espazo (mais non habitacional) e usos lingüísticos é unha realidade.

5. Conclusións

O contacto con distintos hábitats facilitaría o cambio de lingua e levaría á creación de actitudes diglósicas entre o estudiantado. As familias que marchan vivir fóra do hábitat vilego-urbano de Pontedeume, son en certo sentido a clave (xunto cos modos de vida do estudiantado) que explica por que a poboación monolingüe é tan pouca, 18%, 62% na ECVF (IGE, 2003), en comparación coa poboación bilingüizada, que é o 82%.

Esta realidade sinalada, usos monolingües e bilingües ocasionada pola mobilidade dos individuos, acolle unha exodiglosia segundo se atopan estes individuos no concello de residencia ou no seu lugar de procedencia. Ao mesmo tempo, este

²⁸ Conxunto de desprazamentos vinculados ás necesidades funcionais de consumo de bens e servizos nunha sociedade. É dicir, vencellados á satisfacción dun desexo. Mentres que na mobilidade produtiva é máis evidente o traballo do movemento, na mobilidade consuntiva atópase xeralmente máis encuberto. (Ex. Se queremos visitar un amigo, se decidimos comprar un vestido novo, ou se decidimos pasar uns días de vacacións nun país ou nunha cidade afastada).

cambio lingüístico pode chegar a favorecer que estes individuos abandonen unha lingua por outra.

Segundo Bericat (1994), o incremento da capacidade técnica para se desprazar fixo que se manteña a residencia familiar. Como exemplo deste tipo de mobilidade na sociedade do sedentarismo nómade, a mobilidade denominada *commuting rural*: Ante a carencia de traballo no hábitat rural, os residentes viaxan ás cidades en busca de traballo. Nos núcleos rurais existe unha importante proporción de residentes que traballan fóra dos mesmos, máis da terceira parte da poboación ocupada residente nas entidades rurais debe trasladarse diariamente a outro municipio para traballar. Probablemente, esta mobilidade sexa da que podemos dar conta en parte das nais e pais do estudantado enquisados. O proceso podería ser o seguinte: nun primeiro momento instálanse na vila nunha vivenda alugada de baixo custo, cando adquiren a suficiente estabilidade laboral e/ou económica mercan unha casa no rural e marchan vivir fóra da vila. No entanto desprázanse ao hábitat urbano a traballar pese a residir no rural.

Por outra banda, a poboación enquisada é algo homoxénea nos seus usos lingüísticos; debemos lembrar que @s castelanfalantes son o oitenta por cento do estudantado. Probablemente, unha das razóns é a influencia do entorno escolar xa que é apreciable o gran predominio do castelán nos centros de ensino. Non hai que esquecer que a maioría dos estudos que se teñen feito até o de agora sobre a lingua galega no ensino coinciden en sinalar ás institucións escolares e académicas como forzas maioritariamente castellanizadoras²⁹. Á marxe de que contribúan a aumentar a competencia no coñecemento morfosintáctico, gramático ou semántico da lingua galega no estudantado, este introdúcese sempre ou case sempre como segunda lingua. Unha cousa é que se adquira unha lingua como lingua inicial e outra que se adquira como segunda lingua, pois dificilmente será esta a lingua de instalación por moita competencia á que se poida chegar. A competencia lingüística e a competencia comu-

²⁹ Asociación Socio-Pedagóxica Galega. VVAA. (2002: 127-141 e 143-155).

nicativa son cousas ben distintas. Na adquisición lingüística³⁰ non só adquirimos un coñecemento lingüístico, tamén as destrezas sociais para usarmos esa lingua.

Analizando a *frecuencia de realización de actividades* segundo a lingua habitual, observamos que efectúan máis viaxes @s que falan en castelán. Na mesma liña, @s castelanfalantes tamén presentan maior frecuencia de realizar excursións. É doado relacionarmos estes resultados coa teoría da distinción de Bourdieu na súa representación do espazo dos estilos de vida, é dicir as diferenzas entre distintos estratos sociais e os seus espazos de vida.

Probablemente, a distribución xeográfica en si mesma non é o factor causante do mantemento e a substitución lingüística no estudantado en Pontedeume, senón a ausencia ou presenza dunha continua presión social para usar a lingua de prestixio. É polo tanto de gran relevancia a influencia do espazo, do hábitat e concretamente da creación de espazos de uso, como algo importantísimo para frear a substitución. Todos estes factores poderíamos resumilos nun que pode aclararnos cara a onde tería que orientarse a recuperación dunha lingua en proceso de substitución lingüística: este factor denomínase estatus.

7. Anexos

7.1. Exposición das variables estudadas³¹

Por definición, unha variable é algo que está suxeito a variación. Xorden dos indicadores que queremos para coñecer unha realidade social e os seus cambios. Sen realizarmos análises multivariáveis, neste punto recollo agrupadamente a fonte, a realización e os resultados dalgunhas das 35 variables sociolin-

³⁰. Véxase A. M. Lorenzo (2000: 365).

³¹ Debido a que aínda non temos un programa estatístico en galego, moitas das táboas e dos gráficos poden aparecer con grallas ou castelanismos. Isto é por causa da dificultade de correccións lingüísticas que presenta o propio programa.

güísticas utilizadas no cuestionario. Aquelas variables que non foron recollidas neste traballo mais que están relacionadas cos obxectivos recóllense nestes anexos. Aqueloutras que se tiveron en conta na elaboración do cuestionario mais están vencelladas co traballo de *Perfis sociolingüísticos* recolleranse no próximo número de *Cadernos de lingua*.

Son consciente de que a base de datos do *Estudantado de Pontedeume 2006* podería explotarse moito máis; neste traballo só desenvolvín as variables precisas para resolver as hipóteses desta investigación, no entanto fican na base de datos para as utilizar en vindeiras investigacións.

1ª. Variable: *Curso*. Fonte: Elaboración propia.

Podemos apreciar que as diferenzas máis notables nos usos lingüísticos danse entre os ciclos ESO e BAC, máis que entre cada idade.

En que lingua falas?	1º ESO	2º ESO	3º ESO	4º ESO	Total ESO	1º BAC	2º BAC	Total BAC
Só galego	3'9%	3'5%	1'8%	5'5%	3'6%	0%	1'5%	0'7%
Máis galego	10'9%	14'0%	21'1%	17'4%	15'8%	19'2%	9'2%	14'2%
Máis castelán	69'5%	64'0%	62'3%	58'7%	63'6%	67'9%	78'5%	73'2%
Só castelán	15'6%	18'4%	14'0%	17'4%	16'3%	11'5%	10'8%	11'1%

O anterior apunta na dirección das teses que poñen en cuestión a idade como factor de forza explicativa fortemente relevante.

2ª. Variable: *Lugar de residencia*. Fonte: Segundo as fontes, a pregunta varía de formulación. No noso cuestionario o obxectivo da formulación propia como “lugar de residencia” é a categorización posterior en hábitats.

Lugar de residencia

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	Centroña	27	4,4
	Cabanas	69	11,3
	Miño	14	2,3
	Monfero	7	1,2
	Fene	1	,2
	Capela	16	2,6
	Outra parte da Galiza	56	9,2
	Vilarmaior	11	1,8
	Boebre	13	2,1
	Andrade	26	4,3
	Vilar-Campolongo	39	6,4
	Nogueirosa	45	7,4
	Ombre	20	3,3
	Breamo	6	1,0
	Pontedeume centro	251	41,3
	Unha cidade galega	7	1,2
	Total	608	100,0

3ª Variable: *Lingua inicial*. Fonte: MSG (RAG, 1992).

En que lingua falabas cando eras neno

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	Só galego	37	6,1
	Só castelán	204	33,6
	Máis en galego	66	10,9
	Máis en castelán.	296	48,7
	Outra lingua	3	,5
	Total	608	100,0

4ª e 5ª Variables: *Aprendizaxe do galego e aprendizaxe do castelán*.
 Fonte: MSG (RAG, 1992), ECVF (IGE, 2003) e elaboración propia.

Neste cuestionario pedíuselles aos enquisados que valorasen cada opción; deste xeito puidemos coñecer o medio no que máis aprenderon calquera das dúas linguas, ademais de coñecer as valoracións do enquisado dos outros medios, enriquecendo a información sobre o medio de aprendizaxe da lingua e mellorando a achega de información, xa que é evidente que os individuos non adquiren unha lingua só exclusivamente por un medio.

Estas eran as opcións a valorar de 5 a 1:

Non sei falar galego.	Na familia
	Na escola
	Cos amigos
	Cos veciños
	Outros

Tamén se lle preguntou ao enquisado sobre o medio no que aprenderon a falar o castelán, no MSG e na ECVF só se preguntaba polo galego. Isto pode darnos unha información moi reveladora nas comparanzas entre os medios de adquisición de cada lingua.

Podemos dicir que se aprecia unha maior importancia da familia na adquisición do castelán en comparanza coa do galego, isto é propio da diminución da transmisión do galego no seo familiar. É a escola, tradicionalmente institución castelanizadora por excelencia, a que adquire agora un peso relevante no coñecemento do galego mais non incide nos usos; a poboación que adquire o galego principalmente na escola fala “só castelán” ou “máis en castelán que en galego”, así como son máis frecuentes os casos de individuos que falan galego se adquiren esta lingua principalmente na familia.

Na seguinte táboa reflectimos os resultados do MSG do ano 1992 sobre o total do concello de Pontedeume e para todas as idades nos ámbitos de adquisición do galego.

Ámbitos de adquisición. Pontedeume.
Fonte: MSG (RAG, 1992)

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	familia	76	93,8
	escola	2	2,5
	veciños	1	1,2
	traballo	1	1,2
	outros	1	1,2
	Total	81	100,0

Na táboa anterior (como dixemos, dunha mostra de toda a poboación de Pontedeume recollido no ano 1992) podemos

apreciar a importancia do medio familiar na adquisición do galego. Pese a non poder realizar unha comparación, xa que o universo estudado é outro, podemos observar que só dez anos despois, os estudantes de Pontedeume declaran aprender maioritariamente o castelán principalmente na casa.

Ámbito de aprendizaxe das linguas. Estudantado Pontedeume 2006.

(Valoración entre 5 e 1 cada opción) Castelán	Media
valora na familia	4,37
valora na escola	3,89
valora cos amigos	3,24
valora cos veciños	1,99
valora outros	1,54

Galego	Media
valora na familia	4,00
valora na escola	4,13
valora cos amigos	2,40
valora cos veciños	2,24
valora outros	1,49

Outro dato significativo é como a aprendizaxe do galego coa veciñanza é superior ao do castelán, e a aprendizaxe do castelán cos amigos é superior ao do galego. Estes datos, comparados, estannos a dicir que o galego e a súa aprendizaxe están a reducirse nos espazos máis próximos e íntimos dos rapaces (na familia e cos amigos), e que a importancia da aprendizaxe na escola aumentou. A falla de transmisión xeracional familiar do galego aumenta a importancia da escola como ámbito de aprendizaxe, mais iso non quere dicir que garanta a transmisión; dificilmente haberá transmisión se o galego perde presenza na familia.

6ª e 7ª variables: *Lingua do pai cola rapaz/a enquisad@*, e *lingua da nai cola rapaz/a enquisad@*. Fonte: MSG (RAG, 1992).

Explicación da realización da variable: Coñecer as diferenzas de uso entre xéneros para vindeiras investigacións.

	En que lingua fala o teu pai contigo		En que lingua fala a túa nai contigo	
Só galego	19%	116	12%	73
Máis en galego	14%	90	13%	79
Máis en castelán	33%	202	37%	223
Só castelán	31%	192	37%	228

8ª Variable: *Xénero*. Fonte: Elaboración propia.

Explicación da realización da variable: A raíz da observación de múltiples cuestionarios ao longo dos meus estudos, puiden observar a contradición entre a pregunta “sexo” e a propia cuestión que se quería coñecer. É absurdo preguntar polo sexo si o que queremos saber e o “xénero” do enquisado. O xénero é o sexo construído socialmente, non o que somos bioloxicamente, senón a nosa identidade cultural.

Taboa de continxencia Xénero d@ enquisad@ * lingua falada recodificada

		lingua falada recodificada		Total	
		só galego e + galego	só castelán e + castelán		
Xénero d@ enquisad@	Home	Reconto % de Xénero d@ enquisad@	73 24,4%	226 75,6%	299 100,0%
	Muller	Reconto % de Xénero d@ enquisad@	39 12,7%	267 87,3%	306 100,0%
Total		Reconto % de Xénero d@ enquisad@	112 18,5%	493 81,5%	605 100,0%

Como podemos ver na táboa anterior, as diferenzas entre xénero son notables: O número de homes galegofalantes dobra ao de mulleres galegofalantes (24'4% de homes galegofalantes fronte a 12'7% de mulleres).

9ª variable: *Lingua habitual*. Fonte: Variable utilizada no MSG (RAG, 1992) e na ECVF (IGE, 2003); a diferenza principal baséase na adaptación da variable a un vocabulario máis achegado ao estudantado. No MSG e na ECVF utilizouse a pregunta seguinte: “En que lingua fala habitualmente?”. No MSG os informantes tiñan que escoller entre catro repostas posibles, utilizando logo a mesma clasificación a ECVF:

- Só galego. 1
- Máis galego que castelán. 2
- Máis castelán que galego. 3
- Só castelán. 4

Este deseño facilitoume establecer comparanzas cos resultados do MSG e da ECVF.

Lingua habitual

	MSG (1992) Total Galicia	ECVF(2003) Total Galicia	MSG(1992) Pontedeume	ECVF(2003) “Mocidade” 12 a 19 anos.	Ling-Estudant. (2006) “Mocidade” Pontedeume 12 a 19 anos.
Só galego	38'7%	42'6%	34'6%	32%	3'0%
Máis galego	29'9%	18'3%	24'7%	23%	15'5%
Máis castelán	20'8%	18'7%	38'3%	27%	66'0%
Só castelán	10'6%	19'7%	2'5%	16%	15'1%

10ª variable: *Ámbitos de uso da lingua*. Fonte: MSG (RAG, 1992) e elaboración propia.

En conxunto, atopamos unha preocupante tendencia a cambiar ao castelán nas situacións nas que cobra unha elevada importancia o capital simbólico, como xa se apunta no estudo *O galego segundo a Mocidade* (RAG, 2003), no que se explica que este cambio, do galego ao castelán, se realiza en contextos lúdicos que serven de lugar de encontro para a mocidade, semellante aos resultados obtidos do *Estudiantado de Pontedeume 2006*:

Facendo deporte

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	88	14,5
	castelán	519	85,4

Cando te dirixes á administración

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	285	46,9
	castelán	316	52,0

Co médico

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	87	14,3
	castelán	518	85,2

Cando mercas nunha tenda

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	81	13,3
	castelán	523	86,0

Coas profesoras e profesores

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos		2	,3
	galego	156	25,7
	castelán	450	74,0

Coas compañeiras e compañeiros de centro

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	101	16,6
	castelán	506	82,7

Na casa

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	184	30,3
	castelán	420	69,1

De festa cos amigos

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	83	13,7
	castelán	525	86,3

Nalgunha actividade cultural

		Frecuencia	Porcertanxe
Válidos	galego	168	27,6
	castelán	439	72,2

11ª Variable: *Frecuencia de realización de actividades*. Fonte: Instituto de la Juventud Español e elaboración propia.

A variable *Frecuencia de realización de actividades* está inspirada no “Informe sobre la juventud. 2004” do Instituto de la Juventud, e na investigación *El fenómeno del botellón. Estudio comparado en Madrid, Galicia y Jaén. 2002-2003* realizado por investigadores en CC.SS. das universidades de Madrid, A Coruña e Xaén. Aínda que conservei a maioría dos ítems, realicei modificacións no que se refire principalmente á división das frecuencias, xa que o estudo analizado centrábase máis na realización de actividades na fin de semana que na categorización de actividades na xeira semanal.

Destinada a coñecer as actividades de tempo libre segundo os tipos de falantes. Variable recollida nas hipóteses. Estudouse as frecuencias de lectura, de viaxes, de excursións, de asistir a concertos e de xogar a xogos de ordenador/console/internet. Os resultados están recollidos no seo deste artigo.

12ª Variable: *Valoración do uso da lingua*. Fonte: MSG (RAG, 1992).

Creencia do grao de uso da lingua galega

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	insuficiente	342	56,3
	excesivo	31	5,1
	adecuado	228	37,5

13º Variable: *Valoración do fomento do galego*. Fonte: Elaboración propia.

O obxectivo polo que queremos coñecer esta variable é saber as actitudes explícitas respecto a unha posible política de dinamización lingüística, esta pregunta lexitima en certa medida dita intervención se a resposta é positiva cara ao galego.

Creencia do grao de uso da lingua galega

		Frecuencia	Porcentaxe
Válidos	si	342	56,3
	non	31	5,1
	NS/NC	228	37,5

8. Bibliografía e fontes consultadas

8.1. Fontes

Censos de poboación e vivenda de 1991 e de 2001. *Coñecemento e usos do idioma galego*, Santiago de Compostela, IGE.

Enquisa de Condicións de Vida das Familias 2003. *Coñecemento e uso do galego*. Santiago de Compostela, IGE.

“Conocimiento y uso de las lenguas en España”, 1994 e “Conocimiento y uso de las lenguas: investigación sobre el conocimiento y uso de las lenguas cooficiales en las comunidades autónomas bilingües”, 1999. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.

Mapa Sociolingüístico de Galicia 1992. Seminario de Sociolingüística. Real Academia Galega.

8.2. Bibliografía

Abalain Hervé (1999): *Histoire de la langue Bretonne*, Les Universels Gisserot.

- Álvarez Sousa, A. (2005): "O galego na Universidade da Coruña" en *Lingua e usos*. A Coruña, Universidade da Coruña, Servizo de Normalización Lingüística, 2005, 15-50.
- Almeida, M. (1990): "Panorama actual de la sociolingüística", *Actas del Congreso de la Sociedad Española de Lingüística. XX Aniversario*, Madrid, Gredos. 133-136.
- Ammon, U.; Dittmar, N.; Mattheier, K. J. (1988): *Sociolinguistic. An International Handbook of The Sciences of Language and Society*, Berlín, Walter de Gruyter, 1987, 2 volume.
- An Du, C. (2000): *Le breton à l'école. Histoire d'un interdit*, Lannuon, Hor Yezh.
- Anderson, R, Hair, J, Tahan, R & Black, W. (1999): *Análisis multivariante*, Madrid, Prentice Hall.
- Asociación Socio-Pedagóxica Galega. (2002): *Proxecto Galbreus. A situación do galego, do bretón e do euskera entre o alumnado de ensino secundario*, Vigo, ASPG e Universidade de Vigo.
- Association Buhez. (2001): *Parlons du breton! Petra nevez g'ar brezhoneg?*, Brest, éditions Ouest-France.
- Bastardas i Boada, Albert (1994): *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*, Barcelona, Octaedro.
- Bastardas i Boada, Albert (1996): *Ecologia de les llengües. Medi, contacte i dinàmica sociolingüística*, Barcelona, Proa.
- Beitone, Dollo, Gervasoni, Le Mason, Rodrigues, (2002): *Sciences Sociales*, Paris, Dalloz.
- Bericat, E. (1994): *Sociologia de la movilidad espacial. El sedentarismo nómada*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Broudic Fañch. (1998): *La recherche sur la pratique du bretón: objet, méthodes et perspectives. La Bretagne linguistique*, Brest, Brud Nevez, volume II.
- Broudic Fañch. (1999): *Qui parle breton aujourd'hui?, Qui le parlera demain?*, Brest, Brud Nevez.
- Calvet, J. L. (1974): *Lingüística et colonialisme*, París, Payot, *Lingüística e colonialismo*, Santiago de Compostela, Laiovento, 1993.
- Castells, M. (1989): *La ciudad informacional*, Madrid, Alianza Editorial.

- Chomsky, N. (1975): *Reflections of Language*, New York, Random House. *Reflexiones sobre el lenguaje*, Barcelona, Seix Barral, 1979.
- Cidadanía. Rede de aplicacións sociais. (2001): *Situación da lingua galega no concello de Santiago de Compostela*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia e concello de Santiago de Compostela.
- Cidadanía. Rede de aplicacións sociais. Coordinadores: Monteagudo, H. e Bouzada, X. (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000)*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega.
- Cohen, M. (1956): *Pour une sociologie du langage*, Albin Michel.
- Comellas, P. (2006): *Contra l'imperialisme lingüístico. A favor de la linguodiversitat*, Barcelona, La Campana.
- Costas, X. H. (2002): *Guía das linguas de Europa*, Santiago de Compostela, Positivas.
- Crystal, D. (2000): *Language Death*, Cambridge, Cambridge University Press. *La muerte de las lenguas*, Madrid, Cambridge University Press.
- Evenou E. (2000): *La langue Bretonne en quête de légitimité dans l'éducation et la vie publique*", Spézet, Keltia Graphic.
- Federation européenne des maisons de pays. (2000): *Les Européennes qui veulent parler et vivre leurs langues*, Mouans-Sartoux, EFMP, 2000.
- Ferguson, C. (1959): "Diglossia", *Word* 15, 325-340.
- Fernández Pérez, M. (1993): "Sociolingüística y lingüística", *Lingüística española actual* 15/2, 1993, 149-248.
- Fernández, M. (2004): "O uso do galego nos espazos urbanos", *A lingua galega: Historia e actualidade*, Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega e Consello da Cultura Galega, Volume I, 245-255.
- Fishman, J. A. (1968): *Readings in the sociology of Language* , La Haya, Mouton, 99-138.
- Fishman, J. A. (1972): *The sociology of language: and interdisciplinary social approach to language in society*, Rowley, Newbury House, *Sociología del lenguaje*, Madrid, Cátedra, 1995.

- Forneiro, J. L. (2004): *Allá em riba un rey tinha una filla*, Ourense, Difusora de letras, artes e ideas.
- Foucault, M. (1976): *Histoire de la Sexualité*, Paris, Gallimard, Cap. 2: "La volonté de savoir".
- Freixeiro Mato, X. R. (1997): *Lingua galega: Normalidade e conflito*, Santiago de Compostela, Laiovento, 47-53.
- García Docampo, M. (2003): *A construción social do territorio galego*, A Coruña, TresCtres.
- Guy, G. R.; Baugh, J.; Schiffrin, D. ; Feagin, C. (1995): *Towards a social sciences of. Language. Papers in honor of Wilian Labov 1: Variation and change in language and society*, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins.
- Hagège, C. (2000): *Halte à la morte des langues*, Paris, O. Jacob, *No a la muerte de las lenguas*, Barcelona, Paidós, 2002.
- Haugen, E.; J. D. McClure; D. S. Thomson, eds. (1990): *Minority languages today: a selection from the papers read at the First International Conference on Minority Languages, held at Glasgow University from 8 to 13 September 1980*, Edinburgh Univ. Press.
- Koerner, K. (1986): "Aux sources de la sociolinguistique" *Linguisticae Investigationes* 10/2, 381-401.
- Kymlicka, W. (1996): *Ciudadanía multicultural: Una teoría liberal de los derechos de las minorías*, Barcelona, Paidós, 151-303.
- Le peuple breton. (2002): "Enseignement du breton. Des progrès mais trop limites", Saint-Brieuc, *Le peuple breton* 465, Octobre 2002.
- Máiz Bar, B. (2003): *L'enseignement non universitaire en breton et en galicien*, Brest, Université de Bretagne Occidentale.
- Mauro Fernandez, (1995) "Los orígenes del término diglosia. Historia de una historia mal contada" en *Historiografía lingüística*, XXII, 1/21995. 163-195.
- Mollà, T. (2002): *Manual de sociolingüística*, Alzira, Bromera.
- Monteagudo, H. (2005): "A lingua galega nos espazos urbanos. Situación e perspectivas", *Lingua e usos*, A Coruña, Universidade da Coruña, Servizo de Normalización Lingüística. 65-82.

- Monteagudo, García Conde, Ruíz López de Castro, Subiela. (2002): *A normalización lingüística a debate*, Vigo, Xerais.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*, Vigo, Galaxia.
- Montero, X. A. (1996): "Don Florencio no congreso", *La voz de Galicia*, 19-IX-, Páxina 6.
- Moralejo Álvarez, J.J. (1982): *A lingua galega e os seus problemas*, Vigo, Galaxia.
- Morvannou Fanch. (1999): *Le Breton, la jeunesse d'une vieille langue. Quelques repères dans une histoire longue et mouvementée*, Lannion, Presses Populaires de Bretagne.1999.
- Moure, T. (2001): *La lingüística en el conjunto del conocimiento. Una mirada crítica*, Lugo, TrisTram.
- Moure, T. (2003): "A batalla das linguas no mundo actual. Multilingüismo e antiglobalización" , *Grial* 160, 19-29.
- Ninyoles, R. (1972): *Idioma y poder social*, Madrid, Tecnos.
- Pentecoteau, H. (2002): *Devenir Bretonnant. Découvertes, apprentissages et réappropriations d'une langue*, Rennes, Presses Universitaires Rennes.
- Perazzi, J.CH. (1998): *Diwan. Vingt ans d'enthousiasme, de doute et d'espoir*, Brest, Ouest-France.
- Portas, M. (1991): *Lingua e sociedade en Galicia*, A Coruña, Bahía.
- Precedo Ledo, A. (1999): *Informe demográfico de Galicia*, Santiago, Fundación Caixa Galicia.
- Quivy, R. et Van Campenhoudt, L. (1995): *Manuel de recherche en sciences sociales*, Paris, Dunon.
- Ramallo F. e Rei Doval. (1997): *Vender en galego. Comunicación, empresa e lingua en Galicia*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega.
- Robins, R. H. e E. M. Uhlenbeck, eds. (1991): *Endangered languages*, Oxford, Berg.
- Rodríguez, F. (1991): *Conflicto lingüístico e ideoloxía en Galicia*, Santiago de Compostela, Laiovento.
- Rotaetxe Amusategi, K. (1988): *Sociolingüística*, Madrid, Síntesis.
- Sánchez Carrión, J.M. (1985): "La nueva sociolingüística y la ecología de las lenguas", en *Hizkuntza eta Literatura. Aingeru Irigarayri Omenaldia*, Donostia, Eusko-Ikaskuntza.

- Seminario de Sociolingüística. (1993): *Estudio sociolingüístico da comarca ferrolá*, A Coruña, RAG.
- Seminario de Sociolingüística. (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*, Santiago de Compostela, RAG.
- Seminario de Sociolingüística. (1995): *Usos lingüísticos en Galicia*, Santiago de Compostela, RAG.
- Seminario de Sociolingüística. (1996): *Actitudes lingüística en Galicia*, Santiago de Compostela, RAG.
- Seminario de Sociolingüística. (2003): *O galego segundo a mocidade*, Santiago de Compostela, RAG.
- SKED. (2003): *Langue & Culture bretonnes dans le pays de Brest, livret d'information*, Brest, Librairie Dialogue.
- Skutnabb-Kangas, T. (2000): *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?*, London, Lawrence Erlbaum.
- VVAA. (2002): *Bilingüismo e educación, da familia á escola*, II Simposio Internacional sobre o Bilingüismo. Vigo, Universidade de Vigo, 23-26 de Outubro do 2002.
- VVAA. (2003): *Estudo sociolingüístico do concello de Vigo 2002*, Vigo, Concello de Vigo e Universidade de Vigo.
- VVAA. (2005): *Análise sociolingüística da Universidade da Coruña*, A Coruña, Universidade da Coruña, Servizo de Normalización Lingüística.
- VVAA. (2005): *Plan xeral de normalización da lingua galega*. Santiago de Compostela, Xunta de Galicia.

TOPÓNIMOS COMPOSTOS DE CAMPOBECERROS

AQUILINO S. ALONSO NÚÑEZ
Universidade de Vigo

1. *Introdución*

Neste traballo sobre toponimia pretendo estudar o comportamento dos compostos da microtoponimia do lugar de Campobeceros. Campobeceros pertence ó concello de Castrelo do Val (Ourense). Seguindo a división dialectal de Fernández Rei (1991), pódese encadrar a fala deste lugar como pertencente ó bloque central xa que os falantes din *pantalós* e á área oriental de transición debido a que se usa o pronome *el* e non o pronome *il*.

Os obxectivos básicos deste traballo consisten en:

- a) analiza-los compostos deste lugar formalmente e semanticamente; e a partir de aí tirar conclusións sobre:
- b) a caracterización da composición en galego;
- c) as particularidades fonéticas e morfolóxicas da fala deste lugar;
- d) o cambio lingüístico e o cambio semántico; e
- e) as características dialectais da fala deste lugar.

Asumo a teoría da composición de Scalise (1994: 121-149), quen considera que hai *compostos largos (larghi)*, chamados por outros autores *compostos sintagmáticos ou impropios*, e *compostos estritos (stretti)*, chamados por outros autores *compostos propios*.

Os compostos largos (ou sintagmáticos ou impropios) caracterízanse fronte ós compostos estritos (ou propios) por:

- a) Non admiten amálgamas fonolóxicas. O composto largo *máquina de mallar* non ten unha amálgama fonolóxica coma a que ten, por exemplo, *Valongo* (*Val longo* > *Valongo*).
- b) Teñen significado composicional. *Becerro mamote* 'becerro que mama' ten significado composicional porque o seu significado resulta de suma-lo significado de *becerro* e o significado de *mamote* ($A + B = A + B$); pola contra, *primavera* posúe un significado único (C) que se aprende como bloque e non como resultado de sumar *prima* (A) + *vera* (B). O nome propio *Valongo* non ten significado composicional senón que é unha etiqueta inanalizable morfoloxicamente en sincronía, que identifica un terreo determinado de Campobeceros. Dentro deste terreo, hai subdiferenciacións: Os *Prados de Valongo* e *O Lumbeiro de Valongo*.
- c) Presentan unha orde de constituíntes non marcada. O composto largo créase con dúas (ou máis) palabras colocadas na orde non marcada, é dicir, co núcleo á esquerda e co modificador a continuación. Esta é a orde de *becerro mamote* e *máquina de mallar*. En cambio, o composto estrito pode presentar unha orde MODIFICADOR + NÚCLEO (*primavera*), a cal é unha orde marcada dende o punto de vista da lingua actual.

Os compostos estritos terminan por ser unha lexicalización (ou cristalización) que só se analiza morfoloxicamente dende un punto de vista diacrónico. *Valongo* é para os falantes normais unha palabra opaca e, por tanto, inanalizable. A composición é un concepto histórico que ten graos. O *composto largo* leva a marca de plural no núcleo da frase nominal (*As Veigas* / *Veih[las de Arriba]*). O *composto estrito* leva a marca de plural ó final da palabra tal como fan as palabras simples (*aira-s*). Así, o topónimo do concello do Ríos *As Xaravellas* leva a marca de plural ó final da palabra. Mentres foi composto largo, debeuse dicir *As Xaras Vellas* con marca de plural no núcleo substantivo (*Xaras 'searas'*), o cal esixe que o adxectivo modificador, neste caso *Ve-*

llas, concorde con el. Por veces, alternan, na fala dun lugar, os compostos largos cos compostos estritos. Isto é o que acontece, na fala deste lugar, con *Campos de Beceros* e *Campobeceros*. *Campobeceros* é un composto menos estrito cá *Xaravellas* porque convive co composto largo alternante *Campos de Beceros* e porque a marca de plural -s indica o plural da segunda palabra do composto (*becerro* + s) e non o plural do conxunto do composto. O plural *beceros* fíxose antes có composto e vale para o composto en singular (*en Galicia hai un Campobeceros*) e en plural (*Ogallá houbese dous Campobeceros!*).

2. Análise dos topónimos compostos de Campobeceros

O composto largo é o que se usa produtivamente como se ve nos topónimos recentes de Campobeceros: *A Caseta das Bombonas*, *A Fonte do Canor*¹, *O Prado de Manolo*, *A Curva de Manolo*, *O Reló do Cuco* e *O Curral de Jardón*.

A Fonte do Canor, *O Prado de Manolo* e *A Curva de Manolo* son topónimos recentes porque os nomes propios *Canor* e *Manolo* se refiren a persoas que aínda viven hoxe. Ademais os topónimos son transparentes debido a que os substantivos *fonte* e *curva* non están en desuso na lingua actual deste lugar. Por outra parte, *fonte*, *prado* e *curva* identifican só as entidades concretas que designan tales substantivos. O mesmo acontece co topónimo *A Caseta das Bombonas*, a cal é unha construción que se fixo para depositar bombonas. Hoxe, o topónimo xa empeza a usarse, metonimicamente, para identifica-lo terreo do lado da caseta.

O topónimo *O Reló do Cuco* está nunha situación parecida ós anteriores pero xa entraña máis dificultades de interpretación para quen non coñeza a intrahistoria de Campobeceros. Un señor, que morreu en 2006, chamado Julio e de mote Cuco, fixo unha leira no comunal e cerrouna cunha parede. Ós demais membros da comunidade de Campobeceros esa leira parecía-

¹ Este topónimo pertence ó lugar de Fontefría (Castrelo do Val) pero Canor é un home que naceu en Campobeceros.

lles un reló e de aí xurdiu *O Reló do Cuco*, topónimo metafórico, que, para quen coñeza a comunidade como é o meu caso, trasluce un certo matiz despectivo tanto para o Cuco, quen perdera un brazo accidentalmente, como cara á obra realizada por el nun lugar malo e sen auga. Quen descoñeza toda esta historia non comprenderá a motivación que deu orixe ó topónimo e, en consecuencia, atoparase cun topónimo formado por elementos que coñece (*o, reló, do e cuco*) pero opaco en canto á motivación que deu lugar á denominación.

O topónimo *O Curral de Jardón* é de motivación transparente para os membros da comunidade que saben que houbo un señor chamado *Jardón*. Da historia tamén forma parte que, nese curral, se celebraban moitos bailes, especialmente en Carnaval.

Todos estes topónimos son frases (ou sintagmas) nominais que teñen como núcleo un substantivo e como modificador unha frase preposicional. Eran secuencias do discurso que pasaron a usarse como etiquetas para denominar unhas entidades. Estas secuencias que aparecen nunha forma fixa que non permite intercalacións (**A fonte grande do Canor, *O reló bo do Cuco*) co tempo poden erosionarse foneticamente e volverse opacas semanticamente.

Outros topónimos máis vellos deste lugar feitos con substantivos e cunha frase preposicional modificadora son: *A Veiga / Vei[h]a dos Irmaus, A Veiga / Vei[h]a do Carballo, As Veigas / Vei[h]as de Arriba* (pronunciado *darriba*), *As Veigas / Vei[h]as de Abaixo* (pronunciado *dabaixo*). Estes topónimos son transparentes e analizables en sincronía tanto formalmente como semanticamente. A palabra *veiga* significa 'terreo ó lado do río'. Aínda que resulta entendible cal é a motivación orixinaria que deu lugar ó topónimo *A Veiga dos Irmaus*, non se sabe quen foron os irmaus que nomea ese topónimo. Tampouco se sabe cal é o carballo que motivou *A Veiga do Carballo*.

Considero que *de arriba* e *de abaixo* son frases preposicionais que presentan amalgamados por fonética sintáctica o *-e* final da preposición (*de*) e o *a-* inicial do adverbio (*arriba, abaixo*). *De arriba* e *de abaixo* non son adverbios xa que, nese caso, habería que postular que un adverbio modifica directamente a un subs-

tantivo e iso é algo que non está contemplado pola teoría gramatical admitida. Pola contra, *arriba* e *abaixo* son auténticos adverbios como se pode ver nas secuencias *está arriba* (cf. **está darriba*), *está abaixo* (cf. **está dabaixo*).

Algúns adverbios son usados para designar entidades a partir dun punto de referencia. Por exemplo, a partir da referencia *rego*, pódense identificar entidades que están porriba do rego e entidades que están porbaixo do rego. A partir de aquí, *Porriba do Rego* e *Porbaixo do Rego*, que son orixinariamente frases adverbiais, pasan a designar entidades (terras) e a designación de entidades é unha propiedade dos substantivos. Considero que *porriba* e *porbaixo* son adverbios porque é posible dicir *estou porbaixo* ‘estou debaixo’ e *estou porriba* ‘estou encima’ e porque non se pode intercalar nada entre *por* e os elementos *riba* e *baixo* (**estou por mui riba*; **estou por mui baixo*). Como consecuencia de considerar *porriba* e *porbaixo* adverbios, decidín escribir ambas a dúas palabras coma os outros adverbios, é dicir, sen brancos polo medio.

En lugar de *Porbaixo do Rego* tamén se usa o topónimo máis tradicional *Su do Rego*. Este topónimo é perfectamente entendible para as persoas da miña idade. Como xa dixen antes, *porbaixo* é un adverbio porque pode nuclear unha frase adverbial (cf. *estou porbaixo do rego* e *estou porbaixo*). *Su* foi un adverbio e iso é o que explica que alterne con *porbaixo* pero, hoxe, non pode nuclear unha frase adverbial (**estou su*). Debido a isto último poderíase escribir *Sudorrego* todo xunto pero, é preferible escribir *Su do Rego* porque o topónimo ten significado composicional, característica dos compostos largos, e, sobre todo, porque *su* vai modificado por unha frase preposicional, característica que non teñen os compostos estritos.

O topónimo de Campobecerras *Sùpenédo*, tamén entendible, é unha redución de *Su do Penedo*, forma que é menos usual ca *Sùpenédo*. De tódolos xeitos, hoxe, tamén se di *Debaixo do Penedo*, que é un composto largo. A perda do adverbio *su* en Campobecerras móstranos como unha forma libre, capaz de constituír enunciado, pasa a ser unha forma ligada, é dicir, un morfema ou afixo, o cal só existe formando parte dunha palabra. O

enunciado caracterízase por ser comunicativo, ter independencia sintáctica e autosuficiencia semántica.

Un caso parecido ó de *su* é *tras*. O topónimo *Trasiglesia* designa unhas terras que estiveron detrás dunha igrexa. Hoxe, xa non existe tal igrexa pero a xente xeración tras xeración non perdeu a conciencia de que existiu e iso fixo que non se perdesse o topónimo. Cando eu era pequeno, atopei ósos humanos nese lugar. Os ósos apareceron ó longo do tempo pola escavación que houbo que facer para construír a estrada que une Campobecerros co Invernadeiro, o cal, hoxe, é un parque natural propiedade da Xunta de Galicia.

O topónimo *Trasiglesia* poderíase parafrasear como 'detrás da igrexa'. De feito, isto é algo que fan algúns falantes, os cales, por veces, din *Detrás de Iglesia* pronunciando *diglesia* con eliminación da vogal final da contracción *da*. *Detrás de iglesia* é unha frase adverbial porque está nucleada polo adverbio *detrás* (cf. *estou detrás*). A pesar de que *tras* non é un adverbio tan adverbio como o é, hoxe, *detrás*, é posible considerar que *tras* é adverbio en topónimos como *Tras das Casas* e en frases residuais como *anda tras de min*. En cambio, non creo que tódolos falantes deste lugar, admitan *anda tras*. Os que admiten esta última secuencia conservan mellor *tras* como adverbio cós que non a admiten. *Tras* tamén aparece como preposición residual en frases como *tras a pereira*, *tras a igrexa*. A poder de pronunciar unha secuencia como *tras a igrexa* produciuse a redución *Trasiglesia*, a cal é unha palabra e non unha frase. *Trasiglesia* pode ser silabeado *tra-si-gle-sia* rompendo o linde das palabras ou *tras-i-gle-sia*. O falante ó pronunciar *tras*, que é un elemento entendible, é dicir, transparente formal e semanticamente, atópase con que a continuación vén unha palabra que comeza por vogal e, entón, une a consoante final (-s) coa vogal seguinte (i-). O resultado semella ser un -s final que se expande tamén á sílaba de i-. Nalgunhas ocasións, fenómenos deste tipo deron lugar ó nacemento de substantivos como *sandalias*, ó interpretar que o -s final do artigo formaba sílaba coa vogal inicial do substantivo *andalias*. En Campobecerros, é maioritario o substantivo *sandalias* pero tamén se oe *andalias*.

Os teóricos non se poñen de acordo para diferenciar entre palabra composta e palabra prefixada. Os que pensan que *tras* é unha preposición consideran que *Trasiglesia* é unha palabra composta exocéntrica, é dicir, sen núcleo expreso. Os que pensan que o desgaste levou a *tras* dende a categoría léxica de adverbio á categoría afixal de prefixo pasando, neste caso, pola categoría preposición consideran que *Trasiglesia* é unha palabra prefixada. Eu inclínome por considerar que *Trasiglesia* é unha palabra prefixada. Aínda que non pretendo resolver, neste traballo, toda esta cuestión, gustárame apuntar que, no latín, os preverbios ou prefixos verbais coma o IN de INCURRUNT naceron a partir de adverbios (IN ‘dentro’) que, despois, deixaron de ser formas libres porque deixaron de ser capaces de constituír enunciado. A evolución de forma libre a forma ligada constátase nas linguas románicas. Nelas, só hai restos deste elemento como preposición (*en Verín*), como prefixo reforzador (*enzarapallar* ten o mesmo significado ca *zarapallar*) e como prefixo formante dun circunfixo (*em-barc-a-r*). De tódolos xeitos, se se considera que *Trasiglesia* é un caso de prefixación, habería que admitir que o núcleo semántico non é ningún dos seus compoñentes.

Aconteceu que a evolución lingüística levou a *su* e a *tras* a ser prefixos e os falantes crearon os novos adverbios substitutos *porriba* e *detrás* botando man da aglutinación de preposición e adverbio (*por + riba* e *de + tras*), aglutinación que converteu a preposición nun prefixo inanalizable sincronicamente. *Riba* foi, no pasado, adverbio como demostra o topónimo do concello de Laza *Camba de Riba*. O topónimo *Castrelos de Cima*, lugar do concello de Riós, proba que *cima* tamén foi adverbio. Hoxe, dise, en Campobecerros, *Alto do Lugar* en vez de **Cima do Lugar*. *Cima* aparece en usos deste tipo no topónimo do concello de Laza *Cima de Vila*. Na fala actual de Campobecerros, tamén se di *Fondo do Lugar*. De tódolos xeitos, o castelanismo *pueblo* estase introducindo con moita forza en vez da voz tradicional *lugar*.

Os topónimos co adverbio *acólá* presentan máis dificultades para ser entendidos polos nenos deste lugar. Eu tardei en entender este adverbio no topónimo *A Casa da Colá* e aínda me parece hoxe que hai falantes novos que non entenden qué quere

dicir *Acolá de Caneiro*. Eu, de pequeno, intentaba basear o significado de *Acolá de Caneiro* no significado da palabra suposta por min *Colá*. Ademais, xa non había canas por alí e iso dificultábame o significado do topónimo ata o punto de pensar que era un home chamado *Caneiro* que tiña unha *colá*. A dificultade da interpretación de *caneiro* radica en que, a pesar de ter palabras vivas como *caneleiro*, eu tamén dicía *caña de pescar* e a implantación do castelanismo *caña* impedía a vinculación de *caneiro* coa base *cana*, que eu descoñecía.

No topónimo *A Casa de Acolá* (pronunciado *dacolá*) pervive o adverbio *acoló*, que ten, hoxe, pouco uso na fala deste lugar. Así a todo, *acoló* é un adverbio que forma parte da gramática dos falantes deste lugar aínda que non é seguro que perviva no futuro. De tódolos xeitos, estes topónimos e a escola poden evitar a súa desaparición total. O adverbio *acoló* pronúnciase soldado coa preposición *de* (*dacolá*), a cal perde a súa vogal.

No topónimo *O Muíño de Baixo* pervive o adverbio *baixo* que, hoxe, non forma parte da gramática dos falantes deste lugar. A pronuncia fai unha parada máis grande entre *de* e *baixo* cá que hai entre eses elementos na forma *debaixo*. Os falantes para o significado que antes significaba 'baixo' empregan, na lingua actual, *debaixo*, palabra que se creou por xustaposición de *de* e *baixo* en secuencias parecidas ás do topónimo *O Muíño de Baixo*. *Debaixo* é, hoxe, adverbio porque se pode dicir, por exemplo, *estou debaixo*; sen embargo, *baixo*, hoxe, non é adverbio porque non se pode dicir **está baixo* significando 'está debaixo (de algo)'. *Está baixo* pode entenderse, se se predica, por exemplo, dun neno. Neste caso, *baixo* é un adxectivo que herda o xénero masculino do substantivo *nenos*. Que *baixo* é adxectivo nese caso próbaos o feito de que, ó por *nena* no suxeito, entón hai que dicir *a nena está baixa*.

Hoxe, *baixo* tampouco é unha preposición para os falantes de Campobeceros, dado que non se di **estou baixo a mazaira*, senón *estou debaixo da mazaira*, *estou embaixo da mazaira* e *estou porbaixo da mazaira*. Nestas secuencias, *debaixo*, *embaixo* e *porbaixo* son adverbios (*estou debaixo*, *estou embaixo*, *estou porbaixo*) que se poden expandir nunha frase adverbial (*estou debaixo dunha ma-*

zaira / estou embaixo dunha mazaira / estou porbaixo dunha mazaira). No caso de que houberse alguén que dixese *estou baixo a mazaira*, entón esa persoa conservaría *baixo* como preposición.

No topónimo *As Veigas / Vei[h]as de Abaixo* (pronunciado *dabaixo*), *de abaixo* é unha frase preposicional formada pola preposición *de* e o adverbio *abaixo*. O adverbio *baixo* foi substituído, na lingua actual, por *abaixo*. Tamén, no topónimo *As Veigas / Vei[h]as de Arriba* (pronunciado *darriba*), funciona como modificador a frase preposicional *de arriba*, a cal está formada pola preposición *de* e o adverbio *arriba*.

Val de Coellos é un topónimo transparente a pesar de que hoxe non abunden nesa zona os coellos como deberon abundar cando se creou o topónimo.

O Lombo do Marco é un topónimo formado por palabras coñecidas polos falantes actuais deste lugar. Na fala actual deste lugar, *lombo* significa 'costas'. Como *lombo* está vivo con este significado, enténdese a metáfora corporal *O Lombo do Marco*, topónimo que designa unha zona que marxea co monte do lugar de Portocamba. En consecuencia, é un topónimo do cal se coñece a súa motivación orixinaria. Ademais de *lombo* tamén se usa co mesmo significado *lumbeiro* noutros topónimos metafóricos deste lugar tales como *O Lumbeiro da Chaira* e *O Lumbeiro*. *Lumbeiro* é, hoxe, un substantivo que significa 'monte, cemba'. *Lumbeiro* era un adxectivo que significaba 'relativo ó lombo'. Nesta zona, hai unha tendencia fonética que pecha a vogal átona pretónica *o* pechado en *u* debido ó ditongo da sílaba tónica (*lómbo* → *lumbéiro*). Na fala deste lugar, hai exemplos como *ombreiro* en que o adxectivo recategorizado como substantivo que remata en *-eir-o* se fai sinónimo total do substantivo do cal deriva, neste caso *ombro*. *O Lombo da Lata* é un topónimo metafórico. *Lata* é unha palabra viva actualmente aquí e significa 'paus, por exemplo, os que pegan do tellado da casa ou os que se lle poñen a un palleiro'. En Trás-os-Montes *lata* (Dias e Tender s. v.) especializouse no significado 'leira'.

A metáfora tamén está na motivación orixinaria dos topónimos *A Cabeza do Fuso* e *A Malla da Vella*. *A Cabeza do Fuso* é un topónimo do cal os falantes xa descoñecen a motivación que deu

lugar ó topónimo; así a todo, tódolos falantes coñecen as palabras *cabeza* e *fuso*. Tampouco é transparente o topónimo metafórico *O Cabezo* e, como consecuencia disto, os falantes non son capaces de diferenciar entre os significados de *cabezo* e *cabeza*. *O Pé da Cabeza* é un topónimo metafórico que humaniza un monte, metaforizado co substantivo *cabeza*. O significado de *O Pé da Cabeza* é 'a parte de abaixo dunha cabeza, é dicir, dun monte'.

En canto ó topónimo *A Malla da Vella*, é un caso de etimoloxía popular para intentar motiva-lo topónimo *A Mallada Vella* debido a que se perdeu o significado da palabra *mallada*. En Veiga de Nostre, lugar da parroquia de Campobeceros existe o topónimo *A Mallada*, o cal é tamén de significado descoñecido para os habitantes do lugar.

A metonimia está na orixe da denominación *A Pala dos Zorros*. Tanto *pala* coma *zorros* son palabras vivas para os falantes deste lugar. Tamén existe o topónimo *As Raposeiras*. Na fala actual, *zorra* gañoulle a partida á palabra *raposa*.

Para os falantes deste lugar, o *prado* é 'unha finca destinada para pastar (as vacas) que ten auga', a *r[ε]lga* é un 'prado ruín porque só ten auga cando chove' e o *lameiro* pode identificar un prado que ten toda a auga que se queira ou ben unha terra para cultivar que ten auga. O nome usual como xenérico é *prado* (*vou car vacas pron prado*) e, aínda que se sabe o que é un *lameiro*, non se di **vou car vacas pron lameiro*. *Lameiro* aparece no topónimo de Campobeceros *O Lombo do Lameiro*. En Veiga de Nostre, *lameiro* ten o significado de 'prado bo'. Noutras partes de Ourense, o nome máis común para indicar 'prado' é *lameiro*. En Cerdedeló, lugar do concello ourensán de Laza, úsase *lameiro* en vez de *prado*.

Sábese a motivación orixinaria de *O Prado do Concello* e *O Prado do Cura*. *O Prado do Concello* era un prado, hoxe alagado, que unha muller cedeu para que se alugase e con ese diñeiro que se axudase a pagar a festa do ano. Por *concello* enténdese 'a reunión dos cabezas de familia de cada casa do lugar de Campobeceros que toma decisións sobre cuestións da colectividade por maioría'. *O Prado do Cura* era unha propiedade do cura da parroquia de Santiago de Campobeceros.

No topónimo *A R[ε]ga de Cacholas*, non se sabe a motivación orixinaria pero pódese barruntar xa que o topónimo identifica unha zona a partir dun lumbeiro, o cal é moi posible que sexa denominado metaforicamente como *cacholas*. *Cachola* é, na lingua común de aquí, *cabeza*. No topónimo *A R[ε]ga de Carabollo* non se sabe cal é a motivación que deu orixe ó topónimo. De tódolos xeitos, é moi posible que a motivación radique en chamarlle metaforicamente ó monte que hai alí *Carabollo*. Un *carabollo* é 'un cacho dun torgo'. Ademais de *r[ε]ga*, neste lugar, tamén existe *r[ε]go* 'canal por onde circula a auga, suco que abre o arado'. A metafonía de -U final fixo que o *e* tónico aberto se fixese pechado. Como consecuencia dese efecto metafónico, a palabra feminina *r[ε]ga* oponse a *r[ε]go* non só pola vogal final senón tamén pola vogal tónica. Considero que á vogal tónica a pechou un -U final nunha fase moi antiga da lingua na cal o -U final aínda non se pechara en -o. A razón desta consideración radica en que o -o final átono actual non pecha a vogal tónica *e* aberta nin a vogal tónica *o* aberta. Ademais os imperativos de Campobecerros do tipo *cume* só se poden explicar por efecto da vogal pechada final -i e non por efecto de -e final.

O topónimo *A Lama* identifica un casarío e as súas terras, e outras terras doutras persoas que non eran do casarío que había na ribeira xa cerca de Veigas de Camba, lugar de Vilariño de Conso que hoxe está alagado. Na actualidade, *A Lama* tamén está alagada polo salto das Portas. Na fala deste lugar, está viva a palabra *lama* 'bulleiro, lagorza'. O topónimo *A Lama* debeu significar en Campobecerros 'terra con auga, quer só terra para prados, quer terra para prados e para cultivos'.

No topónimo deste lugar *A Lameira da Cabeza*, *lameira* non se refire a un prado xa que o que hai alí son leiras e castiñeiros. Nesta zona, tampouco hai un río. De tódolos xeitos, é evidente que o topónimo se debeu xerar a partir de algo así como *A Terra Lameira da Cabeza* e, despois, o adxectivo recategorizouse como substantivo e pasou a dicirse só *A Lameira da Cabeza*. En Campobecerros, non é unha palabra viva *lameira*. En Trás-os-Montes, *lameira* (Dias e Tender s. v.) ten os significados especializados 'lameiro de menores dimensións e que dá herba para que o gado

a consuma en verde' e 'casta de uva'. Ó lado da *Lameira da Cabeza*, hai un lugar que se chama *Os Cast[ε]llos*. A arqueoloxía poderíanos desvelar se, neste altiño, houbo ou non un castro.

No topónimo *O Regueiro das Pías*, os falantes actuais non ven a motivación que levou á creación da denominación. Descoñezo se *pías* se debe a unha metáfora ou a que se fixo unha construción. Ademais, hoxe, *maseira* é a palabra usual para o 'recipiente onde se lle bota de comer ós porcos' e *pía* é unha palabra carente de significado para todos ou para case tódolos falantes deste lugar.

O Torro do Nabal é un topónimo opaco. Os falantes actuais deste lugar descoñecen qué quere dicir *torro*. Ademais *nabal* é, hoxe, unha palabra lexicalizada que non se motiva con *nabo* semanticamente xa que *nabal* é 'unha terra boa de cultivo porque ten auga'.

O Chau do Xeixo é un topónimo do cal se sabe, hoxe, a motivación orixinaria. Neste lugar, abundan os *xeixos* 'pedras brancas moi duras que fan chispas cando baten unhas contra outras'. O *xeixo* desta zona non é calquera pedra senón aquela que os científicos chaman *cuarzo*. *Chau* é palabra usual neste lugar e é unha variante que se di en toda Galicia excepto no bloque occidental.

A Costa do Mallo consta de palabras transparentes para os falantes actuais pero non se sabe nada da motivación orixinaria. Quero dicir que non se sabe nada do mallo que deu orixe ó topónimo. O topónimo creouse a partir dunha metáfora baseada no corpo humano (*costa*).

O Alto do Xogral contén dous substantivos: o substantivo núcleo *alto*, usual na fala deste concello, e o substantivo do termo da frase preposicional *xogral*, que, hoxe, é opaco para os falantes deste lugar. En consecuencia, tampouco se sabe nada dos motivos que levaron a facerlle esta especificación a *alto*.

A Vereá de Val de Crego / Cre[h]o é un topónimo nucleado polo substantivo *verea* do cal os falantes actuais non entenden o significado orixinario xa que non saben que se trataba dun 'tipo de camiño'. Os falantes deste lugar a partir de topónimos como *O Alto da Vereá* e *O Lombo da Vereá* tenden a identificar *verea* cun

sitio alto. A min pasábame algo parecido co topónimo *O Alto do Foxo* xa que me parecía que *Foxo* tiña que ver con algo alto. O substantivo *foxo* é, hoxe, unha palabra sen significado para os falantes deste lugar ou, en todo caso, só lle sabe o significado algún vello. Os casos de *verea* e *foxo* ilústrannos bastante sobre cómo se producen os cambios semánticos das palabras.

O topónimo *Càmpobecérros* xa non é un composto largo ou sintagmático senón que é un composto propio ou estrito porque funciona sintacticamente coma unha palabra simple e iso é así porque perdeu a preposición *de* e porque non leva plural o núcleo *campo*. Os falantes deste lugar tamén din *Campos de Becerros* e, cando abrevian, din que son de *Campos*. Así pois, para o nome deste lugar hai tres alternativas: o composto largo *Campos de Becerros*, a palabra substantiva *Campos* e o composto estrito ou propio *Campobecerrros*, o cal xorde como abreviación do composto largo e aínda vivo *Campos de Becerros*.

Son topónimos opacos por completo *Mèldeánes* e *A Fõnsemaría*. Ambos a dous son compostos estritos con dous acentos: o principal, e o secundario na primeira sílaba. O significado, ó ser descoñecido, non pode ser composicional. *M[e]ldeanes* parece unha redución do nome propio *Imeldo Eanes*. De *Imeldo Eanes* eliminouse a vogal átona inicial *i-* e o *-o* final de *Imeldo*. A palabra resultante (*Mèldeánes*) ten unha amálgama fonolóxica (*Mèldeánes*) que non respecta os lindes entre as palabras (*I)meldo* e *Eanes*. Neste lugar, meu avó tiña colmeas pero o topónimo relaciónase mellor con *Im[e]lido* ca con *m[ε]ll* porque *Imeldo* ten *e* pechado. Semella unha boa hipótese que *Imeldo Eanes* sexa a orixe de *Meldeanes*. Se isto fose así, sería interesante investigar por qué o apelido *Eanes* remata en *-s* e tamén sería interesante investigar a relación que garda *Eanes* co apelido *Yáñez*, que tiñan persoas deste lugar que eu coñecín. En *Campobecerrros*, hai outros topónimos como *García* e *A Fonsemaría*, que parece que se formaron tamén a partir do nome do posesor da propiedade. As tres propiedades están bastante separadas. Os topónimos *O Lombo dos Casares* e *O Chau dos Casares* tamén apuntan a un poboamento disperso da zona en *casares* 'casas e propiedades da casa'. *Casar* e *casares* son palabras mortas no galego actual deste lugar. En

cambio, enténdese o significado do topónimo *Os Casarelos*. Por *casarello* ou *casarella* enténdese, hoxe, na fala deste lugar, ‘un montón de pedras, por exemplo, paredes medio derruídas’. A motivación do topónimo *Os Casarelos* parece que está en expresar diminución con respecto a *casares*. Cara ó poboamento disperso, tamén apunta o topónimo *Os Pazos*, o cal hoxe identifica unhas terras que están no casco actual do lugar de Campobeceros.

O composto estrito *A Fonsemaría* alterna con *A Fonse de María*. A motivación que deu orixe a esta denominación debeu se-lo nome de persoa *Afonso de María*. Descoñezo se *de María* era apelido ou un especificador que relacionaba *Afonso* cunha muller chamada *María*, a cal podía ser muller, mai, irmán, etc., de *Afonso*. En secuencias como *vai na Fonse de María*, *vai na Fonsemaría*, a preposición *en* contrae co artigo *a*, o cal xorde da reanálise do *a-* inicial de *Afonse* como artigo debido á opacidade do topónimo.

A opacidade do topónimo *A Fonsemaría* non permitiu que os falantes restauraran o *-o* final de *Afonso*. Isto proba que *-o* final se relaxaba na fala deste lugar. O substantivo común *t[o]que* tamén semella un caso de relaxación do *-o* final se o comparamos con topónimos do concello do Riós formados con *t[o]co*. O substantivo de Campobeceros *lerme* (cf. co portugués normativo *lesma*) tamén é un caso de relaxación da vogal final *-a*. No lugar desta parroquia chamado Veiga de Nostre, tamén hai topónimos como *As Esteves* e *Subrepedres*² con *a-* final relaxado.

A Serra Seca é un exemplo de topónimo transparente formado por un sintagma (ou unha frase) cun núcleo substantivo e por un modificador adxectivo. O topónimo ás veces abréviase como *A Serra*. Esta denominación é usual na comarca como se pode ver nos nomes de aldea do concello da Gudiña *Parada da Serra* e *Carracedo da Serra*. En denominacións deste tipo, *serra* refírese a unha zona bastante ampla que se oporía a *val*.

Sierra é un apelido castelanizado abundante no lugar da parroquia de Campobeceros chamado Sanguñedo. De tódolos

² Outros falantes din *Sobrepedras*.

xeitos, cando en Campobeceros se fala da *serra* identifícase cunha entidade máis concreta: a serra que está a oeste de Campobeceros por onde vén o Camiño de Santiago dende A Gudiña.

A Aira Vella é outro topónimo analizable formal e semanticamente en sincronía que presenta a estrutura núcleo substantivo e modificador adxectivo. A motivación orixinaria deste topónimo puido deberse a que esta foi a primeira *aira* e despois foi habendo outras (*As Airas da Cotarela*, *As Airas do Leirato*, *A Aira da Iglesia*, *A Aira de á Ponte* – pronunciado [*da*] *Ponte* –, etc.). *Aira* é unha variante desta zona que tamén se di no concello do Riós e nos concellos do bloque oriental Vilariño de Conso e A Gudiña.

Tamén é analizable en sincronía *A C[ɔ]rga / C[ɔ]r[h]a Vella*, tamén chamada *Meldeanes*. Por *corga*, hoxe, enténdese 'sitio onde se xuntan os lumbeiros'. *Corga* aparece noutros topónimos como *As corgas da Lama* e *As Corgas da Auga*. Este último topónimo demostra que se perdeu a motivación de *corga* con *correr* (*auga*) e, por iso, se bota man da especificación *da auga*. *O C[ɔ]rgo / C[ɔ]r[h]o do Salgueiro* tamén é un topónimo analizable en sincronía. *Corgo* e *corga* son substantivos que teñen o mesmo significado para os falantes deste lugar.

Pola contra, *pozo* e *poza* non teñen o mesmo significado nin nos topónimos de Campobeceros nin no léxico común de Campobeceros. O topónimo metafórico *O Pozo Negro* é transparente e identifica unha parte do río que é negra porque non se lle ve o fondo. *A Poza das Salgueiras* é un topónimo transparente que identifica unha baira formada por unha presa que retén a auga. As palabras *pozo* e *poza*, nestes dous topónimos (*O Pozo Negro* e *A Poza das Salgueiras*) e no léxico común de Campobeceros, fan categorizacións distintas.

Os falantes deste lugar non saben explica-lo significado de *A Pena Boa* e *A P[o]rta Baixa*. Hoxe, o substantivo *pena* non se usa aquí. No seu canto, empréganse *fraga*, *fragueiro*, *penedo* e *pedra*.

A orixe de *A Porta Baixa* radica, para min, na secuencia PORTU(M) AD BAIXA(M) ou na secuencia romance *porto á baixa*.

Hai persoas que recordan que nesa zona había un porto de carro. Outra posibilidade peor sería postular a existencia dun substantivo *p[ɔ]rta* con vogal tónica pechada fronte ó substantivo *p[ɔ]rta* 'entrada da casa' con vogal tónica aberta. A pechazón do *o* tónico de *porto* tivo que deberse ó efecto metafónico do -U final. En apoio da primeira hipótese etimolóxica suposta por min, podo aduci-lo topónimo dunha aldea próxima a Campobeceros chamada, hoxe, oficialmente *Portocamba*. Este lugar tamén é denominado por algúns vellos como *Port[a]camba*. Esta última secuencia é redución do sintagma *Porto a Camba*, que aparece na documentación medieval como *San Miguel de Porto a Camba* (Cid: 1914-1918: 306). *Porto* indica 'un sitio para pasar'. Neste caso o que se pasa é o río. *O Porto do Carro* e *A Portela do Carro* son outros topónimos de Campobeceros que alternan para identificar por metonimia uns prados. No pasado, ambos a dous topónimos deberon facer referencia ó mesmo paso do río.

A Poula Queimada e *A Poula Redonda* son, hoxe, topónimos transparentes. Unha *poula* é 'unha finca que se usa como pasteiro cando non está seca'. Moitas *poulas* son leiras que, ó deixar de cultivarse botan herba. No verán, as *poulas* están secas normalmente porque non teñen auga para regalar.

O Cotarrón Grande e *O Cotarrón Pequeno* son topónimos transparentes para os falantes de Campobeceros. *Cotarrón* significa 'lumbeiro'. Nos topónimos de Campobeceros, tamén aparece a palabra *cotarela* (*A Cotarela*) e, no léxico común, a palabra *cuturiño*, por exemplo, *o cuturiño dunha mazaira*. *O Cotarrón Grande* e *O Cotarrón Pequeno* reciben o nome de *Os Cotarrós*. Este plural é o propio do bloque central. Hai algunhas persoas que conservan o plural rematado en *-ns* neste topónimo (*Os Cotarróns*) e noutras palabras do léxico común (*cans* ou *millóns*).

Os compostos estritos *Válóngo* e *Vàlcóvo* son palabras compostas con dous acentos, un principal e outro secundario, que se orixinaron a partir dos sintagmas (ou frases) *Val Longo* e *Val Covo*. En *Valongo*, produciuse unha amálgama fonolóxica (-ll- > -l-; *Val Longo* > *Valongo*) e esta é unha característica dos compostos estritos que se comportan coma as palabras simples (CABALLUM > *cabalo*). A falta de artigo axuda ó desgaste fonético

do topónimo. Neste lugar, tamén existe o composto largo sen artigo *Val de Coellos*, o cal está formado por un núcleo substantivo e por unha frase preposicional como modificador. Tanto *val* coma *coellos* son palabras vivas na fala actual de Campobeceros.

O adxectivo *longo* non está vivo para os falantes actuais de aquí. Na fala tradicional deste lugar, dise *un pantalón largo* e non se di **un pantalón longo*. Por suposto, tamén se pode dicir *un pantalón grande*. De *largo*, creouse o substantivo *largueza*, o cal aparece en secuencias como *ten muita largueza esta ribeira*. Pola contra, na fala tradicional de aquí, non se di **a longueza da ribeira*. *Largo* tamén conserva o significado etimolóxico en expresións como *é largo* para indicar que alguén 'é xeneroso'.

Para os falantes actuais de Campobeceros, *Valcovo* é unha palabra opaca. A cristalización da frase nominal *O Val Covo* nun composto estrito, é dicir, nunha palabra composta debeuse á perda do artigo *e*, especialmente, á perda do adxectivo *covo* na fala actual de aquí. Hoxe, para face-la mesma denominación que fai *Valcovo* crearíase *Val Fondo*. O adxectivo *fondo* recategorizouse como substantivo para distinguir entre *O Alto do Lugar* e *O Fondo do Lugar*, *O Alto da Verea* e *O Fondo da Verea*, *O Alto do Candal* e *O Fondo do Candal*, etc. *Candal* é unha palabra opaca na fala actual de Campobeceros.

Se o étimo de *covo* é *CŌVUS*, entón o *o* tónico pechado de *covo* debeuse á metafonía do -U final. O dicionario portugués trae *covo* (*vid.*, por exemplo, Costa e Sampaio e Melo s. v.); así a todo, non me parece unha palabra portuguesa usual actualmente. En Trás-os-Montes *c[o]vo* está recategorizado como substantivo cos significados especializados de 'cesto onde a galiña choca os ovos' e 'prato fondo' (*vid.* Dias e Tender s. v. *covo*). O verbo *cavar*, que debeu significar 'facer *cavos*, é dicir, buratos', hoxe, está inmotivado porque se perdeu a palabra *cava*. En Campobeceros, algúns vellos poden coñece-la palabra *cova*, pero *cueva* é a palabra que usan en exclusiva os falantes da miñade e os máis novos ca min.

O topónimo *O Mal Paso* presenta o adxectivo antes do núcleo substantivo. A orde adxectivo + substantivo, marcada en galego, debe ser unha herdanza do latín ou, se se quere, da lin-

gua do pasado. En latín, a orde adxectivo + substantivo era unha orde non marcada. Como xa vimos nos exemplos anteriores do tipo *A Aira Vella*, os compostos largos con modificador adxectivo fanse normalmente, na fala deste lugar, co núcleo á esquerda e co adxectivo despois.

En Campobeceros, a orde adxectivo + substantivo tamén aparece en secuencias como *é un mal home*. Nesta secuencia, o adxectivo masculino é *mal* (cf. *é unha mala muller*) mentres que, cando o adxectivo vai posposto, o adxectivo masculino é *malo* e o adxectivo feminino é *mala*. Na expresión de Campobeceros *á má cara* 'á forza' consérvase como residuo o adxectivo feminino *má*, o cal tamén aparece en topónimos opacos coma o lugar de Laza chamado *Matamá*. En Campobeceros, os falantes vellos, ou, polo menos, algúns deles coñecen a palabra *mato* (*esta é unha boa ferramenta para cortar mato*).

En conclusión, o topónimo deste lugar *O Mal Paso* con modificador adxectivo anteposto ó núcleo substantivo non invalida as xeneralizacións de Scalise sobre a orde dos elementos do composto, debido a que *mal* é unha variante adxectiva anteposta do adxectivo *malo*. Os adxectivos valorativos do tipo de *malo* colócanse, normalmente, despois do núcleo substantivo (*é un médico bo*), pero admiten, na lingua coloquial deste lugar, a posición anteposta para realzar expresivamente o adxectivo (*é un bo médico*). Na posición anteposta, o adxectivo pode perder corpo fonético como lles ocorreu a *mal* e a *gran* ou, incluso, pode adquirir un valor diferente cando vai anteposto (cf. *é un home pobre* 'é un home sen recursos económicos' e *é un pobre home* 'é un home desafortunado').

3. Conclusións

Despois de analiza-los topónimos compostos de Campobeceros cheguei ás seguintes conclusións:

- a) Na toponimia analizada, non se crean palabras compostas de golpe. Pola contra, os falantes do pasado

fixeron como se fai na actualidade para distinguir lugares cunha etiqueta identificadora e botaron man do recurso autenticamente produtivo para eles que consistía en crear compostos largos ou sintagmáticos. Estes compostos, dende un punto de vista categorial, son frases (ou sintagmas) nominais e valen para etiquetar unha realidade partindo dunha característica que resulta significativa para os falantes. Así, igual ca hoxe se crean os topónimos *A Fonte do Canor* ou *A Caseta das Bombonas*, no pasado, creáronse topónimos como *A Aira Vella*, *A Costa do Mallo*, *A Pala dos Zorros*, *O Porto do Carro*, etc. Algúns destes topónimos como, por exemplo, *Val de Coellos* perderon o artigo.

- b) Co paso do tempo, hai moitos destes topónimos formados con compostos largos ou sintagmáticos que se volven opacos porque se descoñece o significado dalgún dos elementos que o compoñen. Así a todo, aínda non se dá a cristalización nunha única palabra composta equiparable a unha palabra simple. Exemplos deste tipo son: *O Torro do Nabal*, *A Malla da Vella*, *O Regueiro das Pías*, etc.
- c) Os compostos estritos ou propios deste lugar creáronse por cristalización de sintagmas (ou frases) que, a poder de aparecer xuntos, terminaron fixándose nunha palabra única con dous acentos: o primeiro é o secundario³ e o último é o principal. Os compostos do tipo *Valcovo* e *Valongo* adquiriron a estrutura acentual das palabras simples graves de tres sílabas ó levar o acento principal na penúltima sílaba e o acento secundario na primeira sílaba (*Válcovo* = *càséiro*). A aglutinación de dúas (ou máis palabras) nun composto estrito non só aconteceu con sintagmas formados por un núcleo substantivo e

³ Nespor (1993: 174) considera que o primeiro elemento dun composto italiano non leva acento secundario senón primario. Tamén considera esta autora que aparecen *o* aberto e *e* aberto no primeiro elemento dun composto debido a que a distribución de *o* aberto e de *e* aberto está limitada ó acento primario de palabra.

un modificador adxectivo (*Valongo* e *Valcovo*) senón que tamén aconteceu con sintagmas formados por un núcleo substantivo e un modificador prepositivo (*Campos de becerros* > *Campobecerros*) e con sintagmas formados con nome propio e apelido (*Imeldo Eanes* > *Meldeanes*).

- d) Da fala actual de Campobecerros desapareceron os adverbios *baixo* e *su* que aparecen nos topónimos *O Muíño de Baixo* e *Sùdorrégo*. O adverbio *tras*, que aparece no topónimo *Tras das Casas*, consérvase como adverbio residual en frases como *anda tras de min*.
- e) Considero que *Sùpenedo* é unha palabra prefixada e non composta formada polo prefixo residual *su* e o substantivo *penedo* porque *su* deixou de ser, na fala actual, adverbio (cf. **está su* e *está debaixo*). Aínda que é discutible, considero que *Trasiglesia* tamén é unha palabra prefixada.
- f) Os topónimos permítennos albiscar as substitucións dunhas palabras, que aínda figuran en topónimos, por outras, sinónimas, que son as realmente vivas na fala actual. En relación con isto, puidemos constatar que *largo* substituíu a *longo* e *fondo* a *covo*. Tamén a palabra *pena* que aparece no topónimo *A Pena Boa* foi substituída por outras palabras como *fraga*, *fragueiro* ou *penedo*. Estas palabras tamén aparecen en topónimos (*A Fraga*, *O Fragueiro* e *Supenedo*). Para tódolos falantes deste lugar ou para case tódolos falantes, *maseira* substituíu a *pía* para indicar 'recipiente onde se lle bota de comer ós porcos'. Os topónimos tamén rexistran palabras tales como *xogral*, *foxo*, *mallada*, *casares*, *torro* e *lameira* que, na actualidade, carecen de significado para os falantes deste lugar. *Lama* e *casarellas*, probablemente, hoxe, signifiquen unha cousa diferente do que deberon significar no pasado. Hoxe, por *lama* enténdese 'bulleiro, lagorza' e por *casarellas* 'montóns de pedras, por exemplo, de paredes derruídas'.
- g) En canto á caracterización fonética, nos topónimos da fala deste lugar, hai rotacismo e gheada (*Ar Veigas* /

Veil[h]as de Arriba). O rotacismo é practicamente sistemático e incluso se dá ante consoantes xordas como se pode ver en topónimos non compostos como *Ar Fontelas* e *Or Cepos*. Na fala deste lugar, non hai seseo (*A Lameira da Cabeza*), e hai tendencia a pechar a vogal o átona pretónica en *u* por efecto do ditongo da sílaba tónica (*O Lumbeiro da Chaira*) ou, incluso, sen condicionamento fonético (*O Alto do Lugar, O Curral de Jardón*).

- h) Moi destacable é a tendencia fonética que consiste en relaxa-la pronuncia da vogal átona final (*A Fonse de María* en vez de *Afonso de María*). Esta tendencia obsérvase non só nos topónimos senón tamén en palabras do léxico común como *toque* (cf. con *toco*) e *lerme* (cf. co portugués normativo *lesma*). É evidente que, no galego actual e no desta zona, se impuxo a pronuncia conservadora e culta que marcaba a diferenza das vogais finais *-o* e *-a* pero houbo unha tendencia popular que reducía tódalas vogais finais a unha vogal relaxada. Esta tendencia operou nesta zona e noutras de Galicia, por exemplo, en Marín, Rivas (1982: 357-358) recolleu os topónimos *Picotes* (en vez de *Picotos*) e *Penices* (en lugar de *Penizas*). A tendencia relaxadora da vogal final operou no asturiano (*fabes*) e no catalán (*illes*) máis ca no galego. En definitiva, semella unha tendencia común ó romance do norte da península.
- i) En canto a morfoloxía, a alternancia de *portela* e *porto* (*A Portela do Carro / O Porto do Carro*) para designa-lo mesmo lugar demostra que o sufixo *-el-a* está morto na fala actual de Campobecerros. O substantivo *lumbeiro* era un adxectivo rematado en *-eiro* que se recategorizou como substantivo co significado de ‘monte, cemba’. A recategorización deste tipo de adxectivos tamén se deu no léxico común de Campobecerros: *ombreiro* é sinónimo total de *ombro*.
- j) Nos topónimos deste lugar, a metafonía de *-U* final operou nas palabras *covo* e *rego*. *R[e]go* ‘canal por onde circula a auga, suco que abre o arado’ opónse a *r[ε]ga*

‘prado ruín porque non ten auga sempre’. Ambas a dúas palabras manteñen o timbre no plural (r[e]go→r[e]gos, r[ε]lga → r[ε]lgas). De tódolos xeitos, a metafonía non foi un feito sistemático xa que hai palabras como *c[ɔ]rgo* que presentan vogal aberta igual có substantivo feminino *c[ɔ]rga*. Tampouco presenta metafonía o topónimo non composto de Campobeceros *Os Cast[ε]los*, o cal presenta unha vogal tónica diferente da vogal tónica do nome do concello (*Castr[e]llo do Val*).

- k) A variación xenérica úsase para denominar realidades distintas. *Pozo* indica unha realidade distinta de *poza*. Son categorizacións distintas. *O Pozo Negro* é un lugar do río que ten unha profundidade tan grande que non se ve o fondo e, por iso, é negro. A palabra *pozo* significa tamén iso no léxico non toponímico. A xente excava pozos para sacar auga. Pola contra, embaira a auga dunha presa e así crea unha poza de auga. *A Poza das Salgueiras* refírese a un lugar que ten unha presa e unha boa baira para se bañar. As pozas poden ter pozos polo medio. Outras variacións xenéricas tales como *corgo* e *corga* non teñen, na actualidade, significados distintos para os falantes deste lugar e o mesmo ocorre con *casarello* e *casarella*.
- l) Dende un punto de vista dialectal, *chau* (*O Chau do Xeixo*) é unha palabra que sitúa ó galego desta zona como non pertencente ó bloque occidental e o plural *Os Cotarrós* clasifica ó galego desta zona como galego do bloque central. A forma residual *Os Cotarróns*, que usan algúns falantes de Campobeceros, opón ó galego desta zona ás aldeas orientais limítrofes, onde se manteñen plurais en *-is* (*millois*). De tódolos xeitos, a forma residual *Os Cotarróns* de Campobeceros obriga a seguir estudando con máis detalle estas cuestións e quizás obrigue a repensa-la dialectoloxía galega e a lingüística histórica galega. Outros datos que obrigan a repensa-la dialectoloxía galega e a lingüística histórica galega son: as alternancias *O Río dos Ladrós / O Río dos Ladróns* que

Rivas (1982: 326-327) registrou na toponimia de Marín; os topónimos con dobre forma (*Os Castrillós / Os Castrillos*) que Rodríguez Cruz (2000: 307 e 311) recolleu en San Lourenzo, aldea onde o usual consiste en ter *-is* no plural (*Os Carpazais, Os Queirugais*); os plurais rexistrados por Taboada (1979: 124-125) en *-ns* e en *-is* de Calabor (Zamora); e os plurais en *-ns* rexistrados por Taboada (1979: 124-125) no sur da provincia de Ourense e no norleste de Portugal (Rio de Onor, Laviados, Petisqueira e Deilão).

Referencias bibliográficas

- Cid, C. (1914-1918): “Una visita pastoral en la diócesis Auriense en 1487”, en *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense*. Ourense. Tomo V, pp. 187 e ss., 205 e ss., 221 e ss., 226 e ss., 261 e ss., 294 e ss., 320 e ss., 352 e ss., e 373 e ss.
- Costa, J. Almeida e A. Sampaio e Melo (1983): *Dicionário da língua portuguesa*. Lisboa: Porto Editora, 5ª ed.
- Dias, A. e M. Tender (2005): *Dicionário de Trasmontanismos*. Chaves: Associação Rotary Club de Chaves.
- Fernández Rei, F. (1991): *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais.
- Nespor, M. (1993): *Fonología*. Bolonia: Il Mulino.
- Rivas Quintas, E. (1982): *Toponimia de Marín*. Santiago de Compostela, Anexo 18 de *Verba*.
- Rodríguez Cruz, X. (2000): *Así falan na Gudiña*. Ourense: Diputación Provincial de Ourense.
- Scalise, S. (1994): *Morfología*. Bolonia: Il Mulino.
- Taboada, M. (1979): “Afinidades lingüísticas galegoportuguesas na fronteira de Ourense (1): notas fonético-morfolóxicas sobre as nasais”, en *Senara*, Vol. I, 107-125.

POIS: DENDE A CONXUNCIÓN Ó MARCADOR DISCURSIVO

SORAYA DOMÍNGUEZ PORTELA
Universidade de Santiago de Compostela

Pois é unha das palabras máis habituais do noso idioma: segundo o Corpus do Galego Actual (CORGA), no conxunto das 1000 palabras galegas máis usadas *pois* ocupa o lugar 112. Pola contra, o que se coñece sobre o seu funcionamento non reflicte ese hábito de emprego. *Pois* é considerada comunmente como unha conxunción que ten dous posibles valores: causal e consecutivo. Nas seguintes páxinas tentarase demostrar que estas son só dúas opcións dentro do abano funcional máis amplo que presenta esta partícula.

Amosarase que o valor conxuntivo non explica a maioría das situacións en que aparece *pois*; son contextos nos que abandona o eido das conxuncións e entra no das unidades discursivas ou comunicativas, o que neste traballo se denominará marcadores discursivos (MD). Mais isto non quere dicir que non haxa modo de interrelacionar estas dúas grandes funcións - conxunción e MD. Como se verá, a través dun proceso de perda progresiva de significado, que parece que aínda hoxe está en pleno desenvolvemento, *pois* vai camiñando dun valor ó outro sen cortes abruptos.

Tampouco, ó funcionar como MD, o fai dun único modo. Mentres nuns casos o seu labor é o de organizar o discurso, noutros *pois* modalizará a estrutura, e en ambos os dous casos as opcións tamén son plurais.

1. Os marcadores discursivos

Nas dúas últimas décadas presenciouse unha serie de mudanzas de base no modo de ollar o feito lingüístico que fixeron dos MD un dos recursos máis estudados. En primeiro lugar, comézase a atender o aspecto oral das linguas, e faise entendo a oralidade como un sistema con regras de seu e independente da escrita. Isto provocou que a análise da oración se amosase insuficiente. Traballando coa oralidade aparecen moitos recursos que funcionan nun nivel máis xeral, isto é, no discurso. Iníciase entón a análise do discurso oral e/ou escrito. Así trouxéronse para a mesa cuestións ás que ata o de entón non se lles dera moita atención, aínda que xa se percibira a súa existencia e a súa problemática. Os estudos sobre partículas ou partes do discurso non fundamentais para a estrutura básica da oración pero si para a construción do texto pasaron a ser un dos centros de atención. Procurar saber cal era o seu rol no conxunto converteuse nunha das preocupacións máis habituais.

Os MD son palabras (adxectivos, adverbios, conxuncións...) que nunha serie de contextos perden as características que lles serían intrínsecas pola súa natureza gramatical, e funcionan e relaciónanse coa estrutura en que se inclúen dun mesmo modo independentemente da categoría gramatical na que son normalmente incluídas. A denominación de MD¹ non é a única opción; tamén son coñecidos como marcadores pragmáticos, organizadores do discurso... Hai tantas formas de designalos coma propostas de paradigmas que os limiten ou de características que os definan. Case no único punto en que hai concordo entre os distintos autores é no feito de que estes elementos, aínda que non son esenciais para o contido do texto nin cumpren unha función sintáctica convencional na estrutura en que se inclúen, son altamente relevantes e necesarios para a interpretación da intención comunicativa do emisor. Eles organizan o conxunto da estrutura textual e o desenvolvemento das

¹ Aquí escolleuse a etiqueta *marcador discursivo* por ser esta a que está a contar cunha maior aceptación no conxunto das investigacións.

ideas, dos pensamentos e da acción, ademais de traballar como delimitadores e modalizadores de intervencións ou de segmentos dunha mesma participación. E cada un faino dunha maneira distinta. Deste modo convértense en partículas non intercambiables pero todas fundamentais para orientar o oínte sobre como debe entender a mensaxe que se lle está a enviar. O MD non é, polo tanto, unha nova categoría gramatical, senón que é unha categoría pragmática a través da que aproximarse ó funcionamento dunha serie de recursos que funcionan a nivel do discurso.

A través deste traballo tentárase demostrar como *pois* en moitos dos casos non funciona coma unha conxunción, senón coma un MD.

2. *Traballo de corpus*

Este traballo baséase na elaboración e análise dun corpus propio, escolla que conta coas súas vantaxes e cos seus inconvenientes. As primeiras son o feito de poder observar directamente o comportamento da partícula, sen peneiras alleas, fóra dos transcritores de boa parte dos textos. As segundas son a certeza de que é imposible conter todas as opcións dun idioma nun corpus, independentemente do seu tamaño. Polo tanto serán uns resultados limitados sempre ó propio corpus escollido.

O corpus está formado por un total de 2881 rexistros. Destes, a grande maioría (2757) tirouse do Tesouro Informático da Lingua Galega (TILG); as outras fontes foron tres programas da Compañía de Radio e Televisión de Galicia (CRTVG): *A chave*, un programa de debate e análise de asuntos de actualidade social, política ou cultural; *Cita con Súper Piñeiro*, programa de divertimento da tardiña onde se combina música con diálogos choqueiros entre os distintos presentadores e colaboradores, e con puntuais participacións de radiooíntes; e, por último, *Pensando en ti*, programa nocturno no que os oíntes participan activamente a través do teléfono conversando co presentador/a sobre un tema predeterminado ou sobre o que o oínte decida.

O tipo de lingua que reflicte cada fonte é diferente. A maior pluralidade atópase nos rexistros extraídos do TILG. Aínda que na súa maioría son textos escritos (tanto poéticos coma prosaicos), tamén hai transcrisións de textos orais (por exemplo, *Textos dialectais do norte da Terra Chá*, de Xosé Luís Requeira Fernández (1989)) ou textos onde se tenta reproducir cunha alta fidelidade a lingua oral (por exemplo, *Conversa no adro da igrexa* de autor anónimo (1813)). Tamén hai pluralidade na franxa temporal que abarcan. O texto máis antigo é de 1612 – *Soneto Gallego* de Pedro Bázquez Neyra-, mentres que os máis recentes son do ano 2002 –*Lámpada e medusa* de Manuel Forcadela e *Teceláns: viaxes* de Augusto Pérez Alberti.

Os programas da CRTVG son textos orais transcritos pola propia autora, e cobren dous estilos de lingua distintos. Mentres n' *A Chave* os participantes usan un estilo de lingua formal, a coloquialidade domina tanto en *Pensando en ti* coma en *Cita con Súper Piñeiro*. O que comparten todos eles é o feito de seren programas gravados entre finais de 2004 e comezos de 2005.

3. Pois: a análise

A revisión da literatura sobre os MD fai evidente que esta é unha materia que aínda trae consigo moitos puntos negros que son difíciles de discernir. Alén da falta de limitación do que significa *marcador discursivo* ou de acordo na nomenclatura, hai outras cuestións que mais que axudar a coñecer unha determinada partícula ou conxunto de partículas fai que semelle case imposible un coñecemento afondado destas.

Á hora de enfrontarse ó estudo dos MD, mentres algúns autores/as apostan por dar unha definición semántica destas partículas e pola posibilidade de elaborar un dicionario de consulta destas e fornecerlles así, por exemplo, ós estudantes estranxeiros do idioma unha ferramenta para poderen adquirir unha real competencia nesa lingua (Vázquez Veiga: 2003), outros, pola contra, ven de máis utilidade procurar as posibilidades pragmáticas destas partículas, delimitar as súas funcións no

texto (González: 2004). Hai aínda unha terceira posibilidade. Nesta o que se procura é delimitar as posibles funcións pragmáticas dunha determinada partícula a partir dunha simplificación dos seus tamén posibles valores semánticos nun número limitado de acepcións xerais (Travis: 2005).

A dificultade semella estar en que en moitos casos o límite entre o que se entende por significado e o que por función pragmática non parece claro; semella que o que para algúns autores/as é función pragmática, para outros é significado.

Nun principio neste traballo preténdese observar o comportamento de *pois* e tamén facer unha limitación das súas acepcións xa non só co rol de conxunción, senón co de marcador. Despois de apuntar a dificultade da delimitación clara entre función pragmática e significado vaise dar unha proposta que posiblemente para algúns lectores pode non parecerlles acertada falando do aspecto semántico.

3.1. *Pois: da conxunción ó marcador do discurso?*

O feito de que os falantes escollan unha determinada partícula en determinados contextos ou con determinada finalidade e que no seu lugar non se poida poñer ningunha outra, porque o significado mudaría, dá a certeza de que esta partícula ten que contar entón cunha serie de valores de seu. Esa vai ser a busca deste traballo a respecto de *pois*.

A certeza de que *pois* pode cubrir distintas funcións no discurso chegou a través da observación de que o seu rol na estrutura e o seu vencello coa oración ou co enunciado ou, inclusive, co conxunto do discurso no que se inclúe non sempre é igual. Hai casos en que é unha palabra con función a nivel sintáctico, mentres noutros ten unha función pragmática. No primeiro caso desenvolve o rol de conxunción, no segundo de MD.

Unha conxunción é un tipo de palabra invariable que relaciona oracións. Ademais adoita encabezar a estrutura e a súa elisión traer mudanzas evidentes de significado ó pasar a ter enunciados diferentes. *Pois* con valor causal establece unha relación de subordinación entre dúas unidades oracionais, encabeza

sempre, nos 696 rexistros que aparecen no corpus, a unidade oracional que introduce, e habitualmente non permite a súa elisión (en 459 rexistros).

Unhos non pensan no inverno, sempre troulan e rebrincan, **pois** teñen quen os manteña sin traballar unha pizca, (Xesús Rodríguez López (1895²): *Cousas das mulleres. Poema*. Madrid: Imp. de Ricardo Rojas)

Pero hai algúns aspectos que sorprenden no funcionamento de *pois* como conxunción causal. A primeira é a incapacidade case absoluta de ser substituído pola conxunción causal modelo, isto é, *porque*. A razón está no feito de que *pois*, aínda sendo un nexos entre oracións, engádelle á estrutura outros matices semánticos fóra do causal. Polo tanto, se *pois* é substituído por *porque* pérdense. As perdas serían ora a focalización que a estrutura posúe con *pois*,

En xeneral, os paisanos téñenlle pouca lei ós médicos, e máis aínda ás meiciñas da botica (boticas), principalmente por seren caras e non sempre eficaces. Se cadra non andan escamiñados **pói**-la natureza e o ambiente dos criados na aldea pode requerir outros tratamentos que os da cidá, e non quita que o instinto dos paisanos os advirta de elo. (Vicente Risco (1962): "Etnografía: cultura espiritual" en *Historia de Galiza*. Vol. I. Buenos Aires: Nós)

Morreu, **pois** era mortal, non en leite de fiúncho nin de loureiro real; (Benito Losada Astray (1878): *Poesías*. A Coruña: Imp. de Domingo Puga)

ora outros trazos semánticos cos que a causa da acción principal non só é tal senón que tamén é, por exemplo, unha advertencia para o oínte ou unha chamada de atención para este.

Licor de ameixas. Preparar como a receita anterior pero con menos froita, **pois** non valerá para comer (só para dar sabor). (Juan Luís Camacho Lliteras (2000): *Árbores froiteiras en Galicia: guía práctica para o cultivo*. A Coruña: Baía Edicións)

¡Ei, boi, ei! Que sómo-los homes libres vin escrito nos papés, que temos iguás dereitos diante a xusticia i a lei; que os ricos son como os probes no tocantes a valer, **pó**i-los homes non se xuzgan polas riquezas e bés, sinón polo seu talento e pola súa honradez: (Valentín Lamas Carvajal (1884): *Poesía galega*. Sada: O Castro)

A substitución pola conxunción causal *xa que* ten máis posibilidades do que *porque*, mais aínda así o intercambio non se fai sen consecuencias para a transmisión da intención comunicativa.

Como foi anunciado, a elisión de *pois* causal é posible no corpus en 237 rexistros. Son todos eles rexistros pertencentes ó estilo formal e a conxunción pode ser substituída, na escrita, por un signo de puntuación que establece unha relación xerárquica co texto anterior, por exemplo, polos dous puntos, sen que haxa evidentes mudanzas de significado.

Pero o termo mendelismo non significa o mesmo para todo o mundo, **pois** pode cambiar segundo que se poña o acento sobre tal ou tal outro aspecto da teoría xenética. (Emilio Valadé del Río (trad.) (1998): *Ernst Mayr: Historia do pensamento biolóxico*. Santiago: Univ. de Santiago)

Pero o termo mendelismo non significa o mesmo para todo o mundo: pode cambiar segundo que se poña o acento sobre tal ou tal outro aspecto da teoría xenética. (Emilio Valadé del Río (trad.) (1998): *Ernst Mayr: Historia do pensamento biolóxico*. Santiago: Univ. de Santiago)

Mais, por que o permite? Porque nestes casos, alén de introducir a causa, *pois* tamén é unha das ferramentas que o emisor emprega para organizar o discurso; de modo que, a nivel da escrita (ó que pertencen estes 237 rexistros), pode ser substituído por outro organizador -por un signo de puntuación. Na oralidade o habitual é que non apareza nestes casos a conxunción subordinante.

Por último, a próclise que adoita implicar a aparición dunha conxunción subordinante non se dá con *pois*.

Fose d'esto o que fose, e o certo que d'entonces, s'algunha ves viña a Santiago e d'alí á súa casa, era regularmente no vrau, **poí**-los invernos pasabaos todos na corte ou noutras partes. (Marcial Valladares (1880): *Maxina ou a filla espúrea*. La Ilustración gallega y asturiana. Tomo 2)

Non é este un trazo exclusivo de *pois*, senón que se pode observar tamén nas restantes conxuncións causais. O rechamante é que non se recolleu ningún caso proclítico, mentres que coas restantes conxuncións parece ser aínda un proceso de cambio vivo ó poderen recollese exemplos tanto co pronome proclítico coma enclítico. É de interese dicir que *pois*, independentemente do seu valor ou función, no total dos 784 rexistros en que comparte espazo cun clítico, en ningún deles o pronome antecede o verbo sen haber na estrutura unha das partículas que, segundo a gramática galega, o atraen. Quérese dicir, en ningún caso é *pois* quen causa a próclise.

O comportamento da locución conxuntiva causal *pois que* é idéntico ó da conxunción causal *pois*, sempre que funcionen como locución e non, como acontece en 24 rexistros, cando o que hai é a focalización a través do MD *pois* da estrutura introducida pola conxunción *que*.

Velai reside a mellor virtude, que non é pouco, de Ritos de auga, e nós a esperar que Xosé Manuel Vélez non demore unha década a próxima entrega, sexa por preguiza ou por minuciosidade, **pois que** o fin do milenio xa non está moi lonxe. ((1993): A Nosa Terra. Nº 581)

Fronte a

¿Que está sucedendo no País de Atrás, na Galicia Profunda? **Pois que** abundan as novidades: vendense os penedos a 75.000 pesetas, (María López Castro (1990): *A fala de Sarria*. Univ. de Santiago de Compostela: memoria de licenciatura)

Funcionaren as dúas partículas xuntas como unha locución conxuntiva é unha posibilidade exclusiva da combinatoria *pois que*. Son diferentes os 10 rexistros recollidos onde *pois* precede as

conxuncións causais *porque* e *xa que*. Neste caso mentres a conxunción causal introduce o complemento, *pois* focaliza ou o conxunto da estrutura ou o complemento en si.

Outros pidían sin máis que se cumprise e executase a Provisión. Ao fin, despois de moito barallar e argallar, acabou Casal, dicindo: —¡Ben! **pois xa que** agora dicen súas mercedes que non están no caso que asiná-la a Provisión, deixo-a pra que súas mercedes a cumpran cando o estean. (Antonio López Ferreiro (1895): *O niño das pombas*. Santiago de Compostela: Tip. Galicia)

Presentador1.- (...) Pero tamén ó longo do programa escoitaremos, POIS, música do Dúo Dinámico. Por que? **Pois porque** un deles (...) hoxe cumpre sesenta e oito anos. (10/12/2004: *Cita con Súper Piñeiro*)

Como conclusión, o comportamento de *pois* como conxunción causal, aínda cubrindo claramente este rol, trae consigo algunhas particularidades. Son trazos que se poden explicar atendendo a posibilidade de que *pois* poida funcionar en moitos casos non como unha conxunción, senón con outro rol; e, entón, son particularidades trasladadas do comportamento dun rol ó outro.

Cando *pois* introduce unha consecuencia as diverxencias entre o seu comportamento e o propio dunha conxunción son aínda maiores ca introducindo a causa. De primeiras, dos 143 rexistros de *pois* con este valor, só en catro establece unha relación de subordinación entre dúas oracións.

Os súpetos estados de agotamento grave, requiren, ó primeiro, un tratamento con repouso e calor, pero os antigos non melloran case nada con este sistema, **pois** pensamos nós que o mellor é empezar cunha ximnasia moi estudiada. (Elisardo Bralo Rego (1990): *Medicina natural popular e caseira*. Volume I. Ourense: Galicia Editora)

Ls.- Despois da guerra, claro, cando era nas mallas, as máquinas de mallar, os motores tiraban pouco, **pos** prä facer unha malla pasabas ... muito tempo, e claro, a comida daquela non era

abundante, (María López Castro (1990): *A fala de Sarria*. Univ. de Santiago de Compostela: memoria de licenciatura)

Nos restantes casos, a consecuencia que introduce *pois* éo dun complemento –complemento circunstancial de condición, de tempo ou de lugar, principalmente- desa mesma unidade oracional.

Se un que está neste caso dos dous días, unha vez constatado que lle cadra a erección os días pares, **pois** el terá que empezar a aliviarse un día impar, antes de que lle suceda a erección, non sei se me explico. (Suso de Toro (1993): *Tic-tac*. Barcelona: Ediciones B)

Ramón Villares.- (...) Se queremos plantear algún tipo de reforma constitucional e político en España, naturalmente, si un dos partidos pon o veto, **POIS** é inviable. (2004: *A chave*. Programa nº 223)

Polo tanto, a relación de subordinación desaparece. Mentres que nestes casos *pois* pode ser substituído por *daquela* ou *entón*, que nin son conxuncións, nin se comportan como tal.

Outras características propias das conxuncións coas que o *pois* consecutivo presenta diverxencias encóntranse na orde dos elementos da oración e na integración na liña entoativa.

Unha conxunción, como nexa entre dúas estruturas oracionais, habitualmente encabeza a estrutura, neste caso, subordinada. No caso de *pois* consecutivo só nun 25% dos casos é el quen introduce a oración, e rompe así coas expectativas que trae consigo o rol de conxunción respecto ó lugar na estrutura.

¡Fora Capitán de barco! Ninguén podía dicir outro tanto, e todos **pois** sintíndose inferiores a aquel home que tanto mundo andivera, ollabanno coma un ser superior. (Luís Amado Carballo (1925): *Os probes de Deus*. A Coruña: Lar)

Seguindo coa orde dos elementos dentro da estrutura, como xa se viu co *pois* causal, en contra do que se esperaríase dunha

conxunción subordinante, *pois* non implica a próclise do pronome átono en ningún caso.

O señor Payo Castrofeito, fidalgo do Pazo de Urdilde, souboa entender, **pois** coidando que aquilo da fidalguía era a carabina d'Ambrosio mangada nun pau, **botouse** a traballar por súa man o regular patrimonio qu'herdara dos seus antepasados. (Manuel Vidal Rodríguez (1920): *Contos galegos d'antano e d'hogano*. Santiago de Compostela: Tip. del Eco de Santiaio)

Mais coas conxuncións consecutivas esta é unha situación inhabitual.

Polo tanto, por todo isto *pois* vaise afastando progresivamente do rol de conxunción e achégase ó de MD. É unha liña progresiva, sen cortes abruptos mais que vai marcando camiño.

3.2. *Pois*, o marcador discursivo

Pois ó non funcionar como conxunción apareceu no corpus con dúas funcións básicas:

- Modalizar o discurso
- Organizar o discurso

3.2.1. *Modalizar o discurso*

En 1607 rexistros do corpus o labor de *pois* é modalizar a estrutura en que se inclúe. Non conta cun rol na estrutura sintáctica, non é un elemento necesario para o seu significado, mais é fundamental para transmitir dun modo eficaz a intención comunicativa do emisor. Son ferramentas procedementais que especifican como o segmento que eles introducen debe ser interpretado polo receptor. Con esta función *pois* íspese do seu funcionamento a nivel oracional e convértese nunha undidade do discurso.

A análise do corpus mostrou que o MD *pois* non modaliza dun modo idéntico en todos os casos, nin tampouco conta coas mesmas propiedades de procedemento en todos eles. Mais ta-

mén evidenciou a dificultade existente en distinguir entre o que son valores propios do MD, dos que lle son dados polo contexto discursivo en que está inserido.

Finalmente establecéronse tres valores básicos do MD *pois*: concluír, afirmar e focalizar. Estes aparecen como un continuo que fai de ponte entre o *pois* conxunción -en especial como conxunción consecutiva- ós casos en que *pois* está baleiro semanticamente, isto é, nos que funciona como un organizador do discurso.

3.2.1.1. *Concluír*

O significado conclusivo de *pois* (769 rexistros) enténdese como resultado dun proceso inferencial a partir do seu valor consecutivo. Como consecuencia do discurso anterior -propio ou alleo- alcánzase unha conclusión definitiva que pecha o proceso argumentativo,

É necesario, **pois**, que cantos por bos gallegos se teñen, precuren xeneralizar o brando e melosíño linguaxe dos nosos avoos. (Valentín Lamas Carvajal (1874): *Espiñas, follas e frores: ramiño primeiro*. Ourense: Imp. Galaica)

Segundo o propio Mörlingu, semellante riqueza de formas responde á diversidade ambiental das nosas rías que, á súa vez, conforma numerosas modalidades de vida marítima e identidades locais singulares. As embarcacións, **POIS**, nacen nas comunidades da beiramar logo dunha atenta observación do medio por parte de pescadores e mareantes e segundo axeitadas conclusións incorporadas ás tradicións respectivas. (Dionisio Pereira (2000): *O patrimonio marítimo de Galicia*. A Coruña: Federación Galega pola Cultura Marítima)

a conversa,

Oínte Vilagarcía.- (...) E entón diche ela: 'Mira, queda ti aí e mailos reyes e mailas rebaixas'. Non?

M^o José (Presentadora).- Xa, xa... Bueno...

Oínte Vilagarcía.- E, nada. **POIS**, nada. Un saludo. Que leves a noite con alegría, como de costumbre. E nada, nós seguimos esperando. (7/1/2005: *Pensando en ti*)

L.- Si, as palabras que s'acostumbran a decir é: "casa nova (...)" per'eu parecemo qu'as abellas tanto saben s'é nova nin s'é vella. E neste mes **POS** namais. Logo no mes de, da sega, pois témo-lo traballo de tódo-los días, de, do ganado. (Xosé Luís Vázquez Somoza (1986): *O galego en Zolle: textos dialectais*. [Tese de licenciatura] Universidade de Santiago de Compostela)

-¿Iso era todo? - Si, señor Bastián. —**Pois** non sei por qué ten que eistrañarlle unha cousa tan pequena, (Manuel Roel Longueira (1998): *Contos e poemas dun autor ignorado*. Ribeira: Concello de Ribeira)

[...] e non se pode falar contigo de certas falcatuadas que fan al-cender a cara de coraxe. —**Pois** logo, voume, pois teño que facer unha angueira n'a casa do meu xenro. - **POIS** logo saudíña. (1877: *Tío Marcos da Portela*)

ou a discusión ó alcanzar unha decisión final individual ou colectiva.

E despoise era cando se amozotaba, cun... un couso que tiña... igual que os tascós, pero tiñan unhos tres ou catro...debían ser catro; **POS** tres ou catro, (Xosé Luís Regueira Fernández (1989): *Textos dialectais do norte da Terra Chá*. Univ. de Santiago de Compostela: tese de doutoramento)

Sin ela Galicia, non sería Galicia; ficaría reducida a un anaco daquela España de touros e paderita que Deus confundeu pra ben dela e noso. Marquesa.—**Pois** xa qu'agradou a idea, cando cheguen os invitados, (...) abrirei unha suscrizón pra ise moimento qu'encabezarei cunha forte suma, e o que sexa valente, qu'atrais veña. (Ricardo Carballal (1928): *De min pra vós*. A Coruña: Imp. Nós)

O primeiro e principal, para seis ou sete homes, é a falta das mulleres. Niso tes razón. Sobrache razón. **Pois** propoñemos-llo a seis ou sete mulleres. (Xosé Cid Cabido (1999): *Grupo abeliano*. Vigo: Xerais)

Filene.- Tampouco vos rogamos que o caledes pra sempre.

Nausícaa.- ¡Pillabanas! Non soñei. Glauce.
- **POIS** logo todo foi un soño noso. Nausícaa.
- Quizais. (Millán Picouto (2001): *Nausícaa*. Ourense: Linteo)

Facerlle frente sería unha tolería. Fuximos **pois**. (Xan da Masma (1899): *¡A besta!* Habana: Imp. El comercio tipográfico)

En 405 rexistros a conclusión presentada polo emisor procura causar algún efecto sobre o propio receptor, sobre a súa actuación. Así *pois* modaliza a conclusión que encabeza de modo que o receptor a percibe como unha advertencia, un aviso, unha ameaza, un consello, un convite á acción, unha orde ou un reto para que se faga unha determinada acción.

Pero non vos vexo cabalo nin outra besta que vos leve; subide **pois**, se non o tedes a menos, á garupa do meu e, indo ó paso, poderédesme conta-la vosa historia. (Darío Xohán Cabana (1989): *Morte de Rei*. Vigo: Xerais)

Acolla, **pois**, este presente, non como cousa de méreto nin medianía, (Heráclio Pérez Placer (1895): *A vendima*. Ourense: Imp. de El Derecho)

E dice: —¡Ahora non as teño!
—¡**Pois** teis que darmas!
—¿Onde vou quitá-las seis mil pesetas? (Martine Roux (1982): *Fala o fistor e faise o día: algúns aspectos da tradición oral galega na parroquia do Cebreiro*. O Castro-Sada: O Castro)

E deixo outras cousas aquí no tinteiro; non, pois eu se falo, Maruxa, veremos se ti trebellache con aqueles bebedos ou con os rapaces ou outros mancebos; (Frei Martín Sarmiento (1746): *Coloquio de 24 gallegos rústicos*. Salamanca: Ed. Pensado- Universidad de Salamanca)

A respecto do estilo de lingua no que adoita usarse o MD conclusivo, hai moi poucos condicionantes. A formalidade é a situación máis habitual se o MD introduce a conclusión dunha argumentación, mentres que a coloquialidade adoita ser o común cando a conclusión alcanzada se caracteriza por contraporse á opinión dun outro

I eu non la vin pro a seguro que sería a raposa. Todas sin cabeza... ¿Quen che iba ser? Un can... , **pos** non foi, Lucía; porque iba amañar doutra maneira. (Xan Babarro Fernández (1993): *Textos Dialectais (do galego de Asturias)*. Univ. de Santiago de Compostela: tese de doutoramento)

ou se *pois* marca a estrutura como un reto

-S'houber quen ll'avisara desimuladamente...- díxenlle a unha moza qu'estaba ô meu lado. -Voulo decir a meu pai, que é moi desimulado- respondeume a rapariga. —**Pois** dillo. (1918: *Tío Marcos d'a Portela*)

ou se o emisor expresa desinterese pola acción ou pola decisión do outro.

«¿E marchas?», «Marcho» dix'eu, «...Pois eu bañabame». e dix'eu «**POISE**... bañate» (VVAA (1990): *Vila de Cruces: textos dialectais*. Univ. de Santiago de Compostela)

Nos restantes casos a presenza deste recurso non se ve condicionado polo estilo de lingua da situación comunicativa.

Tampouco non hai especiais condicións no lugar que ocupa o MD na estrutura. Como amosan os exemplos presentados, tanto pode anteceder o verbo como pospolo. E tanto pode introducir a estrutura como concluíla -especialmente se a modaliza de modo que pasa a ser un convite á acción.

Xa estaba a punto de ser pasado do pote á sartén. Adiante, **pois**. ((1888): *O Novo Galiciano*. N° 14. Pontevedra)

Olla, ti non comprendes estes foscros pensamentos meus, surríe, **pois**, e non fales, ti, surrisa de Deus. (Celso Emilio Ferreiro (1984): *Cartafol de poesía*. Santiago de Compostela: Sálvora)

É de destaque que na maioría dos rexistros do corpus en que *pois* pecha a estrutura, o seu valor é conclusivo.

Para finalizar coa súa situación na estrutura, dicir que en 73 rexistros o MD apareceu illado do conxunto. É unha proba

máis de que o seu funcionamento non é a nivel sintáctico, senón discursivo: modaliza o conxunto da estrutura, funciona dende fóra sobre o conxunto.

Teña, **pois**, moito ollo, e non tome por ónde doi esto que lle digo, ((1886): O Galiciano. Párola 89)

M^o José (Presentadora).- Bueno, cóntame logo. Como vai a se-la tua xornada de rebaixas.

Oínte Vigo.- Bueno, **POIS**... que sepas que... que mañán un grupo de amigas e mais eu vamos a reunírnos a partir das dez da mañán e vamos a empezar a recorrer, pois, os puntos céntricos e claves das rúas de Vigo. (7/1/05: *Pensando en ti*)

Un outro asunto son as capacidades combinatorias do *pois* conclusivo. Ó revisar a conxunción causal, viuse que *pois* tamén podía aparecer combinado con outra conxunción, dando como resultado a locución conxuntiva causal *pois que*. *Pois* conclusivo tamén pode combinar con outras dúas partículas resolvendo nunha 'expresión conclusiva', segundo o define o *Diccionario da Real Academia*.

Pois ben prepara o receptor para recibir a conclusión. Indícalle que o que segue a esta expresión debe entendelo como unha conclusión. Por iso, nos 33 rexistros en que aparece, en todos eles encabeza a estrutura que modaliza e íllase dela. E faino nun estilo de lingua formal na gran maioría dos casos, polo tanto é un recurso propio da formalidade.

¿non víchedes -volvo a decire- como Venus tembra e palidece ante as cores da aurora, sin qu'antre a noite que s'acaba i o día qu'amañece haxa o máis pequeno espazo? **Pois ben**, sin queré-lo, ese é como o noso símbolo. (Manuel Martínez Murguía: (1891) *Discurso [con motivo dos Xogos Florais de Tui]*. Santiago de Compostela: La Patria Gallega)

En todo caso é de agardar que arrincaré á vez moitos electróns, pois as forzas que manteñen unidos os electróns de valencia son idénticas. **Pois ben**, no efecto fotoeléctrico demostrábase experimentalmente que non pasa nada disto. (Antón Castelo Santaballa (1982): *Física xeral*. O Castro-Sada: O Castro)

A segunda expresión conclusiva recollida no corpus é *así pois*. En 9 rexistros funciona como expresión introdutora da conclusión. O seu comportamento non é tan homoxéneo coma o de *pois ben*, xa que pode introducir ou non a estrutura.

ze con unha espada naquel lado mesmo diz que irán botando pez e mais renegos; **Así pois**, Minguíña, para o teu enxemplo, do que a moxiganga será ao seu tempo, axunta o alarbío que fan os labregos e danza de espadas que fan nosos pescos, tamén o meu dono me dixo por certo, que na corta feira doce do mes mesmo, alá no Retiro habría un castelo con moitos foguetes e moitos facheiros; (Frei Martín Sarmiento (1746): *Coloquio de 24 gallegos rústicos*. Salamanca: Ed. Pensado- Universidad de Salamanca)

Parece que nalgunhas familias aparece unha certa predisposición a estes tumores malignos do tubo dixestivo, pero non podemos considerá-la conxénita, unicamente de tipo alimenticio, **así pois**, o que se hereda non é o cancro senón a maneira de comer, beber e vivir. (Elisardo Bralo Rego (1990): *Medicina natural popular e caseira*. Volume 2. Ourense: Galicia Editora)

3.2.1.2. *Afirmar*

Afirmar é un segundo valor do MD *pois*. Son un total de 277 rexistros, onde a afirmación se presenta de distinta maneira. O máis habitual é que con *pois* a estrutura pase a ser unha confirmación (210 rexistros) ora dunha información xa dada (sexa un dato, unha acción, un paso dun proceso...),

Presentador1.- (...) Pero tamén ó longo do programa escoitaremos, **POIS**, música do Dúo Dinámico. Por que? Pois porque un deles (...) hoxe cumpre sesenta e oito anos. (10/12/2004: *Cita con Super Piñeiro*)

Eramos rapaces, andabamos na escola, e entonces había uns que andaban tamén e dixeronme, de Rosa, vór non tendes moitos fillos, e digholle eu, si, temos moitos fillos, **pos** cómpranos na batería, os soldados, (Dolores Ochoa Álvarez (1994): *Textos dialectais do Grove*. Univ. de Santiago de Compostela: traballo de Terceiro Ciclo)

De non ter sido Rector, este libro non existiría como tal, por moito que un tivese matinado sobre a institución universitaria, estudiada a súa historia e planeado o seu futuro. Aquí está, **pois**, a condición singular deste libro, (Ramón Villares (1996): *Idea da Universidade*. Santiago: Univ. de Santiago)

Ensiñáramo mi ama doña Ginebra. Abrín, **pois**, a aqueles montados, e saudei, (Álvaro Cunqueiro (1962): *Merlín e familia*. Vigo: Galaxia)

-¿Cómo se fai o pan? {H}- Pois, mira, o pan amasase (...)ponse a levedar, a formentar dicen, pero eiquí dicimos levedar, e entonces dispois d'a que está lévedo, **pos** tendese, fas as bolas e poñense outra vez a levedar, (Helena Sánchez Rodríguez (1983): *A fala da parroquia de Seteventos*. Univ. de Santiago de Compostela: memoria de licenciatura)

ora da certeza alcanzada polo recoñecemento de que o receptor entendeu tódolos datos que se lle están a comunicar.

-Mire... ¿ve aquela montaña, de, fanales de nebra coroada, e debaixo deles unha tapia escura? Pos alí... alí está enterrada; (Cástor de Aira Barrera (1927): *Facetas*. Lugo: Tip. G. Castro)

Con este valor non apareceron condicionantes nin de estilo de lingua nin de colocación da partícula, como se ve nos exemplos.

En 68 rexistros, ó igual ca en portugués, *pois* é a partícula afirmativa da estrutura. Pode afirmar unha información ou opinión (fora esta dita ou só pensada e sexa esta propia ou allea),

¿Pesa o fol?... guindá-lo fóra; ¿a gaita rise?...**pois!**... rise... (Evaristo Martelo paumán (1894): *Líricas gallegas*. A Coruña: Impr. Viuda de Ferrer e Hijos)

(Dálle un toque á botella e limpa os fuciños) **Pois** si, Raúl: ti tamen, dabslle ben ó coñac. (M. Riveiro Loureiro (1989): *O coronel ten a quen lle escribir*. Vigo: Xerais)

Pero eu penso qu'habemos teer aínda máis, aínda moito máis. -**Pois** n'habemos, señor Patricio! (Celestino García Romero (1929): *Inferno e gloria*. Ms)

ou pode marcar a aceptación dunha proposta, dunha petición ou dun mandato.

¡está boa!; ¿e logo non ha querer unha pingueiriña máis?; ¡**pois** logo bote outra, pouca!; (Xosé Vázquez Pinton (2001): *A memoria do boi*. Vigo: Xerais)

¡O probe quererá enterarse do que nos socede! XAN.- Boeno, **pois** entón eu che ditarei algo, e así entramentras rematarán de comer os bois. (Antón Villar Ponte (1905): *A pátreia d'o labrego*. Luarca: Ramiro P. del Río)

Nestes casos *pois* preséntase como un recurso propio do estilo coloquial e case insólito da formalidade. Pola contra, mantén a súa disposición á mobilidade na estrutura oracional.

Como se ve nalgúns exemplos xa presentados, con este valor *pois* pode aparecer xunto doutras partículas coas que comparte significado e función. A compañía máis habitual (21 rexistros) é o adverbio de afirmación *si*, que parecen funcionar como unha única expresión afirmativa.

Mª José (Presentadora).- E levades xa moito tempo sen ela?
Oínte Vilagarcía.- Pois eu xa levo aquí unha hora esperando...
Mª José (Presentadora).- Unha hora?!
Oínte Vilagarcía.- **POIS si**. Desde a unha e trinta que cheghei aquí, e xa non había luz (...) e non te queixes, que aínda hai alghén para colle-lo teléfono! (7/1/05: *Pensando en ti*)

Situación diferente é cando aparece co castelanismo *bueno*. Mentres *pois* acepta a proposta, *bueno* matiza a aceptación do proposto cunha acentuación de resignación; non hai concordo pleno, a pesar de acceder.

E...e resulta que dixeron-lle que na casa non había máis que trece mil pesetas, pero eles conformábanse coas trece mil pesetas, que tiñan os cartos no banco, dixo: «Bueno, **pos** díanm'as trece mil pesetas.». E levaron as trece mil que tiñan e andando. (Xosé Luís Regueira Fernández (1989): *Textos dialectais do norte da Terra Chá*. Univ. de Santiago de Compostela: tese de doutoramento)

3.2.1.2. Focalizar

Ó focalizar o MD vaise achegando, no continuum que representan os usos e valores de *pois*, ó funcionamento como organizador do discurso: o baleiro semántico, aínda sen ser total, é maior de que nos dous casos anteriores.

Pois significa a focalización da estrutura nun total de 647 rexistros. Pode focalizar dende unha intervención, a unha estrutura oracional, a un dato particular, a unha opinión (oposta ou non á do outro), a unha enumeración, a un paso dun proceso, a unha pregunta (retórica ou non), a unha resposta... para conseguir destacalos ou simplemente para chamar (ou recuperar) a atención do receptor.

Pro ¿quén sabe? Non, **pois** rir habíanse rido; esto apostabao el co seu pescozo, (Ángel Vázquez Taboada (1888): *As noites n-o fogar: colección de lendas e contos morás*. A Coruña: Imp. d'A. Amenedo Ponte)

¡Fixoche a pregunta gracia?

Xa cho creo que ma fixo, pois parés unha tolada;

POIS a min non che ma fai a túa remposta, Colasa; (Valentín Lamas Carvajal (1887): *Poesía galega*. Sada: O Castro [edic. crítica])

De amor no peito un venero, na ialma un suspiro brando, e ti cantando ou chorando, rubías, céltico Homero. **Pois** ¿quen do galaico Edén seus encantos ó cantar, soupo teu canto igualar? (Valentín Lamas Carvajal (1909): *Poesía galega*. O Castro-Sada: O Castro)

Mª José (Presentadora).- (...) Si a madrugada de onte era unha madrugada de grandes acontecementos porque era a madrugada de reis -o día de reis, bueno-, pois hoxe non vai ser menos. E por que? Bueno, **POIS** por varias razóns. (20/12/2004: *Pensando en ti*)

Esquecíame que coñeces as sete artes que se ensinan nas escolas episcopais. Mellor así, porque entón saberedes tamén que, debaixo, están Acuario e Piscis. **Pois** ben, escoitade entón. (Xoán Fernández Villar (1987): *No ano do cometa*. Vigo: Xerais)

A pesar do exposto, para afirmar sen dúbidas que nestes rexistros *pois* é unha partícula focalizadora hai un impedimento: tampouco nestes 647 rexistros se recolleu nin un só caso de próclise provocada por *pois*. A atracción do pronome adoita ser unha das consecuencias primeiras da focalización dun dos elementos oracionais, e, nestas estruturas, non se dá nunca. De tódolos xeitos, *pois*, cando funciona como conxunción, nunca atrae o clítico e por iso non deixa de ser unha conxunción subordinante. É probable de que aquí esteamos ante unha situación idéntica: a pesar de non provocar a anteposición do clítico, si hai unha focalización.

Con este valor *pois* presenta moi poucos condicionantes para a súa presenza. Atópanse tantos exemplos en estilo de lingua coloquial

Mª José (Presentadora).- Si, rondando os cento cincuenta euros.
Oínte Vigo.- Si, non? **POIS** xa lle chega! (7/1/2005: *Pensando en ti*)

coma formal.

Ramón Villares.- O meu olfato díxeme que o Partido Popular si acerta na forma de elixir un candidato **POIS** que ten, naturalmente, unha posición moi sólida. (2004: *A chave*. Programa nº 223)

Tamén pode encabezar a estrutura que focaliza -como se ve nos exemplos presentados-, como non facelo, independentemente do estilo de lingua.

Si, na terra, foi o que Antón alcontrou; ¿Cómo se esprica, **pois**, isto? diránmo prá outra ocasión. (1886: *O Galiciano*. Parrafada 81)

—¿Qué discurre **pois**? —Matamos ese carneiro flaco qu'está na corte, (1889: *A Monteira*. Nº 1-13- Lugo)

¿Non existe, **pois**, unha Filosofía académica? Digamos mellor que existen extraordinarios libros de Filosofía e innumerábeis preguntas filosóficas sen resolver. (L. H. Busto Bella et alii)

(1983): *Noema: iniciación á filosofía (3º Bacharelato)*. Castro-Sada: O Castro)

Ramón Villares.- (...) Pero... tamén hai que facerlle... aquel que poña o veto ten que serlle un veto caro. É dicir, que depende da astucia do que as propoña ¿non? Porque... ademais, claro, 'o PSOE **POIS** tivo en Cataluña un moi bo resultado'. Pero tivo un PSC que ten unhas posicións respecto da reforma constitucional probablemente máis radicais cás do Bloque. (2004: *A chave*. Programa nº 223)

Focalizando a estrutura, o MD pode aparecer illado, entoativamente falando, da estrutura, tal e como acontecía no caso conclusivo (119 rexistros); mais é o *pois* focalizador o que en maior medida presenta esta posibilidade: son 164 rexistros dos 594 totais do corpus onde *pois* aparece illado.

A historia é doce, triste e irónica á vez. Intentarei reconstruí-la e traducir a versión do meu narrador ao romance vulgar. **Pois**, señor... Mariano de Vilar era un labrego relativamente acomodado. (Leandro Pita Romero (1924): *O anarquista*. A Coruña: Lar)

Oínte Vigo.- (...) Vas acercarte si, non?

Mº José (Presentadora).- Home..., **POIS**... Si hai aí, se se fai un oquiño... pola tarde... i eso... Bueno, pois ...daremos un pequeno paseo. (07/01/2005: *Pensando en ti*.)

E, encontrou cun caballero. E dixolle: —¿Pra'nde vas ho?

—**Pos**, von buscar un padrín par'apadriñar un pequeno (Martine Roux (1982): *Fala o fistor e faise o día: algúns aspectos da tradición oral galega na parroquia do Cebreiro*. Castro-Sada: O Castro)

Un caso especial de *pois* focalizador en tódolos aspectos, non só a respecto do seu funcionamento senón tamén do seu significado, é cando xa non só focaliza a pregunta, como adoita, senón que a substitúe.

—¿Qué? -Que vai ser traballo e tempo perdido; -¿**POIS**? -Pois... que non faguemos trato; -E logo? (1919: *O Tío Marcos da Portela*. 3ª época, Parrafeo 48º)

Recolléronse dous rexistros onde *pois* semella o mesmo funcionamento ca partículas interrogativas valeiras de significado coma *e?*, útiles como apoio ou como recurso léxico independente interrogativo. Este último chanzo pódese ver como unha mostra do cambio que está a sufrir esta palabra cara a baleirarse cada vez máis de significado.

3.2.2. Organizar o discurso

O emisor conta con diferentes estratexias para artellar o discurso dun modo que sexa este facilmente intelixible para o receptor. Na lingua escrita os máis habituais son os signos de puntuacións. Na lingua oral as pausas na enunciación. Mais estas non son as únicas. Segundo a literatura sobre marcadores discursivos, todos establecen unha relación secuencial entre o discurso previo e o seguinte, de modo que son todos, dalgunha maneira, organizadores da información. En 431 rexistros do corpus esta é a función básica de *pois*, mostrando o baleiramento semántico que xa viña anunciando. Mais, sendo nestes rexistros un organizador do discurso, non en todos eles hai a mesma situación.

Pois pode organizar o discurso de catro maneiras distintas:

- introduce un excurso (194 rexistros)

O discurso introducido por *pois* ou é unha aclaración, unha xustificación ou unha opinión/valoración. Non é información nin fundamental nin tampouco esperada polo receptor, e por isto encabezada por *pois* facilítaselle o labor de entender a mensaxe dentro da xerarquía informativa que o emisor establece.

Por a mitá da caleya con un caldeiro a por agua iba pra hacia a Fonte Nova unha preciosa rapaza: Filumena de Lourenzo, el fiyo de Pepe el «Rana» i que dicindo a verdá (**pos** non dici-la e bobada) todos os que la conocen saben que é a nena más guapa de todas as guapas nenas de que tan chía ta Tapia. (Ignacio Pérez González (1993): *Poemas en galego de Asturias*. Univ. de Santiago de Compostela: tese de doutoramento)

-Lourenzo ¿fixeche feira? -Si -respondeulle -¡catá! Merquei, **pois** cara n'está, lenzo pra unha camisa; (Benito Losada Astray (1886): *Soaces d'un vello: poesías gallegas*. A Coruña: Latorre y Martínez Edts)

- provoca unha pausa na enunciación (133 rexistros)

A pausa marcada por este recurso ten dúas diferentes funcións: focalizar, ó causar un corte na narración, o dato que se introduce porque o emisor o considera fundamental, sorprendente...; e poder interromper o discurso para pensar, para lembrar, para calcular unha cifra, para corrixir un dato errado ou para mudar de tema.

Oínte Vigo.-(...) Pero, eu creo que é unha maneira **POIS** de pasar realmente o tempo, de poder ver prendas... (7/1/2005: *Pensando en ti*.)

-¡Ah, Jesús! Hailles qu'atender, ho, hai, pero así a todo había outras formas de poderlles atendere, eh. Porque hai que... o ... puido **POS** tén os... os establos ben preparados e tén eso... (Xosé Luís Regueira Fernández (1989): *Textos dialectais do norte da Terra Chá*. Univ. de Santiago de Compostela: tese de doutoramento)

, sabíache ben, comíachese, non che se perdía ningunhe. Ahora faise ..., **pos**, eu sempre qu'o ..., amaso móitar veces, quento a iauga, neste tempo, botolla...; no inveno ten que ser máis quente, (María López Castro (1990): *A fala de Sarria*. Univ. de Santiago de Compostela: memoria de licenciatura)

Don Pepito.- A custión é ir vivindo.

SOLANO.— Ir vivindo, iso mesmo. (Dempois de pausa). **Pois** xa sei que lle choveron a vostede muitos ovos podres no lombo, cando ceibou o descurso no adro...

Don Pepito.- (Restando-lle importancia) Boh, cousas de rapaces... (Manuel Varela Buxán (1975): *O ferreiro de Satán. Taberna sen dono*. Lugo: Celta)

- retoma a idea ou a narración interrompida (73 rexistros)

No discurso sexa dialogado ou non, o desenvolvemento dun tema pode ser interrompido; se é nunha conversa, ó introducir un novo asunto un dos interlocutores; de non ser unha

conversa, porque o propio narrador introduce outro tema ó vir-lle á mente unha idea, ó facer un excursio... Mais pode quererse nunha altura retomar o tema ou a idea principal despois dese corte, sexa cal for a súa dimensión. *Pois* é o instrumento usado polo emisor para advertir o receptor deses retomas, desas volta atrás.

-E que mercamos unha finquiña (...) -interrompeu a muller en voz baixa. Continuou o home: —**Pois**, como lles estaba dicindo, teño que madrugar e aínda hei de lavá-los pés, que non sabe un o que pode pasarlle cando sae da casa... (Xosé Manuel Carballo Ferreiro (1993): *Don Otto de viaxe pola Chaira*. Lugo: Citania)

Carlos Luís Rodríguez.- (...) Un país donde reiteradamente, que me corrixa Roberto, **POIS** o oitenta e pico por cento do voto vai a un partido conservador -PP-, a un partido social-demócrata -PSOE- pois e... é un país bipartidista. (2004: *A chave*. Programa nº 223)

- marca o comezo da narración (31 rexistros)

Atrae a atención do auditorio sobre o feito de que se vai comezar coa narración dunha historia ou dun feito, acto narrativo que xa foi anunciado antes polo mesmo emisor ou foi solicitado polo receptor/es. Co uso de *pois*, o receptor é advertido de que o emisor xa está listo para comezar. É un modo cortés de esixir atención, empregado tanto en situacións formais coma coloquiais.

A Queima do Entruido

LL.—**Pois** un día, era por Carnaval, e xuntámo-nos os de Don Manuel, e nós todos na nosa casa, (María López Castro (1990): *A fala de Sarria*. Univ. de Santiago de Compostela: memoria de licenciatura)

¡Que Dios te conserve! -¡E que nos axude a todos! **Pois** viña polo peso que me ofreceu ontes. (Antón Goy Díaz (1928): *Entr'o clavo i-a ferradura*)

O CASTELO DE IRÁS E NON VOLVERÁS

Pois eran tres irmás que estaban, traballaban no palacio, (Ofelia Carnero Vázquez et alii (1998): *Polavila na Pontenova: lendas, contos e romances*. Lugo: Deputación provincial de Lugo)

E asociar o nome da universidade a esta actividade de extensión cultural tan acreditada. E das artes sublimes, imos ó patrimonio.

Pois en Ildefonso Sánchez Mera, Decano do Colexio Notarial da Coruña, apreciamos non só a súa prolongada dedicación á docencia universitaria (...) senón o seu apoio (...) ó Arquivo Histórico da Universidade, (Ramón Villares (1996): *Idea da Universidade*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela)

Como se pode ver a través dos exemplos, o uso de *pois* como un organizador do discurso é unha posibilidade máis habitual da lingua oral e da coloquialidade, aínda que non exclusiva. En especial introducindo un excurso os casos de lingua escrita formal son máis abundantes, e tamén o son, aínda que en menor medida, ó comezar a narración.

A respecto da orde na estrutura, ó introducir un excurso, ó funcionar como marca que indica a recuperación dun tema abandonado ou ó darlle comezo á narración, é *pois* quen encabeza as estruturas. Pola contra, ó carretar unha pausa *pois* non ocupa normalmente ese lugar, senón que é habitual que se coloque no punto en que xurda a necesidade de facer a pausa e el propio corte a liña entoativa ó seu redor.

Mª José (Presentadora).- Bueno, POIS... a ver se vén pronto a luz porque... senón non hai xeito... (7/1/2005: *Pensando en ti*)

4. Conclusión

A través deste traballo tentouse demostrar como *pois* non só funciona como conxunción, senón que tamén como MD. Mais tamén se tentou amosar que non existe un corte abrupto entre esas funcións, senón que se establece un contínuum que ten os

seus extremos na conxunción causal e no organizador do discurso, seguindo unha escala de progresiva perda semántica.

conxunción causal > conxunción consecutiva > MD conclusivo >
MD afirmativo > MD focalizador > MD organizador do discurso

Polo dito, os casos en que a conxunción *pois* funciona como tal presenta *contaminacións* tomadas do seu rol máis común: o de MD. Ese traspase é máis importante no caso da conxunción consecutiva do que da causal; o que se explica xa que a partir deste valor conxuntivo, a través dun proceso inferencial, acaba tomando *pois* o valor de conclusión, isto é, atopándose xa no papel de MD.

Como MD non presenta un único tipo de función. Por unha banda pode modalizar a estrutura e por outra organizar o discurso. Modalizando ten tres valores básicos: concluír, afirmar e focalizar. Cada un deles, como se presentou enriba, conta con particularidades propias tanto de funcionamento coma de significado, co pormenor de que ó focalizar amosa un maior baleiramento semántico anunciador da outra función de *pois*, isto é, a de organizar o discurso. E pode facelo tamén de diferentes modos. Pode funcionar como unha marca xerarquizante da información, pode ser usado para retomar un tema interrompido, para preparar o auditorio para o comezo da narración ou ser, sen máis, unha pausa empregada con fins diversos.

En resumo, esta palabra, unha das máis empregadas no noso idioma, sufriu e está a sufrir un progresivo baleirarse de significado que trae consigo consecuencias evidentes no seu funcionamento e valor no discurso.

5. Bibliografía

Álvarez, Rosario; Xosé Xove (2002): *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.

Barros, Clara (1998): "Porém: um caso de deriva conclusiva-contrastiva" en *A organização e o funcionamento dos discursos*:

- estudos sobre o português*. Tomo 1. [Joaquim Fonseca (org)]. O Porto: Porto Editora.
- Calvi, Maria Vittoria; Giovanna Mapelli (2004): "Los marcadores del discurso 'bueno', 'pues', 'en fin' en los diccionarios de español e italiano" en *Artifara*. Nº 4. [última consulta: 18/03/2005]
<<http://www.artifara.com/rivista4/testi/marcadores.asp>>
- Cunha, Celso; Lindley Cintra (1994): *Nova gramática do português contemporâneo*. Lisboa: João Sá da Costa.
- Dobao, X. Antón L. (2004): "O discurso oral público galego" en *A lingua galega: historia e actualidade*. Vol. 2. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega e Consello da Cultura Galega.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2003): "Na procura de mellorarmos o uso do galego: os marcadores discursivos" en *A Nosa Terra*. Nº 1103, 6-12 novembro.
- González, Montserrat (2004): *Pragmatic markers in oral narrative*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Jaworski, Adam; Nikolas Coupland (2000²): *The discourse reader*. New York: Routledge.
- Leech, Geoffrey N. (1998): *Principios de pragmática*. Logroño: Univ. de La Rioja. [tradución, notas e prólogo Felipe Alcántara]
- Lopes, Oscar (1992): "Da partícula pois ao concepto de apodeixis" en *Actas do VII encontro asociación portuguesa de lingüística*. Lisboa: Colibri.
- (1996): "Partículas de Agulhagem Discursiva n'O crime do Padre Amaro" en *Actas do Congresso Internacional sobre o Português*. Lisboa: Colibri.
- Martín Zorraquino, Mª A. (1998): Estrella Montolío Durán (coord.). *Los marcadores del discurso: teoría y análisis*. Madrid: Arco/Libros.
- Real Academia Galega; Instituto da Lingua Galega (2003): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Vigo: ídem.
- (1997): *Dicionario da Real Academia Galega*. Vigo: ídem.
- Romera Ciria, Magdalena (2005): *Categorías funcionales del discurso: un nuevo examen a la noción de 'marcador discursivo'*. [úl-

- tima consulta:
18/03/2005] <<http://www3.unileon.es/dp/dfh/LG/R.html>>
- Schiffrin, Deborah; Deborah Tannen; Heidi E. Hamilton (editoras) (2001): *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Travis, Catherine E. (2005): *Discourse markers in Colombian Spanish: A study in polysemy*. Berlín – New York: Mouton Gruyter.
- Vázquez Veiga, Nancy (2003): *Marcadores discursivos de recepción*. Lugo: Universidade de Santiago de Compostela.

Veny, Joan (ed.) (2005): *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa? I Jornada de l'Associació d'amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona, 11 de març de 2004)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Col. Biblioteca Filològica, LII.

Da man do Institut d'Estudis Catalans e no seo da Biblioteca Filològica aparece esta interesante contribución ós estudos dialectolóxicos, versión impresa de seis relatorios e dunha mesa redonda organizada pola *Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit*.

A primeira intervención e a penúltima teñen que ser lidas e asimiladas conxuntamente, pois comparten como tema a traxectoria académica e persoal, no que respecta á dialectoloxía, do polifacético investigador catalán Antoni Badia. O primeiro relatorio, comprensiblemente desde unha perspectiva máis persoal, é do propio Badia e leva por título *Dialectologia sinuosa*; o segundo é da autoría de Emili Casanova, profesor na universidade de València. Sería tarefa imposible resumir en dous parágrafos as contribucións de Badia á nosa disciplina, pero como lamentablemente non sempre se coñecen ben en Galicia os traballos do outro extremo da Península, considero necesario dar algunhas anotacións sobre os aspectos que máis nos interesan e que son ampliados neste libro.

A carreira dialectolóxica de Badia comeza cando se sente atraído polas investigacións de Menéndez Pidal e da discutida figura de Griera (o propio Badia di que lle serviu de modelo *per negationem* de como facer unha enquisa) que, non obstante, para os novos investigadores cataláns fixo de elo coa dialectoloxía de antes da Guerra e facilitou o achegamento á comunidade científica europea. Dada a insuficiencia e grandes defectos do *Atlas lingüístic de Catalunya*, Badia e Germà Colón emprenden os traballos do que será o *Atlas lingüístic del domini català* (ALDC), que comezou a publicarse no 2001; non tardou en incorporarse tamén ó grupo Joan Veny, sobre o que finalmente recaeu o peso principal do proxecto, por mor da progresiva desvinculación de Badia para se dedicar a outras tarefas. Un empeño particular de Badia foi a renovación metodolóxica da disciplina, un proceso condicionado non poucas veces pola precariedade nas condicións de acceso á bibliografía internacional e pola falta de datos fiables sobre o dominio catalán. Así, dunha

banda incorporou moita metodoloxía estruturalista ós estudos dialectolóxicos e, da outra, moitos aspectos da sociolingüística, conformando unha “dialectoloxía social” ou “sociodialectoloxía”.

Badia é tamén coñecido como gramático, un campo no que non desprezou os datos dialectais, tanto no horizonte sincrónico como no diacrónico. Tivo especial interese por facer unha dialectoloxía da lingua antiga, nas súas diferentes etapas, analizando sexa a perspectiva histórica de fenómenos actuais (por exemplo a distinción entre o catalán occidental e o oriental) sexa a presenza de dialectalismos en textos medievais, un tema espiñento no que non poucas veces se afasta da opinión da maioría dos investigadores. Creo que son de especial interese para nós os seus traballos sobre a relación entre os dialectos e a lingua estándar, un tema sempre complicado e debatido (e aínda se complica máis a caza da pantera cando hai unha lingua de maior prestixio social polo medio). Aínda que na súa *Gramática catalana* de 1962 se baseaba nun modelo barcelonés, en traballos posteriores avoga por un maior respecto polas falas das grandes zonas dialectais, de modo que o dicionario normativo inclúa moitas desas variantes e que o aspecto morfolóxico do estándar camiñe por dúas liñas, unha variante máis elevada e máis unificada e outra, máis coloquial, que permita maior diversidade e que atenda a diferentes dialectos.

O seguinte traballo é *Qüestions de morfologia derivativa segons els materials de l'Atlas lingüístic del domini català: els gentilicis*, por Lúdia Pons, coeditora dese Atlas xunto con Veny. Trátase dun comentario de tipo morfolóxico sobre os procedementos que serven para a formación destes indicadores de procedencia; para isto, baséase nun mapa do I vol. do ALDC, que amosa o xentilicio que se autoadxudican os enquisados (non intervén, por tanto, a nomenclatura oficial – tan ocultadora desta realidade ás veces – senón a autopercepción dos falantes). Pons sinala dous procedementos fundamentais, con moi diferente vitalidade: a) construción analítica cun nome xenérico e o nome da localidade introducido por preposición: *gent de Formiguera, fills de Santa Olària de Riuprimer,...*, un 16'5% b) construción sintética, con características formais e flexionais propias dun adxectivo: *salsairons*, un 83'5 %. É unha investigación interesante que amosa o proveito que poden tirar todos os traballadores da lingua (non só os lexicógrafos!) do material que proporcionan os dialectólogos; a edición dun Atlas non deba significar a finalización da obra, senón máis ben o punto de partida para comezar a explotala a fondo.

A continuación recóllese a presentación *L'Atlas ornotonímic de les illes Balears (AOIB). Objectius, metodologia i brevíssim tast dels resul-*

tats. O traballo está a cargo dun dialectólogo e dun ornitólogo, e detéñome nisto porque quero subliñar as vantaxes que implica a colaboración interdisciplinar no noso ámbito, tanto para os lingüistas coma para outros especialistas, que reciben datos sobre a expansión dun determinado animal ou planta, desprazamentos de poboación,... (saíron a relucir moitas destas cuestións no simposio *Lingua e Territorio* organizado polo Instituto da Lingua Galega no 2004, coas actas no prelo no momento de realizar esta recensión). E en moitos casos xa non hai que falar de que a colaboración comporta vantaxes, senón de que é totalmente obrigatoria. Traballos como os volumes de léxico do *Atlas Linguistique Roman* (ALiR) demostrannos que é imposible comprender moitas das designacións dun animal sen uns mínimos datos sobre o seu físico, a súa etoloxía, os desprazamentos de poboación e as especies existentes etc, pois non son poucas as designacións que os falantes motivan sobre estes feitos.

O xerme do AOIB naceu hai tempo, nun traballo de ámbito territorial moi reducido que constatou unha variedade enorme de formas, polo que decidiron ampliar a mostra, neste caso a 125 puntos. A enquisa realizouse mediante unha guía de fotos a cores e recollen tamén etnotextos e aspectos da cultura popular. Á hora de presentar os datos, ademais do mapa hai unha ficha cos datos esenciais do animal en cuestión, na liña do comentado no parágrafo anterior; sería de desexar que os próximos traballos dialectolóxicos galegos que traten o ámbito do vexetal ou do animal emulasen este exemplo.

Se o traballo de Pons nos informaba sobre o proveito que se pode tirar dun atlas nacional, a seguinte intervención amplía o horizonte espacial, situándoo no marco dos dous grandes proxectos en marcha na xeolingüística europea, o *Atlas Linguarum Europae* (ALE) e, con especial énfase neste último, o *Atlas Linguistique Roman* (ALiR). O capítulo leva por título *Formazioni fonosimboliche negli zoonimi dell'area romanza. Riflessioni sulle carte dell'ALiR* e o seu autor é o profesor emérito da universidade de Grenoble Michel Contini. A intervención comeza expoñendo as principais características do ALiR, en marcha desde o ano 1987 e cun equipo de traballo de preto de 80 persoas, procedentes dunha trintena de universidades ou organismos oficiais de investigación. Como é sabido, trátase dun atlas de segunda xeración, interpretativo, e cunha monografía acompañando cada mapa.

Para exemplificar os froitos que se obteñen da metodoloxía do ALiR, Contini acode ós zoonimos motivados fonosimbolicamente (*bolboreta*, o xenérico *coco*...) sostendo que en orixe os lexemas que están na base destas designacións zoonímicas ("protoloxemas", en palabras do

investigador sardo) poderían ser elementos lexicais ou morfolóxicos que expresasen motivacións icónicas como a dimensión, consistencia,... Estes protolexemas normalmente aparecen duplicados (para reforzar a imaxe dunha característica do animal en cuestión) e poden aparecer en combinación con outros elementos. A súa análise non foi sempre moi acertada; dunha banda, foron consideradas formas marxinais – o que non se corresponde coa súa vitalidade na lingua – e doutra, foi moi normal consideralos característicos da fala infantil, sen aclarar cómo é posible que estes elementos infantís sexan as formas elixidas pola lingua dos adultos. Aínda máis, estas designacións adoitan contemplarse como un todo, pero a realidade é que podemos distinguir tres tipos ben diferenciados: a) aquelas cun étimo coñecido que xa pode ser interpretado como fonosimbólico: fr. *papillon* < PAPILIO b) formas das que non se coñece testemuño na lingua nai da variedade lingüística en cuestión: *bolboreta* c) formas remotivadas, sobre todo por semellanza fonética: *polvoretta* por *bolboreta*, seguramente buscando o apoio do castelán *polvo*. É unha división semellante á que podemos establecer para as denominacións de base onomatopeica, onde podemos distinguir: a) as designacións onde aínda se percibe a función imitadora, b) aquelas onde xa non se percibe esa imitación (p.ex. fr. *caille* < COACCOLA) e c) remotivacións do tipo *buen pan hay 'paspallás'*.

Non quero alongarme en exceso sobre este estupendo traballo, así que me limitarei a citar os dous grupos que establece Contini e a enviar ó seu texto para a consulta dos abondosos exemplos: 1. Uso do mesmo protolexema fonosimbólico nas designacións dun mesmo animal nunha vasta área lingüística. Mostra evidente é o caso das designacións da bolboreta con elementos ligados á imaxe do movemento, por exemplo coa construción /lateral ou vibrante + vogal + oclusiva bilabial (p, b)/: *lip, lep...* ou o seu inverso /oclusiva bilabial + vogal + lateral/: *pil, pel, pal...* (cf. lituano *p'iepala*, dogón *pipilu*, azteca *papalot*, latín PAPILIO,...). 2. Mesmos protolexemas fonosimbólicos en designacións de varios animais, en diferentes áreas; un exemplo poden ser os protolexemas con estrutura /oclusiva velar (k, g) + a, o, u/: *cac, coc, cuc, gag...* que comparten normalmente a idea de obxecto redondo duro (e xa non só nos zoónimos, senón noutros campos léxicos coma as partes do corpo, indicacións xeográficas,...). A observación conxunta dos zoónimos de tipo fonosimbólico permítelle concluír a Contini o seguinte: 1. Consérvanse en todos os grupos lingüísticos europeos. 2. Están ausentes ou en número reducido en determinadas zonas (é probable que en tempos antigos houbera designacións segundo ese procedemento, pero serían substituídas); a maioría dos fonosimbolismos queda en áreas arcaicas

(laterais), caracterizadas polo seu conservadurismo lingüístico. 3. Os datos europeos e doutras linguas fannos pensar en que se trata dun procedemento que xa vén desde moi antigo e ten que ser interpretado na liña dos múltiples traballos de Mario Alinei sobre as motivacións, que en certo modo se sintetizan no seu monumental traballo *Origini delle lingue d'Europa*.

A mesa redonda parte de tres interrogantes: a) desenvolvemento da disciplina durante o século e medio longo de vida; b) posibilidades no momento actual e nun futuro próximo; c) como os cambios sociais e lingüísticos poden afectar ó transcurso ou desenvolvemento futuro da disciplina- formulados pola organización ós tres participantes: Manuel González (Univ. de Santiago de Compostela e Real Academia Galega), Miquel Àngel Pradilla (Univ. Rovira i Virgili) e Joaquim Viaplana (Univ. de Barcelona). A primeira e a terceira das intervencións son bastante similares en canto á orientación e o contido, mentres que a segunda céntrase máis ben en aspectos da sociolingüística da variación e na súa ubicación e definición fronte a outras disciplinas parellas. Xorden diferentes reflexións moi interesantes, centradas a maioría delas nos cambios metodolóxicos que ten que adoptar a disciplina co novo século. É certo que o *método clásico* deu moi bos resultados, pero debe ser actualizado; a fotografía que transmiten os atlas non dá unha imaxe real da lingua, senón a dos informantes seleccionados -e ademais está en cuestión a existencia do “falante-modelo”- polo que cómpre seguir avanzando na introdución da sociolingüística, para obter falas representativas de cada sector da poboación. Ademais de ofrecer unha imaxe máis realista da fala, abre moitas posibilidades para o investigador, como a valoración do grao de estabilidade dunha determinada variedade dialectal. En calquera caso, téñanse presentes os inconvenientes *operativos* que ve Veny para estes bos propósitos na intervención que sinalamos máis abaixo. Deberase botar man das novas tecnoloxías para superar o formato tradicional de atlas lingüístico, coa fixación propia da edición impresa. Camiñamos cara ó modelo de base de datos que expón González, que permita a cartografía automática segundo as preferencias do usuario (transcrición fonética, mapas de étimos, mapas de afixos) e que recolla datos que non sempre teñen cabida nun volume impreso: ficha completa de cada enquisa, etimoloxía, segmentación morfolóxica da palabra, rexistro audiovisual das respostas, análise fonética, etnotextos recollidos ou xa existentes, fotografías e vídeos dos referentes,... É un camiño que, con todo, cómpre emprender con cautela e paso firme, asentándose en estándares que permitan a interconexión e

o aproveitamento do material, sen se converteren en illotes incomunicados.

Pecha o libro o traballo de Joan Veny *Alguns ensenyaments de la geolingüística*, dividido en dúas partes ben diferenciadas, pero complementarias. En primeiro lugar, fai un repaso por tres diferentes aspectos da investigación dialectal: 1. A escolla do informante ideal e as precaucións a adoptar para o éxito da enquisa. 2. Os problemas que suscita a abordaxe sociolingüística, que é moi necesaria, pero que precisaría dun equipo de investigación moi grande para facer todas as enquisas, ou ben cinguirse a un dominio lingüístico moi restrinxido. 3. A vitalidade dos dialectos, en especial co factor engadido da interrelación coa lingua estándar. Finaliza este apartado cunha interesante reflexión: aínda que hai lingüistas que minimizan a contribución da dialectoloxía tradicional ou consideran obsoletos os seus métodos, non é algo correcto, pois non hai que gabar o novo rebaixando o vello, xa que a dialectoloxía tradicional, se ben feita, deu moitos froitos. A segunda parte da intervención céntrase na posibilidade da xeolingüística de comparar variantes fonéticas, morfolóxicas e léxicas dentro dun mesmo dominio lingüístico e nos froitos que esta visión global da múltiple realidade dos dialectos proporciona ós diferentes estudos filolóxicos. Claramente, unha análise repousada dos datos tamén serve para poñer de manifesto a relación entre os dialectos, incluso entre os máis afastados; Veny dá unha boa mostra con datos dialectais que botan por terra intencións de definir como opostas en moitos aspectos as falas do catalán balear e o do Principado. Tampouco lle pode discutir ninguén á nosa disciplina a utilidade para descubrir a situación actual de variantes xa existentes en documentos antigos ou para botar luz sobre a etimoloxía de certas palabras, xa non só da propia lingua, senón tamén doutras onde acontezan fenómenos similares.

En resumo, as 172 páxinas desta obra dannos unha información moi interesante sobre a utilidade dos estudos dialectolóxicos e a súa metodoloxía. Os temas foron escollidos con acerto para nos dar tanto unha imaxe de conxunto dos froitos que se poden tirar da xeolingüística de áreas reducidas e de áreas moi amplas, coma unha evidencia do proveito que poden obter os gramáticos sincrónicos, os diacrónicos, os lexicólogos, os etimólogos, pero tamén os ornitólogos ou os antropólogos. É unha disciplina viva, que se ben quizais é certo que non soubo integrar certas innovacións da Lingüística -hai que comprender tamén que é Ciencia de proxectos moi a longo prazo e non é fácil anovar as madeiras do barco cando se está navegando; e en todo caso aí están os resultados deses métodos “anticuados” que para si quixeran moitas

novas correntes de nome bonito pero pouca substancia- non está obsoleta, senón en progresiva renovación e camiñando por un s. XXI esperamos que cheo de bases de datos públicas repletas das bolboretas que os dialectólogos cazaron durante todos estes anos.

XOSÉ AFONSO ÁLVAREZ PÉREZ
Universidade de Santiago de Compostela

Charo Ferreiro e Inma Pena (coords.) (2005): *Simposio sobre Antonio Couceiro Freijomil. Actas do congreso realizado pola Dirección Xeral de Creación e Difusión Cultural. Santiago de Compostela, o día 13 de maio de 2005*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.

A Consellería de Cultura e Deporte da Xunta de Galicia vén de editar as actas do "Simposio sobre Antonio Couceiro Freijomil", encontro que tivo lugar en Santiago de Compostela en maio de 2005 con motivo da conmemoración do cincuentenario do pasamento deste relevante e polifacético escritor. O volume reúne un total de sete traballos que abordan varias das facetas que ocuparon o pensamento e o traballo do homenaxeado e que axudan a encadralo no momento cultural e histórico que lle tocou vivir. Sen dúbida, este libro vén consolidar a recuperación da figura de ACF, iniciada en 1988 coa preparación dunha compilación de estudos con ocasión do centenario do seu nacemento¹.

Encabeza o libro un traballo de X. R. Barreiro dedicado á análise e contextualización da principal obra historiográfica de ACF, a *Historia de Puentevedume y su comarca* (1944). Tras unhas interesantes reflexións sobre a complexa definición de "historia local" e da súa aplicación práctica á realidade xeográfica e social de Galicia o autor achega unha descrición dos modelos historiográficos da historia local galega que se viñeron sucedendo dende finais da Idade Media. Unha análise atenta da *Historia de Puentevedume* permítelle afirmar a X. R. Barreiro que a obra se sitúa á marxe da metodoloxía histórica do Seminario de Estudos Galegos, institución a que pertenceu ACF, e que máis ben habería que entendela como "unha historia local moi erudita que se encadra no modelo positivista" (18).

X. A. López Calvo acomete o estudo da biografía de ACF, traballo para o que se vale dos estudos xa publicados sobre o autor, pero que enriquece con novas informacións procedentes de diferentes arquivos. O artigo, en que destaca a riqueza da bibliografía e documentación manexadas, incide especialmente nos elementos que axudan a entender

¹ VV. AA. (1990): *Homenaje al polígrafo eumés don Antonio Couceiro Freijomil en el primer centenario de su nacimiento. 1888-1988*. Deputación Provincial da Coruña.

mellor tanto o posicionamento ideolóxico de Couceiro (dedícase un interesante apartado ao estudo da súa controvertida relación co "galeguismo oficial" da época) coma os seus intereses intelectuais, a partir da análise da súa produción editorial.

De especial interese resulta a contribución de M. González González, referida á visión da ortografía galega de ACF. Despois de contextualizar a obra do autor na tradición dos estudos lingüísticos sobre o galego da segunda metade do século XIX e do primeiro terzo do XX, M. González céntrase nos traballos en que Couceiro se ocupa especificamente da ortografía do galego, extraendo da súa análise unha serie de principios que para o autor de Pontedeume debían guiar a ortografía da nosa lingua. O groso do traballo está constituído por unha descrición crítica das propostas de Couceiro para a representación das particularidades do vocalismo e do consonantismo do galego (tratamento do timbre das vogais homógrafas, representación das "vogais longas", uso do grafema <y>, tratamento da gheada e do seseo...) e a introdución de signos auxiliares como o apóstrofo ou o guión. Conclúe o autor do artigo falando do fundamento e da relativa modernidade das propostas de ACF, elaboradas cun desexo de facilitar a súa aprendizaxe, ao que deberon de contribuír, en palabras de M. González, "os coñecementos que tiña da lingua galega do seu tempo, pero tamén de gramática histórica, e sobre todo unha visión da ortografía nada clasista, que debía servir para que calquera persoa puidese escribir en galego sen especiais coñecementos filolóxicos" (55).

Un traballo de J. Beramendi analiza o panorama cultural da Galicia do primeiro terzo do século XX, ou máis ben, o panorama da "alta cultura", cuestión que oportunamente se encarga de aclarar o autor. J. Beramendi dá conta das obras e dos autores máis relevantes do período, facendo fincapé nos avances tanto cuantitativos coma cualitativos producidos nas diferentes parcelas conformadoras desa alta cultura na época analizada. Establece como pano de fondo, para a nosa idea con grande acerto, a conflitividade resultante da coexistencia no territorio galego de dúas altas culturas, unha en castelán e outra en galego. Para o autor, o labor desenvolvido polo rexionalismo e o nacionalismo galegos "conseguiu atraer ás súas posicións unha parte moi importante da *intelligentsia* galega", de modo que "foron poucos os escritores, artistas e pensadores que, permanecendo en Galicia, escaparon á súa influencia ou non militaron abertamente nel". Aínda que isto "non levou a unha asunción socialmente maioritaria da cultura especificamente galega" chégase a facer un balance "relativamente positivo" do período analizado (72).

M. Valcárcel ocúpase do estudo do famoso *Diccionario bio-bibliográfico de escritores* de ACF, publicado en tres volumes entre 1951 e 1954. Nunha primeira parte, entre outras cuestións, aborda os obxectivos que perseguía o seu autor con esta obra, describe os seus resultados, enumera as principais fontes que chegou a manexar, destaca algunhas valoracións de tipo ideolóxico contidas na obra e revisa a recepción crítica de que foi obxecto. Non pasa por alto M. Valcárcel a presenza no *Diccionario* dunha "serie de datos de difícil reflexo noutras obras publicadas na mesma época" (por exemplo a referencia á militancia de Castelao no Partido Galeguista ou a presentación de Alexandre Bóveda como responsable dos traballos preliminares do Estatuto de Autonomía), posibles sen dúbida grazas á "localización política do autor, desde logo allea ao galeguismo oficial e ás correntes de oposición ao franquismo" (81). Nunha segunda parte do artigo M. Valcárcel leva a cabo unha proveitosa descrición crítica dos catálogos de escritores galegos publicados con posterioridade ao *Diccionario* de ACF, ocupándose tamén, de maneira máis esquemática, doutras obras de carácter xeral que contribuíron a fixar ese repertorio de escritores. Finalmente fai unha detallada proposta de estudo da presenza de escritores galegos na prensa, traballo que se considera imprescindible para obter un coñecemento cabal de certos períodos da nosa historia literaria.

A contribución de X. M. Cid Fernández versa sobre o traballo pedagóxico levado a cabo por ACF. Segue a súa actividade dende as primeiras experiencias docentes en Pontedeume ata a súa chegada a Ourense como inspector de ensino en 1918. Esta circunstancia é aproveitada por X. M. Cid para describir o contexto educativo do Ourense que coñeceu Couceiro e para contrapor a súa figura á de Vicente Risco, profesor da Escola Normal e tamén referente no pensamento pedagóxico ourensán. A análise da súa obra de contido educativo (en que destacan os *Factores del desenvolvimiento humano*, publicados en 1934) permítelle a X. M. Cid posicionar a ACF entre a pedagogía tradicional e a renovación que supuxo o Movemento da Escola Nova. Dedicada especial atención no artigo a estudar a defensa que ACF fixo do uso do galego como lingua vehicular na práctica educativa escolar.

Xa por último, R. Esturao destaca a presenza de Pontedeume en diversas parcelas da obra de ACF (no labor xornalístico, na creación poética ou na investigación histórica) e pon de manifesto as influencias ambientais, sociais e históricas dos primeiros anos do autor en aspectos como a súa temperá vocación pedagóxica ou na consideración e interese demostrados polo idioma galego ao longo da súa vida.

Na nosa opinión, este volume de actas aborda con eficacia e rigor o estudo da figura de ACF e da súa variada obra, algo ao que non debe de ser alleo o relevante elenco de investigadores reunidos para levar a cabo o traballo. Cremos, así e todo, que o libro non esgota as posibilidades de estudo que ofrece a figura de Couceiro. Unha exploración detida do seu arquivo persoal conservado no Instituto de Estudos Gallegos Padre Sarmiento, por exemplo, podería sacar á luz algún traballo inédito ou ofrecer novos documentos que viñesen completar (non xa modificar, obviamente) a visión que hoxe temos deste importante escritor. Nesta mesma liña, cremos que a día de hoxe tamén se fai necesaria a recuperación da súa importante produción xornalística, espallada por numerosas publicacións que non sempre resultan de doada consulta.

En definitiva, este novo volume da "Colección de difusión cultural" da Xunta de Galicia resulta imprescindible para quen queira achegarse con certa profundidade á obra e á persoa de ACF, e é de lectura moi recomendable para quen simplemente queira ampliar os seus coñecementos dunha etapa da nosa historia cultural certamente vizosa e interesante.

DAMIÁN SUÁREZ VÁZQUEZ

Ferreiro, C. e I. Pena (coord.), *Encontro Ramón Piñeiro*. Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 2006, 110 pp. [ISBN:84-453-4279-7].

A figura de Ramón Piñeiro préstase sempre a novas achegas porque, aínda sendo un autor moi visitado polos investigadores, a súa dilatada traxectoria xunto ás lagoas de publicación do seu pensamento fan que calquera estudo revele aspectos anovadores. Polo mesmo, resulta interesante unha xuntanza como a que levou a cabo a Dirección Xeral de Creación e Difusión Cultural en Santiago de Compostela no outono de 2005 e que se recolle agora neste volume de actas.

O home e o pensador están debuxados dende diferentes perspectivas a través dos once relatorios. Algúns deles trazados dende a amizade, dende o recordo de ter compartido a *mesa camilla* da súa casa en Xelmírez 15 onde tiveron o privilexio de compartir con el coñecementos; os restantes elaborados dende a admiración a unha figura clave na recuperación cultural de Galicia durante unha época de represión e censura que soubo vencer con dedicación, paciencia e bo facer. Hai un pouso en todas as intervencións de facerlle xustiza pois non sempre foi ben entendida a súa maneira de combater a ditadura cunha posición culturalista, por esta razón refórzase a idea de que dende o interior esa foi unha postura acertada, quizais non a única que se podía tomar, pero coa que logrou cimentar unha boa base para a recuperación social deste país tan importante nese momento, pero tamén unha vez que se instaura a democracia xa que había unha senda trazada con firmeza, aínda que tamén moito camiño por andar.

O autor de *Filosofía da saudade* era esencialmente un divulgador do seu pensamento a través das conversas ou da correspondencia privada, por esta razón Basilio Losada e Luís Alonso Girgado insisten en recuperar e publicar todas as misivas que se conservan de Ramón Piñeiro, entendendo que é aí onde mellor se expresa o seu ser e o seu sentir. O corpus epistolar é extenso e está remitido aos galeguistas históricos, aos vellos e aos novos amigos, así como a figuras ou personaxes imaxinarios. Aínda que en principio o acto creador é privado no seu caso hai sempre a intención de trascendencia, de transmitir coñecementos sobre Galicia polo que se entende que o pobo galego debe ter

acceso a ese saber. A súa doutrina está transvasada na prolixa comunicación privada que debe ver a luz para poder estudar o seu pensamento e a evolución do mesmo.

A preocupación de Ramón Piñeiro era Galicia, esa era a súa gran verdade, e non dubidou en tratala dende diferentes ópticas, a Blanca-Ana Roig Rechou e Anxo Tarrío Varela interesoulles a súa faceta de impulsor literario a través da editorial Galaxia ou colaborando en prólogos alógrafos e autoriais. Defendía especialmente a literatura imaxinativa e era menos proclive a que se cultivaran outras vetas como a socialrealista ou a existencialista. Ao igual que houbo unha maior preocupación pola literatura para adultos que para un público infantil porque esta última precisaba dunha edición custosa e era difícil chegar a ese sector social, aínda que se fixeron apostas nas que se traducen textos do catalán ou se crea a través dos vimbios dados pola literatura oral historias para a infancia. En realidade a grande obra publicada foi *A galiña azul* de Carlos Casares que introduce a dose de fantasía na que tanto cría Ramón Piñeiro. Como director literario de Galaxia planifica coidadosamente as publicacións que debían estar escritas en lingua galega, ser de máxima calidade e nas que primase a imaxinación, de todas maneiras prologa un libro como *O crepúsculo das formigas* de Xosé Luís Méndez Ferrín que rompe con esa última máxima, pero na que non destaca tanto a obra como ao autor a quen considera un novo e firme valor literario, coa forza e a bagaxe cultural necesarias para ser un dos guieiros da recuperación de Galicia, e xa entón non se equivocou na súa profecía. El ante todo era animador de novos creadores e podía, coma neste caso, supeditar as súas crenzas culturais á calidade literaria.

Sobresae no intelectual de Láncara a faceta cultural como se defende en boa parte dos relatorios, pero moi especialmente nas intervencións de Benxamín Casal e Xoán Carlos Garrido. A implantación dun réxime ditatorial ve fanadas moitas esperanzas nos galeguistas, ante este suceso el decidiu abandonar a loita partidaria clandestina para desenvolver un papel social e este feito lonxe de entenderse como unha rendición expónse nos artigos como unha estratexia intelixente que deu os seus froitos coa creación da Editorial Galaxia. As críticas e desavinzas por parte dos galeguistas do exilio por decantarse pola vía cultural enténdense dende a visión no exterior, pero xustifícase a postura que adoptou Ramón Piñeiro nese momento porque aínda que quizais non era a única posible si foi afortunada e non se pode esquecer que el arriscaba a súa vida coas accións que realizaba. Sempre militou no galeguismo aínda que as circunstancias impediran que o fixera dende a actividade política, así o explica na súa intervención Manuel Caamaño

Suárez cando lembra que axudou a constituír forzas políticas galegas cando a situación se relaxara e mesmo alentou a constitución de partidos democráticos propios nos que colaborou e mesmo acadou froitos como a Lei de normalización lingüística ou a constitución do Consello da Cultura Galega. Todos os grans de area son necesarios no obxectivo de galeguizar un país que precisaba de persoas conscientes que puideran loitar por el. A súa é unha visión de futuro ampla, aposta pola democracia política e concédelle un papel importante á muller na formación dos fillos e pola súa capacidade de amar. O desexable é ter todas as fronteas cubertas, pero as circunstancias non sempre permiten estar en primeira liña de trincheira o que non impide que dende a retagarda tamén se poida defender o territorio coas armas que se teñan.

O galeguismo para Piñeiro era a defensa intransixente da personalidade cultural de Galicia e o seu autogoberno. Miguel Barros no seu artigo repasa os trazos que configuraron historicamente este país e chega ao cénit creador dun pobo, a lingua, que se xerou coidadosamente ao longo dos séculos. Ramón Piñeiro consideraba de máxima importancia devolverlle ao galego a categoría de lingua culta, para iso era necesario utilizala por escrito en todo tipo de textos e mostrala ao mundo, só así se recuperaría a dignidade. Do seu forte compromiso coa lingua diserta o profesor Manuel González González que se aproxima ao principal activo dunha comunidade pois na linguaxe está a alma, a maneira de fragmentar e entender o mundo e é a máxima expresión da cultura, a que une un pobo por sempre porque é a súa ferramenta de comunicación, pero tamén é a súa maior obra. Defende como modelo de lingua culta o galego falado e pretende non achegalo nin ao castelán nin ao portugués, senón buscar na súa propia esencia, nas súas propias particularidades, no seu ser que está vivo nas xentes e para este labor intenta captar as mellores plumas que están capacitadas para establecer un galego culto, dignificado e recoñecido. A universalidade da lingua faranos romper coas barreiras e non só coas espaciais, senón coas mentais, cos prexuízos existentes e por iso fomenta a tradución de obras estranxeiras ao galego, traza lazos con personalidades de diferentes países europeos e mesmo consegue que se emita na canle británica BBC unha reportaxe sobre a poesía de Luís Pimentel que el mesmo redactou.

A Ramón Piñeiro interesáballo máis a filoloxía que a filosofía, pero o seu paso polo cárcere a finais dos anos corenta e a propia experiencia da guerra provocoulle unha profunda crise espiritual, sobre este aspecto reflexionan Anxo González Fernández e Ramón López Vázquez. Considérase que foi un pensador dende o berce, cunha capacidade innata que el soubo espertar a partir das súas lecturas, das súas ex-

perencias e da súa intelixencia. Achegouse de maneira superficial a este eido e decantouse fundamentalmente pola figura de Hegel, do que recolle o sentido vivo da historia, e pola de Heidegger, do que lle interesa a súa explicación do ser humano dende os sentimentos. A través deles explica que a cultura galega ten que estar en continuo dinamismo e por esa razón non se debe sobrevalorar o pasado porque a esencia de Galicia procede do cambio e ten que seguir cambiando. Interésase polo ser dos galegos, a súa maneira de estar no mundo e entende que a saudade é o sinal distintivo dos galegos e dende ela busca dar resposta a todas as súas dúbidas. O individuo é o principio de todo, é o motor da súa metafísica que o aproxima a concibir un mundo liberal. O ton filosófico pódese ler nalgunhas das súas obras como *Siñificado metafísico da saudade*, *A saudade en Rosalía* ou *Pra unha filosofía da saudade*.

Ramón Piñeiro merece esta e outras achegas á súa figura porque o seu traballo foi crucial de cara a unha recuperación social e cultural de Galicia no século XX. Nalgúns dos relatorios coméntase que fixo gala dun socratismo animador ao querer reclutar para as filas do galeguismo a mocidade culta do momento que tiña que asumir a conciencia de loita, polo que el se presenta como unha especie de guieiro intelectual e espiritual para eses mozos. O seu foi un compromiso de vida polo que ata o derradeiro alento se mantivo activo á fronte do Consello da Cultura, el é unha das personalidades máis egrexias do século pasado e que deixou un pouso para o futuro, falou dos corazóns xenerosos como o de Alexandre Bóveda, pero nel tamén se descobre o mesmo latexar comprometido e bondadoso que terá continuidade nese futuro no que tanto cría.

A súa é unha figura que pode ser tratada dende moi diversas perspectivas ao ser un home poliédrico, pero aínda que haxa diferentes miradas sobre o persoeiro hai unha liña que nunca se pode deixar de debuxar, a dedicación a Galicia, motor da súa existencia. O seu orgullo galeguista está por riba de todo, loitou á súa maneira iniciando unha vía de afirmación cultural coa creación de Galaxia, unha aposta que asumiu en detrimento da loita política e pola que foi criticado duramente, especialmente por Xosé Luís Méndez Ferrín, que o acusou de traidor e mesmo na novela *Retorno a Tagen Ata* mata o alter ego do intelectual (Ulm Roan). Esta visión prendeu en boa parte da esquerda galega da época e esquecéronse ou quedaron minimizados os logros, os méritos que colleitou ao longo da súa existencia, polo que cómpre facer xustiza sen esquecer ningunha das vertentes da súa proluxa traxectoria.

MARÍA DOLORES VILLANUEVA GESTEIRA

Informe lingüístico sobre a nosa terra Eo-Navia (Occidente de Asturias). Navia: Asociación Abertal del Eo-Navia, 2007. 89 p.

A Asociación Abertal del Eo-Navia, unha asociación cultural aínda nova pero moi activa e firmemente comprometida na defensa da cultura e a lingua deste territorio, acaba de presentar este *Informe* sobre a lingua propia das terras comprendidas entre os ríos Navia e Eo, e en particular sobre a súa identidade. Vén así a tomar a palabra nunha polémica que foi variando do lingüístico para o político, e na que parecen cruzarse intereses alleos aos dereitos das xentes que habitan este territorio e falan esta variedade romance.

Hai poucos meses a Secretaría Llingüística del Eo-Navia, da Academia dela Llingua Asturiana (ALLA), fixo público un *Informe sobre a fala ou gallego-asturiano: úa perspectiva histórica, social e llingüística* (2006). Nel consideran un “prexuício gratuito, pretencioso y falto de rigor de qu'a variedá falada nel Navia-Eo é gallego” (p. 11), e por tanto calquera interese das institucións públicas galegas, tanto dos poderes políticos coma da RAG, na normativización e da normalización é denunciado como “inxerencia” que, segundo este informe, tentan cuestionar “asturianidá das terras máis occidentales d'Asturies considerándolas 'gallegas' tanto nel plano llingüístico como nel cultural y hasta, mesmamente, nel plano político” (p 10). Dado que neste territorio “s'entremezcran trazas llingüísticas gallegas y asturianas, ademáis de características propias da zona” (p. 39), a ALLA, a través desta Secretaría, considera “un exercio de voluntarismo político” incluír estas falas dentro do ámbito da lingua galega.

Agora a asociación Abertal, unha voz autorizada e lexitimada coma a que máis para facelo, por estar formada por xente afectada directamente polas políticas lingüísticas que se derivan desta loita político-lingüística (é dicir, son os seus beneficiarios ou vítimas), presenta estoutro informe; e a pesar de tratarse dunha asociación particular, sen recursos públicos ao seu dispor, fano con toda a seriedade e rigor, botando man do criterio dos mellores investigadores externos e internos e poñendo sobre a mesa datos lingüísticos procedentes de traballos de investigación de valía recoñecida.

O libro preséntase en cinco versións (galego, asturiano, español, catalán e inglés), para alcanzar unha maior difusión e cubrir mellor o seu obxectivo de chamar á reflexión sobre este aspecto certamente relevante e pouco coñecido da situación lingüística do occidente hispánico, tanto nos ámbitos máis inmediatos coma tamén no exterior. Nun xesto de normalidade, a versión galega está escrita na variedade do galego de Asturias. Por unha parte, na súa vertente académica, este informe sen dúbida interesará a hispanistas, romanistas e sociolingüistas en xeral de todas as latitudes, mais este texto ten tamén unha vertente política e social, como texto de intervención, e tamén se dirixe ás autoridades políticas asturianas, galegas, españolas e europeas.

Na introdución faise explícito o obxectivo: discutir a adscrición lingüística destas falas e comprobar a súa proximidade estrutural tanto co galego coma co asturiano, negándose a resignarse á manipulación interesada da denominación desta lingua, que vai asociada, de por parte, á práctica ausencia de políticas lingüísticas que poidan frear a perda acelerada de falantes. Esta situación, ademais de ser constatada en diferentes estudos, foi denunciada polo Comité de Expertos do Consello de Europa, no seu informe sobre a aplicación en España da Carta Europea das Linguas Rexionais e Minoritarias. Nesta exposición do problema faise repaso breve das denominacións dadas polos falantes á súa propia lingua, e das denominacións cambiantes nos medios oficiais e na prensa asturiana, que vai derivando de “gallego-asturiano”, denominación oficial, a “eonaviego”, considerado como lingua de transición ou mesmo como unha nova lingua, mais que en calquera caso supoñen a negación do carácter galego destas variedades.

A explicación comeza cunha exposición sintética das diferentes situacións lingüísticas da Península, en que os problemas de adscricións transfronteirizas non son raros (portugués en España, occitano en Cataluña (o gascón de La Vall d’Aran), catalán en Aragón, Andorra, Francia e en Sardeña, etc.), facendo evidente a anomalía da situación do galego de Asturias, en que a Academia de la Llingua Asturiana se erixe en autoridade sobre unha lingua que non forma parte do seu dominio lingüístico (aínda que si estea baixo a competencia política do goberno de Asturias), creando no seu seo unha Secretaría Llingüística que ditamina sobre a súa identidade e intervindo, directamente ou non, na súa normativización.

A seguir éntrase na análise do problema da adscrición destas falas cunha síntese da posición do sector dominante da ALLA, a partir de citas que mostran como estas variedades lingüísticas son consideradas unha “fala” de adscrición indefinida, un “continuum lingüístico”,

“lingua de transición”. Certamente existe un contínuum, como todo romanista sabe, non só entre o galego e o asturiano e o castelán, senón mesmo entre o galego e o italiano, mais iso non impide que se poidan diferenciar linguas distintas. Esta é a postura que defende a presidenta da ALLA, Ana Cano, quen agora considera que se trata dunha “zona de transición [donde se entremezclan] los rasgos gallegos con los asturianos”, cando hai algúns anos afirmaba rotundamente que se trataba dunha “variedad del gallego de Lugo”. Por contra, os hispanistas e romanistas son unánimes (coa excepción dos actuais dirixentes da ALLA) en considerar que se trata de variedades do galego, desde Menéndez Pidal a Zamora Vicente, pasando por Lapesa e Dámaso Alonso, por non citar aos máis recentes Winkelman e Metzeltin. Este xuízo era compartido por Ana Cano e García Arias ata tempos ben recentes, como se mostra no informe (pp. 34-35). Esa é tamén a única realidade que recoñecen as institucións europeas (p. 36-37).

O informe pon á vista do lector que fronte a propostas explícitas e razoadas, con datos contrastados, como poden ser as de Babarro (v. mapa p. 56), desde significados círculos asturianistas só se opoñen afirmacións arredor do “feixe de isoglosas”, “zona de transición”, que de facto colocan a fronteira lingüística na fronteira política sen que se manexen argumentos nin datos lingüísticos precisos. Tamén dedica o informe atención ao problema da denominación, un asunto non menor porque permite desvelar as operacións de recategorización, de reconceptualización, que se agochan detrás da negación do carácter galego e da insistencia na denominación “fala”: a transmisión da idea, implícita ou explícita, de que se trata dunha variedade, máis ou menos de transición, da lingua asturiana, como mostra a reveladora denominación “asturiano (en su versión fala)” (p. 46).

Nos dous capítulos seguintes delimitáanse e caracterízanse as variedades do galego de Asturias (principalmente o tarandumés, o asturnegueirés –que penetra en territorio galego– e o baixonaviego) e mídese a súa proximidade estrutural co galego e co asturiano baseado en 28 trazos fonéticos e morfolóxicos que diferencian o galego estándar do asturiano estándar. O resultado, como era de esperar, mostra unha proximidade notoriamente maior das falas eo-naviegas coas galegas. Por unha parte, e como se sabe, a variedade falada nos concellos de Taramundi e Santiso de Abres (así coma nas parroquias de Abres e Guiar do concello da Veiga e nalgúns outros puntos) é o galego oriental de Lugo, sen os trazos característicos do galego asturiano, e de aí a coincidencia do 100% do “tarandumés” co galego oriental. O eonaviego presenta unha porcentaxe moi elevada de trazos comúns co galego oriental

(80%), fronte a un 45% de coincidencia co asturiano occidental. Como media, estas falas cos trazos do galego nun 86%, e cos do asturiano nun 12%. Desta maneira, a idea manifestada por García Arias de que “resulta difícil establecer límites precisos con el gallego puesto que las lenguas se entrecruzan muy complejamente” (citado na p. 22) non parece estar baseada nos datos lingüísticos, ou polo menos nunha análise obxectiva deles. De feito este tipo de afirmacións fanse sen que se mostren eses pretendidos “entrecruzamentos”. A falta de congruencia destas posicións queda tamén posta de manifesto en que, seguindo os postulados da ALLA, habería que concluír que todo o galego oriental (ou cando menos unha boa parte do galego oriental de Lugo) é “fala asturiana”, xa que é exactamente a mesma variedade falada en Taramundi e Santiso de Abres, e por suposto tamén o sería o galego de Negueira de Muñiz, onde se fala a “variedade eonaviega”. Cal é o criterio para marcar a fronteira lingüística na demarcación política? O informe de Aertal deixa en evidencia, pois, que a adscrición ao ámbito galego destas falas non responde a ningún “prexuício gratuito, pretencioso y falto de rigor” senón a razóns obxectivas que se expoñen de maneira clara e explícita. Os datos aquí presentados só poden ser contestados con datos, non só afirmacións voluntaristas e acusacións nin demostradas nin demostrables.

O grave é que estas actuacións teñen consecuencias na política lingüística do Principado, tanto no ensino coma noutros ámbitos, coma a deturpación da toponimia da zona. Na parte final, o *Informe* repasa precisamente as accións das autoridades do Principado sobre a toponimia, así como a querela normativa entre as propostas da MDGA (1990) e as da Consellería de Educación do Principado, escoradas cara ao asturiano.

Por último recóllense as principais conclusións, entre as que os autores non dubidan en afirmar a súa identidade como cidadáns e como falantes: “Os habitantes del Eo-Navia somos asturianos, sen que exista contradición entre ser asturiano e falar galego” (p. 79). Reclaman, pois, que as autoridades políticas lles chamen “ás cousas polo sou nome”, e esixen oficialidade territorial para o galego e para o asturiano en Asturias, así como medidas de normalización que eviten a desaparición da lingua autóctona: “porque non queremos deixar morrer a nosa lingua nin a nosa cultura, pra chantar as bases da recuperación da dignidade humana, cultural e lingüística dos asturianos falantes de variedades del galego” (p. 81).

Pouco máis se podería engadir a este completo informe, ben documentado e razoado, rigoroso e contundente, que fai unha sólida e de-

cidida defensa da adscrición ao galego das falas eo-naviegas, manténdose sempre no terreo do debate académico. A situación que denuncia é certamente preocupante, en que os dereitos de miles de cidadáns están a ser ignorados, a súa lingua negada, e calquera avance de normalización lingüística e cultural sabotado, en nome de intereses políticos ou particulares de certos grupos de poder instalados en institucións públicas que teñen a obriga de velar polo interese de todos. A Real Academia Galega, dentro das súas competencias e afrontando as súas responsabilidades, non debería permanecer impasible ante as actuacións denunciadas, e está sobradamente lexitimada para tomar iniciativas, por riba dos cativos intereses que poidan axitar acusacións de “expansionismo” ou de “intromisión” tales accións.

Dado o notable contraste entre os dous informes, tanto nos datos utilizados coma no rigor con que se presentan, as autoridades lingüísticas asturianas farían ben en expoñer os datos lingüísticos e facer explícitos os argumentos sociolingüísticos e mesmo políticos en que basean a súa posición. Non se debería esperar menos dunha institución coma a Academia dela Llingua, encabezada ademais por lingüistas de prestixio e de valía recoñecida e que non descoñecen a opinión científica da hispanística e da romanística sobre a lingua falada entres os ríos Eo e Navia.

En calquera caso, semella unha irresponsabilidade que non se estableza un diálogo entre as autoridades lingüísticas asturianas e galegas. Porque resulta evidente que a situación actual fai inviable calquera avance da normalización lingüística nestas terras, e en última instancia só favorece ás forzas que se opoñen á normalización do galego e do asturiano, facendo realidade cada vez máis certa a fábula premonitoria con que Xuan Bello retratou a situación (V. “As dúas irmás e o lobo mao”, *A Trabe de Ouro* 67, 65-71): mentres as dúas irmás rífan por enveixas sen substancia, o lobo (“que se sabía que era de lonxe porque falaba polo ese predorsal andaluz”) cómelles todas as longaínzas.

X. L. REGUEIRA

Normas para a presentación de colaboracións

1. Os *Cadernos de Lingua* están dedicados á publicación de traballos de investigación sobre calquera aspecto da lingua galega, así coma á difusión de notas e informacións lingüísticas relevantes para o coñecemento e a promoción da lingua na sociedade. Tamén se publican recensións de obras de interese para eses mesmos fins.

2. Os traballos, notas ou recensións recibidos serán revisados por especialistas do Consello de Redacción ou do Comité Científico. En calquera caso a decisión final sobre a publicación correspóndelle ó Consello de Redacción.

3. A lingua de publicación é o galego, aínda que excepcionalmente poderán aparecer traballos escritos en portugués ou noutras linguas.

4. Os editores poderán efectuar correccións ortográficas, de puntuación ou de estilo sempre que sexan de pouca entidade e non afecten ó contido. Doutro xeito solicitarase a autorización do autor.

5. Sempre que sexa posible, o autor entregará dúas copias en papel e unha copia electrónica, compatible cos procesadores de textos máis usuais para PC. Os gráficos, de os haber, estarán inseridos no lugar correspondente do texto.

6. Nos artigos e notas aparecerá en primeiro lugar o título, seguido do nome do autor e do centro ou institución no que desenvolve o seu traballo. As recensións deben estar encabezadas pola referencia bibliográfica completa da obra comentada; o nome do autor incluírse ó final.

7. Recoméndase que o texto teña, como máximo, tres niveis de encabezamentos, numerados correlativamente 1., 2... 1.1., 1.2... 1.1.1., 1.1.2., etc., segundo o seu nivel na xerarquía.

8. As notas a pé de páxina deben evitarse na medida do posible. As citas incluírse no texto indicando entre parénteses o apelido ou

apelidos do autor, o ano de publicación da obra e, cando sexa conveniente, as páxinas; p.e., "... (Lorenzo 1996)" ou "... Kabatek (1996: 108)...". De seren necesarias, as notas ó pé deben aparecer indicadas cun número superescrito.

9. Ó final dos artigos e das notas deben aparecer recollidas tódalas referencias bibliográficas, co seguinte formato:

Referencias bibliográficas

Kabatek, Johannes (1996): *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Max Niemeyer.

Lorenzo, Ramón (1996): "Breve historia da lingua galega", in Jacyra Mota / Vera Rollemberg (eds.): *Atas do I Congresso Internacional da Associação Brasileira de Linguística (Universidade Federal da Bahia, 1994)*. Salvador: ABRALIN / FINEP / UFBA, 33-48.

Asaka, Takekazu (1994): "O emprego do futuro do pretérito de indicativo en galego", *Studia Romanica* 27, 47-51.

10. Os orixinais para publicación enviaranse a:

XOSÉ LUÍS REGUEIRA
Paseo da Quinta, 23
15897 Santiago de Compostela

